Françoise Thom

LIMBA DE LEMN

Traducere de
MONA ANTOHI

Studiu introductiv de
SORIN ANTOHI

HUMANITAS
BUCUREŞTI, 1993

Introducere

Lingvistul sovietic N. I. Marr prevedea momentul în care proletariatul învingător se va elibera şi de limba vorbită supusă umilitoarelor constrîngeri naturale; în comunism, muncitorii vor abandona limbajul, instrument formal şi retrograd moştenit de la obscurantismul trecut, comunicînd numai prin contactul gîndirii.

Or, se pare că autoritatea cuvintelor, ca şi aceea a statului, s-a întărit „dialectic" în socialism, în aşteptarea marelui mutism universal. Nici un regim nu e atît de prolix ca regimul comunist, nici atît de gelos pe monopolul său asupra cuvîntului; nici un regim n-a ştiut mai bine să ia în stăpînire limbajul şi să-l canalizeze în interesul său.

Dar acest limbaj nu seamănă cu limbajul obişnuit; zadarnic distingem în el cuvinte şi propoziţii — are ceva radical străin. Lipsa lui de substanţă frapează în primul rînd. Presa sovietică conţine puţine aluzii la actualitate, puţine descrieri, puţină informaţie. Acest şuvoi de cuvinte nu se alimentează de la nici o sursă vizibilă şi totuşi se scurge zilnic în milioane de exemplare, se revarsă în milioane de cărţi, invadează radioul şi televiziunea, aparent capabil să se autogenereze la infinit. Totuşi, lipsa de conţinut nu e singura trăsătură distinctivă a idiomului sovietic: limba pare să fi suferit şi ea o mutaţie.

Discursul comunist a fost luat multă vreme drept jargon; însuşi termenul de „limbă de lemn" (*dubovîi iazîk* — literal: „limbă de stejar") desemnează la origine în rusă stilul administrativ greoi pe care îl îndrăgea birocraţia ţaristă. În anii '20, această limbă nouă propagată de presă — pe care scriitorul Zoşcenko o numeşte „limbă de maimuţă" — e deseori ridiculizată. În aceeaşi perioadă, în Polonia se vorbeşte de „limbă îngheţată". Orwell a fost primul care a înţeles că nu era vorba de un jargon oarecare, rizibil şi în fond inofensiv, ci de o metamorfoză a limbajului în contact cu ideologia. El a avut şi intuiţia rolului jucat de *Newspeak* în funcţionarea statului totalitar.

La ora actuală, termenul „limbă de lemn" a intrat în uz; el este chiar compromis, fiindcă e folosit impropriu, pentru a stigmatiza anumite discursuri politice, un anume stil viciat de jargon.

Din pricina folosirii abuzive, se uită prea des că acest termen acoperă un fenomen foarte precis, reperabil prin criterii formale. Căci degeaba e curgătoare limba comunistă, degeaba umple ziare, periodice şi cărţi, alimentează multiple discursuri — factura sa este eminamente uniformă. Particularităţile formale ale limbii de lemn — sintactice, lexicale sau stilistice — îi manifestă natura aparte, dar nu o epuizează. Raportul său cu realitatea o îndepărtează la fel de mult de limbajul obişnuit: erijîndu-se în discurs ştiinţific, din care orice imaginar este exclus, ea pretinde că are monopolul adevărului; or, ceea ce descrie ea nu este, iar ceea ce este e refulat fără încetare prin invocarea a ceea ce trebuie să fie. Limba de lemn este o serie de incantaţii magice deghizată într-un lanţ de axiome necesare.

Ciudăţenia limbii de lemn vine din faptul că, spre deosebire de celelalte limbi, ea nu are decît o funcţie:

să servească de vehicul ideologiei[1]. Ea este deci infinit mai simplă decît limba naturală. Trebuie totuşi să arătăm această simplitate, mecanismele primitive care sînt în joc, uniformitatea procedeelor. Acesta e scopul lucrării de faţă[2].

[1] Prin ideologie, înţelegem o gîndire de tip gnostic care întemeiază o doctrină a mîntuirii pe pretenţii ştiinţifice. Marxism-leninismul şi nazismul sînt formele cele mai desăvîrşite ale ideologiei. Pentru definiţia acesteia, v. A. Besançon, *Les Origines intellectuelles du léninisme*, Paris, 1977.

[2] Acest studiu are ca obiect ansamblul discursului comunist. Citatele provin din presa sovietică şi din publicaţii comuniste franceze şi sînt cel mai adesea alese pentru banalitatea lor. Cititorul francez îşi poate face o idee despre limba de lemn sovietică prin consultarea publicaţiilor în franceză ale Agenţiei de Presă Novosti.

I

Descrierea limbii de lemn

„Ce s-a schimbat în acest timp în limba rusă? [...] au dispărut din vocabular un mare număr de cuvinte învechite; s-a modificat şi semnificaţia unui număr însemnat de cuvinte; s-a îmbunătăţit structura gramaticală a limbii."

I. V. Stalin

„Clearly, people capable of using such phrases have ceased to remember that words have meanings."*

G. Orwell

* „Evident, oamenii în stare să folosească asemenea expresii nu-şi mai amintesc că vorbele au înţelesuri." (*N. t.*)

Prima caracteristică a limbii de lemn este că ea apare sub două modalităţi, o modalitate deschisă şi o modalitate ascunsă. Modalitatea deschisă, limba editorialelor şi a discursurilor oficiale, prezintă un anumit număr de trăsături gramaticale, lexicale şi stilistice tipice, pe care trebuie să le definim înainte de a întreprinde analiza întregului sistem şi a funcţionării sale. Acest capitol nu va oferi o descriere exhaustivă a limbii de lemn; dar va fi suficient să arătăm că aceasta din urmă este un obiect uşor identificabil, cu contururi pregnante, deşi greu de definit. Vom ilustra cu numeroase exemple din discursul comunist sovietic şi francez, pentru a înlesni o înţelegere a limbii de lemn la fel de intuitivă şi infailibilă ca şi cea a cititorului *Pravdei.*

Sintaxa

Ne dăm seama că un text este redactat în limba de lemn de la primele cuvinte, înainte chiar de a le fi căutat sensul: există o încetineală care nu înşală. Acest caracter greoi atît de frapant ţine, între altele, de anumite caracteristici ale sintaxei, de unele ticuri care ne-ar face aproape să credem că e vorba de parodia unui alt discurs. Aceste caracteristici sînt puţin numeroase:

Substantivarea

Se traduce mai ales prin reculul subordonatelor circumstanţiale, sistematic înlocuite de substantive precedate de o prepoziţie:

„În secolul al XIX-lea, prin *cumpănirea* şi *lămurirea* situaţiilor politice anterioare, omenirea în acţiune s-a împărţit în două: conservatorii şi revoluţionarii"[1].

„*Prin dezvoltarea unei largi activităţi* în rîndul maselor şi cu sprijinul lor se vor crea condiţiile *pentru elaborarea* [...] unui Program comun de guvernare"[2].

„*În cadrul elaborării* programului de aprovizionare şi *al realizării* planurilor prevăzute, este indispensabil să acordăm o mare importanţă *perfecţionării* mecanismelor economice."

---

[1] H. Barbusse, *Staline*, Paris, 1935, p. 282.
[2] *L'Humanité*, 26 februarie 1968.

„*În cadrul stabilirii* bilanţurilor, organizaţiile de partid şi de sindicat trebuie să aprecieze obiectiv contribuţia fiecărui colectiv."

Construcţiile nominale înlătură de asemenea relativele şi participiile. Mai mult, foarte adesea, apare, în locul verbului simplu, un grup verbo-nominal, în care verbul este într-o oarecare măsură redus la o funcţie auxiliară: vom avea „a-şi găsi expresia" în loc de „a se exprima"; „a-şi găsi reflectarea" în loc de „a se reflecta"; „a lua decizia încetării focului" are mai mult stil decît un prozaic „a decide încetarea focului", „a acorda ajutor" va fi întotdeauna ales în locul lui „a ajuta".

În toate cazurile prezentate aici, verbul este sacrificat în favoarea substantivului; dar nu toate verbele sînt afectate în egală măsură: cele care se referă la procese în curs de desfăşurare rezistă mai bine la acest asalt al substantivului. Verbele sînt eliminate în măsura în care introduc timpul şi, mai ales, secvenţa temporală în frază; ele constrîng la precizie: „Majoritatea verbelor exprimă lucruri adevărate, în timp ce substantivele sînt [...] paradisul construcţiilor sintactice false"[3], scria Valéry. De fiecare dată cînd are prilejul, limba de lemn se sustrage preciziei verbului şi optează pentru echivocul atemporalităţii, eschivînd cu grijă naraţiunea, subliniind dimpotrivă mişcarea imanentă a lucrurilor. Ea evită în acelaşi timp enunţarea, cu alte cuvinte o referinţă la „timpul în care se vorbeşte"[4], la circumstanţele discursului, la locutor. Astfel se explică o altă trăsătură a discursului comunist:

---

[3] Paul Valéry, *Cahiers*, I, Gallimard, 1973, p. 455.

[4] În legătură cu această noţiune de „enunţare", cu deicticele (*embrayeurs*) şi analiza pronumelor, v. E. Benveniste, *Problèmes de linguistique générale*, Paris, 1966, pp. 251 şi urm.

Absența deicticelor

După Benveniste, deicticele sînt „ansamblul de semne «vide», non-referențiale în raport cu «realitatea», întotdeauna disponibile, și care devin «pline» de îndată ce un locutor le asumă în fiecare instanță a discursului său". E vorba de cuvintele care-și schimbă sensul în funcție de context sau în funcție de situația locutorului; semnificația lor „nu poate fi definită fără o referință la mesaj"[5]. Adverbele de timp sau de loc sînt adesea deictice în limba naturală: limba de lemn le folosește în absolut; „acum" semnifică în cazul său „în epoca noastră", „mîine" înseamnă „în viitor". Dar deictice prin excelență sînt pronumele la persoanele întîi și a doua. E interesant de observat cum le utilizează limba de lemn. Pronumele „eu" a dispărut practic, cu excepția discursurilor deosebit de solemne; pronumele la persoana a doua nu apare niciodată. În schimb, „noi" este invocat aproape la fiecare rînd, dar trimite întotdeauna la același referent; el desemnează unitatea poporului, partidului și guvernului. „Noi" din discursul de lemn nu apare în funcția de deictic: el este aici pentru a se opune, implicit sau explicit, pronumelui „ei", care stigmatizează forțele reacțiunii; este simetric cu acesta din urmă. Reprezintă o a treia persoană axiologizată. Or, tot după Benveniste, a treia persoană nu trebuie plasată pe același plan cu persoana a doua și cu persoana întîi, pentru că ea constituie „forma non-personală a flexiunii verbale". Ea exprimă „non-persoana", „cel care este absent", spun gramaticienii arabi.

---

[5] R. Jakobson, *Essais de linguistique générale*, Paris, 1963, vol. I, p. 178. (*N. t.*: Jakobson vorbește în pasajul citat de *embrayeur* — deictic —, ca echivalent al cuvîntului englez *shifter*, avem de a face cu „o clasă de cuvinte al căror sens variază potrivit situației"; în limbajul tehnic, *embrayeur* — deicticul — este utilizat pentu a desemna unele din sensurile lui *shift*, *shifter*.)

Toate aceste particularităţi merg în acelaşi sens: categoria persoanei este cea vizată.

Construcţiile pasive şi impersonale

„Ar trebui să vorbim aici despre literatura sovietică, fiindcă *s-a făcut* pe această cale un frumos avans constructiv"[6].

„Pe baza ciberneticii *s-a întărit legătura mutuală* dintre diferite teorii şi diferite ştiinţe. Aceasta a stimulat discuţia privind contribuţia ciberneticii la viziunea ştiinţifică asupra lumii."

„*Au fost exprimate urări* de creştere a ritmurilor de dezvoltare a comerţului."

„*O atenţie deosebit de mare a fost acordată* bilanţurilor şi perspectivelor cooperării comercial-economice."

Accentul cade întotdeauna pe procese. Notaţiile temporale sînt rare. De aici, o altă trăsătură a limbii de lemn:

Comparativele

Fraze ca acestea sînt curente:

„Politica puterii monopolurilor nu poate da naştere decît la contradicţii *mai profunde, mai vaste*"[7].

„Accentuarea crizei capitalismului monopolist în Franţa, învăţămintele marii mişcări populare din mai–iunie 1968 au dat *şi mai mult* relief acestei convingeri"[8].

„Acest aspect al analizei doctrinei marxist-leniniste ocupă un loc *tot mai important* în documentele PCUS, în lucrările conducătorilor săi."

---

[6] H. Barbusse, 1935, p. 234.

[7] G. Marchais, prefaţă la *Programme commun de gouvernement*, Paris, 1972, p. 13.

[8] *Ibid.*, p. 21.

„În condiţiile socialismului matur, legătura dintre progresul economiei şi progresul social-politic şi spiritual devine *tot mai strînsă*."

Dacă e vorba de un conflict, el e cu siguranţă „tot mai ascuţit", şi acest lucru devine „tot mai clar". Limba de lemn nu se opreşte doar asupra acestor procese neobosit fidele lor însele, care se intensifică mereu. Această trăsătură aminteşte de compunerile proaste ale unor şcolari care nu ştiu cum să înceapă. De remarcat că aceste comparative nu au niciodată complementul exprimat: şi aici limbii îi repugnă precizia şi ea se izolează în vag şi abstract. Importanţa acordată derulării fenomenelor pare greu compatibilă cu o altă caracteristică a discursului de lemn.

Modul imperativ

Toate mijloacele lingvistice care servesc la exprimarea ordinului sau îndemnului sînt cerute, de la imperativ la infinitiv, trecînd prin adverbe:

„Schimbările cele mai importante din viaţa societăţii sovietice *trebuie* să primească o expresie ştiinţifică profundă."

„*Trebuie* în mod deosebit să ne străduim să conferim direcţia necesară activităţii sociale a maselor, care să corespundă nevoilor progresului social."

„În orice domeniu, dispoziţiile programului *trebuie să fie* de aşa natură încît să favorizeze intervenţia maselor, dezvoltarea luptei muncitorilor [...]"[9].

„Prietenia *trebuie* să se adîncească!"

Combinarea stilului impersonal cu discursul voluntarist este tipică limbii de lemn; nicăieri în altă parte

[9] *Ibid.*, p. 37–38.

nu se regăseşte această oscilaţie între poli opuşi, între discursul obiectiv al ştiinţei şi pocnetul peremptoriu al sloganului.

Aceste trăsături există izolat în diferite jargoane ale societăţii moderne; abundenţa substantivelor este tipică stilului ştiinţific; impersonalitatea caracterizează jargonul administrativ; mania comparativului este frecventă într-un anumit discurs pedagogic şi jurnalistic. Dar nici un jargon nu reuneşte ansamblul particularităţilor examinate în acest capitol. Doar „noua limbă" comunistă reuneşte toate aceste defecte şi tocmai conjuncţia acestor trăsături distinctive o transformă în ceva original, care nu mai are nimic comun cu jargoanele create de lumea modernă. În schimb, logosul marxist-leninist poate fi apropiat de limba celui de-al III-lea Reich, care prezintă, deşi într-un grad mai mic, caracteristici identice: acelaşi accent pus pe procese, aceeaşi hipertrofie a incitativului.

Discursul comunist se trădează prin sintaxa sa, ca şi, poate, prin terminologie. Această sintaxă „de lemn" afectează în acelaşi mod limbi foarte diferite, ca franceza, rusa, engleza sau chineza.

Lexicul

„Al III-lea Reich nu a creat el însuşi decît o parte infimă din cuvintele limbii sale... Dar el a schimbat valoarea cuvintelor şi frecvenţa lor... A acaparat pentru Partid ceea ce era un bun al tuturora, a impregnat cu otrava sa cuvintele, grupurile de cuvinte şi forma frazelor, a aservit limba îngrozitorului său sistem..."

Victor Klemperer

Vocabularul limbii de lemn nu este străin de al nostru. Pretutindeni este vorba doar de pace, de progres şi de cooperare; şi totuşi traducerea este întotdeauna înşelătoare, deoarece cuvintele puse în joc de limba de lemn nu-şi împrumută sensul dintr-un contact cu realitatea, fie el şi pervertit — ca în cazul minciunii —, ci se referă la o grilă implicită de interpretări prealabile; ele nu trimit la real, ci la o glosă imuabilă cu privire la real. Tocmai această grilă trebuie descifrată ca referinţă de bază, faţă de care ocaziile precise ale discursului nu au decît puţină importanţă. Studiul vocabularului va pune în evidenţă mişcările artificiale, antagonismele imaginare care constituie dinamica limbii de lemn şi care o izolează de contingenţele dubioase ale lumii sensibile.

Limba de lemn nu dispune decît de un vocabular

sărăcit[10] al cărui tur îl putem face rapid. Pentru aceasta trebuie doar să ne raportăm la un anumit număr de idei-cheie, de analogii-forţă pe care ea le-a împrumutat de aiurea şi pe care le-a anexat în interesul său datorită puterii lor de atracţie asupra spiritului şi întrebuinţării multiple care le putea fi conferită. Lexicul se împarte între sferele de influenţă ale acestor cîteva idei şi ale acestor analogii implicite.

Maniheismul

Prima şi cea mai importantă din aceste idei-forţă este cea a unei lumi radical divizate în două tabere adverse şi ireconciliabile. Această viziune maniheistă constituie o sursă inepuizabilă de metafore şi de locuri comune şi, mai ales, ea articulează limba de lemn. Pentru că dualismul de bază pe care-l introduce organizează majoritatea cuvintelor reţinute în lexic şi furnizează adesea pretextul de a perora.

Aceasta explică faptul că un mare număr de termeni utilizaţi de limba de lemn sînt preluaţi din registrul militar[11]; imagistica războinică se extinde pînă la domeniile tradiţional cele mai bucolice: mulsul vacilor sau culesul cartofilor; nu auzi vorbindu-se decît de fronturi, bătălii, atacuri, rezistenţă, luări cu asalt, strategie şi tactică etc. Pacea însăşi devine obiectul unei lupte îndîrjite. Citind presa comunistă, ai impresia unei societăţi veşnic mobilizate. Regăsim de altfel această predilecţie pentru terminologia militară în vocabularul

[10] O anchetă făcută de scriitori sovietici a arătat că ziariştii folosesc în jur de 1 500 de cuvinte, în timp ce *Dal'* repertoriază 220 000. Vezi V. Belov, „Iazîk moi, drug moi", in *Naş Sovremennik*, nr. 7, 1983, pp. 181–187. *Dal'* este dicţionarul limbii ruse din secolul al XIX-lea, echivalent al *Littré*-ului.

[11] Acest aspect al limbii de lemn e subliniat în toate studiile care-i sînt consacrate. Vezi în special A. M. Selişcev, *Iazîk revoliutionnoi epohi*, Moskva, 1928, pp. 94–95.

limbii naziste, unde cuvintele *Kampf, kämpferisch, marschieren* revin neîncetat[12].

Dar dualismul are o altă consecinţă, extrem de importantă: nici un cuvînt din limba de lemn nu este inocent, toate sînt preinterpretate. Anumiţi termeni se aplică lumii rele destinate să piară, alţii sînt apanajul forţelor viitorului. Fiecare concept aparţine uneia din cele două lagăre — sau, mai curînd, fiecare concept se defineşte prin contrariul său, prin intermediul opoziţiei fundamentale comunist/duşman. Astfel, reprezentanţii lagărului socialist sînt campionii păcii, în măsura în care adversarii lor sînt aţîţători la război. Duşmanul fictiv încarnează toate principiile negative: imperialist, el oprimă popoarele; militarist, el compromite pacea etc.[13] Acelaşi concept se va exprima printr-un cuvînt diferit, după cum este văzut în contextul imperialist sau în spaţiul eliberat al socialismului; de exemplu, *razvedcik* desemnează gloriosul agent sovietic, în timp ce *şpion* stigmatizează spionul străin; sau, şi mai frapant, termenii de *zavoevanie kosmosa*, „cucerirea cosmosului", cînd era vorba de americani, faţă de *osvoienie kosmosa*, „punerea în valoare a cosmosului", cînd e vorba de sovietici — pînă şi cucerirea spaţiului îşi alege lagărul.

Funcţia specifică a adjectivului în limba de lemn este legată de „axiologia imanentă" pe care discursul se obligă să o scoată la suprafaţă: dacă din întîmplare un termen şi-a păstrat neutralitatea, el este însoţit obligatoriu de un adjectiv care îl aruncă într-o parte sau alta. Cuvîntul-cheie „forţe" nu se prezintă niciodată singur; vom avea fie „forţe progresiste", fie „forţe reacţionare". Voltaire afirma că adjectivul e marele duşman al substantivului; în ce priveşte adjectivul de lemn, nimic mai

---

[12] Vezi, în legătură cu aceasta, Cornelia Berning, *Vom „Abstammungsnachweis" zum „Zuchtwart". Vokabular des Nationalsozialismus*, Berlin, 1964.

[13] Vezi, în legătură cu aceasta, Theodor Pelster, *Die politische Rede im Westen und Osten Deutschlands*, Düsseldorf, 1966.

adevărat: el îşi volatilizează literalmente substantivul. Este suficient să vedem cum, în expresiile următoare, determinantul distruge conţinutul, cum sensul cuvintelor este abolit în valoarea inoculată de adjectiv: „abundenţa kolhoznică", „legalitatea revoluţionară"[14].

Asemeni spaţiului geografic, timpul este şi el supus acestui partaj între bine şi rău, util şi nociv; întotdeauna „vechi" se opune lui „nou", vechiul fiind descalificat prin exploatarea popoarelor, noul, dimpotrivă, conducînd la eliberarea universală. Cu toate acestea, repartiţia nu se face într-o manieră simplă şi univocă. Trecutul conţine elemente pozitive, germenii viitorului; în ţările imperialiste, clasa muncitoare în luptă lucrează la emanciparea sa, forţele progresiste sînt pe baricade. Pe de altă parte, lumea socialistă nu este la adăpost de elementele paseiste sau vîndute capitalismului; „rămăşiţele" frînează dezvoltarea impetuoasă a economiei colective.

Aceeaşi luptă are deci loc pe trei planuri: între cele două blocuri, în timp, în interiorul celor două lagăre. De aici, importanţa de a repera aliaţii şi de a demasca adversarii. În fiecare situaţie dată, trebuie să se efectueze acest inventar mereu actual; limba de lemn îşi dă toată osteneala, înarmată cu vocabularul său. Cuvintele nu mai servesc la semnificare; sînt doar instrumente de selectare. Un sistem de coordonate implicit sau explicit le fixează definitiv. În această limbă care se pretinde avidă de concret, toate notaţiile spaţiale sînt rechiziţionate pentru a vehicula judecata de valoare. Forţele progresiste nu vor renunţa niciodată la „mersul înainte"; nivelul de viaţă creşte, ceea ce nu împiedică partidul să prevadă programe mereu mai ample — fraze ca acestea sînt tipice:

„Noul program elaborat de congres pentru al unsprezecelea plan cincinal şi pentru anii optzeci este şi mai

[14] Exemple împrumutate din L. Rjevski, *Iazîk i Totalitarizm*, München, 1951.

amplu şi vizează cotinuarea creşterii bunăstării poporului, prevăzînd o îmbunătăţire multilaterală a vieţii oamenilor sovietici..."

Pentru aceasta, ştiinţa trebuie să se apropie de mase. Adjectivele ridicat/scăzut, larg/îngust, apropiat/îndepărtat, unilateral/multilateral nu au nici un sens, ele nu servesc decît la marcarea unui semn pozitiv sau negativ. Repartiţia lor este aproape rituală: „apropiat" caracterizează gradul de apropiere de mase, „larg" şi „înalt" se aplică la ritmul şi la dezvoltarea producţiei socialiste; în romanul său *1984*, Orwell a relevat cu umor locul acestei noţiuni în Novlimbă: „Year by year and minute by minute, everybody and everything was whizzing rapidly upwards"*. „Larg", „jos", „înalt" pot de asemenea să se refere la calităţile morale sau intelectuale.

În majoritatea cazurilor, opoziţiile sînt binare; cu toate acestea, cînd limba de lemn devine o maşină de război în acţiune, deci cînd este vorba de o luptă de facţiuni sau de o epurare, un termen pozitiv poate corespunde la doi termeni negativi, numind o virtute de negăsit, încorsetată între două vicii nedefinibile, dar mortale. În acest fel se atinge patriotismul, cu condiţia de a evita stavilele şovinismului şi cosmopolitismului; în literatură, trebuie vizat realismul, cu grija de a nu bascula în naturalism sau, şi mai rău, în formalism. Partidul îşi asumă misiunea de a trasa linia de separaţie şi de a atribui etichetele.

Nici un cuvînt din limba de lemn nu scapă tratamentului la care îl supune maniheismul. Ideologia aruncă ansamblul cuvintelor din limbajul obişnuit într-un cîmp magnetic; unele sînt atrase spre polul pozitiv, celelalte spre polul negativ. Valoarea se substituie insidios sensului. Anumite particularităţi de sintaxă

---

* „An de an şi minut de minut, toţi şi toate se năpusteau cu repeziciune în sus." (*N. t.*)

observate mai sus se explică prin această polarizare totală a limbii: de exemplu, verbele sînt sacrificate în favoarea substantivelor, pentru că ele se pretează mai puţin la judecata de valoare. Totul este conceput pentru a înregimenta maximum de cuvinte; şi, fără nici o îndoială, această axiologie invadatoare perverteşte cel mai adînc vocabularul limbii de lemn[15].

Concepţia maniheistă intervine profund în specificitatea lexicului reţinut de limba de lemn; ea este la originea atît a registrului polemic, cît şi a folosirii militante a cuvintelor. Totuşi lexicul limbii de lemn nu este limitat la terminologia războinică. Alte metafore decît cea a luptei antrenează cuvintele în urma lor.

Metafora organismului

Metafora cea mai pregnantă este cea a organismului, care se află la originea multiplelor ticuri de limbă şi de gîndire. Ea aduce un serviciu inestimabil ideologiei, aşa cum o demonstrează răspîndirea sa în vocabularul de lemn şi faptul că ansamblul expresiilor inspirate de analogia organică se regăseşte integral în limba celui de-al III-lea Reich. *Organicinîi* ca şi *organisch* au o conotaţie pozitivă puternică şi se opun termenilor *mehanicinîi*, *mechanisch*. Ideologia are nevoie de sancţiunea organi-

---

[15] Cercetătorii care s-au interesat de problema limbii de lemn au fost aproape toţi frapaţi de această orientare a conceptelor. Vezi în legătură cu acest subiect interesanta dare de seamă a unui colocviu clandestin consacrat Novlimbii care s-a ţinut la Varşovia în 1978: Język Propagandy, Warszawa, 1978, şi articolele inspirate de acest colocviu: Leszek Bednarczuk, „Władza nad mowa", in *Piśmo 2*, apr. 1981, pp. 93–102. Andrzej Luczaj, „Zniewolony język", in *Kultura 12*, 1980, pp. 100–106. M. Bronski, „Totalitarny język Kommunizmu", in *Kultura 12*, 1979, pp. 91–99. M. Heller, „Język sowiecki a język rosyjski", in *Kultura 12*, 1979, pp. 99–103.

Vezi şi excelentul articol al lui R. Gaudig, „Die deutsche Sprachspaltung", in *Neue deutsche Hefte*, Heft 55, febr. 1959, pp. 1008–1014.

cistă pentru a-şi acredita discursul şi este lesne de înţeles de ce: imaginea organismului impune spiritului ideea de determinism şi atestă mai ales perseverenţa unei naturi date în fiinţa sa. Ea permite imaginarea unui postulat fundamental al ideologiei, primatul nu al naturii ca atare, ci al unei naturi bune sau rele şi incapabile să se schimbe, în ciuda aparenţelor. Împrumutată din lumea fizică, ea este pe nesimţite proiectată în domeniul moral, unde ea înrădăcinează maniheismul. Dintr-un lucru rău, nu poate rezulta decît rău; un principiu pozitiv nu generează decît binele. Capitalismul se străduieşte în zadar, tot ceea ce naşte este corupt; dimpotrivă, socialismul produce întotdeauna Binele, oricare ar fi tactica sa. Devenirea seamănă cu înfăptuirea unui program genetic, constrînge ca şi ereditatea: fructele realizează seminţele, şi voinţa umană, bună sau rea, nu are nici o putere. Acest fapt este adevărat deopotrivă şi pentru societăţi, şi pentru indivizi şi principii:

„Ideile apărate în secolul al XVIII-lea de ideologii progresişti conţin de la început *un germene* de conservatorism, care în cursul *dezvoltării ulterioare dă roade* diametral opuse scopurilor pe care aceşti mari gînditori căutau sincer să le atingă."

Metafora organicistă structurează un anumit număr de noţiuni-cheie ale limbii de lemn: noţiunea de socialism „matur", de burghezie „putredă"; ideea de „asimilare"; noţiunea bolşevică de „nucleu" („un nucleu solid de comunişti"). De aici şi o manieră recognoscibilă de a percepe timpul. Acesta este conceput mai întîi ca „dezvoltare" şi mai ales ca „dezvoltare ulterioară". Timpul se manifestă în realizarea programelor; el este continuu şi fără surprize. Istoria se pliază pe aceeaşi necesitate imanentă ca şi fiinţele biologice; se merge pînă la a vorbi de „dezvoltare natural-istorică". Nu există rupturi brutale: „Noul *iese din adîncu-*

rile vechii societăţi" şi această continuitate se regăseşte în filozofie: „Doctrina lui Marx a apărut ca *prelungire directă* şi nemijlocită a doctrinei celor mai mari reprezentanţi ai filozofiei."

Istoria este deci presărată cu „jaloane" pentru cine ştie să vadă; limba de lemn semnalează asiduu aceşti „germeni", aceste „tinere mlădiţe", aceste „seminţe" îngropate în trecut, acest „teren fertil pe care a crescut revoluţia". Eclectismul proletar va selecta elementele pozitive ale trecutului pentru că: „*Asimilarea a tot ce este viabil* în tradiţiile trecutului este o condiţie a progresului." De aceea: „Internaţionalismul proletar *s-a îmbibat* cu tot ce era mai bun în umanismul Luminilor."

Pe de altă parte, anumite spirite luminate au ştiut altădată să discearnă adevărul. Engels a avut cuvinte „profetice", „prezicerile lui Lenin s-au realizat". Într-o epocă şi mai îndepărtată, cîţiva filozofi burghezi s-au putut apropia de adevăr, iar intuiţia lor rămăsese evident incompletă, datorită prejudecăţilor de clasă:

„*În continuarea lui Feuerbach*, Herzen *a mers mai departe decît Hegel* spre materialism [...]. El *a atins în treacăt* materialismul dialectic şi s-a oprit în faţa materialismului istoric."

Viaţa socială ca şi viaţa intelectuală ţin de natura acestei deveniri teleologice, care în limba de lemn se traduce prin numeroase fraze construite după modelul „deja ... dar nu încă":

„La părinţii spirituali ai revoluţiei burgheze franceze, problema patriotismului este *deja* foarte legată de problemele democraţiei. [...] Nu trebuie totuşi să uităm că patriotismul este un fenomen contradictoriu într-o societate împărţită în clase. În epoca formării

naţiunilor, patriotismul păturilor populare, în special al proletariatului, *nu* s-a diferenţiat *încă* de patriotismul burgheziei."

Prin acest balans tipic între „deja" şi „nu încă", trecutul se integrează în viziunea ideologică. Deciziile prezentului se inserează aici într-o mişcare analogă, unde apare şi mai clar accentul pus pe continuitate:

„Noi *nu am variat* [...] în insistenţa cu care am pus această chestiune a democraţiei"[16].

„Educaţia politică a muncitorilor *a fost întotdeauna* una din sarcinile fundamentale ale partidului comunist. La ora actuală, cînd poporul sovietic construieşte societatea comunistă, aceasta capătă o importanţă deosebită. Formarea în rîndul muncitorilor a unei concepţii marxist-leniniste despre lume *rămîne şi va rămîne* sarcina centrală a muncii ideologice a organizaţiilor de partid"[17].

Metafora organismului nu sprijină doar cu autoritatea sa ideea fidelităţii faţă de o natură dată, sentimentul continuităţii; ea legitimează de asemenea planificarea în cadrul societăţii. După cum fiinţa biologică se conformează unui program prestabilit, la fel şi organismul social se dezvoltă după nişte planuri. De unde superioritatea socialismului: cu economia planificată, omul ia asupra sa ceea ce înainte nu depindea decît de jocul brutal al legilor lumii fizice; el devansează într-un fel necesitatea, elaborînd el însuşi planurile de dezvoltare socială pornind de la analize ştiinţifice.

---

[16] G. Marchais, *L'Humanité* din 17 martie 1984.

[17] Construcţia gramaticală subliniată aici s-a impus în discursurile de lemn din era brejnevistă.

Analogia biologică invită de asemenea la reperarea în fiecare proces a „etapelor", a „treptelor", a „stadiilor", puse, bineînţeles, în valoare, stadiul cel mai recent fiind totodată şi cel mai avansat. Termenii „în acea epocă", „în acel moment", „în epoca lui" desemnează perioade revolute şi imperfecte, pe care umanitatea progresistă le-a depăşit într-o „nouă etapă a mersului său înainte", aşteptînd să atingă „nivelul superior". Socialismul matur se caracterizează prin „dezvoltarea sa progresivă", în care „saltul uriaş" nu mai este de actualitate, ceea ce nu exclude cîtuşi de puţin realizarea unor paşi importanţi. Aceste stadii sînt legate prin „forme de trecere", culmi ale dialecticii. Fiecărei etape îi corespund tipuri şi „realizări"; trecerea la etapa următoare este determinată de evoluţia „condiţiilor". Periodic, trebuie „efectuate bilanţuri" evocînd obstacolele depăşite, pentru ca apoi să se „schiţeze perspectivele". Cu această ocazie, sînt celebrate „meritele" fiecăruia.

În acest context, se lămuresc două alte noţiuni-cheie ale limbii de lemn: noţiunea de „viaţă" şi cea de „creaţie". „Viaţa" reprezintă dinamismul care înfăptuieşte programele, realizează determinismele, confirmă doctrina. „Creaţia" se referă la activitatea umană văzută din acelaşi unghi, adică la orice activitate care merge în sensul istoriei, care contribuie la reafirmarea ideologiei:

„*Viaţa* a respins prezicerile fiarelor[18]."

Viaţa coincide aici cu istoria:

„*Istoria* respinge afirmaţiile filozofilor burghezi..."
„*Practica* a confirmat vitalitatea poziţiei leniniste."
„Socialismul este produsul *creaţiei* maselor."
„Ca şi altădată, *viaţa* este orientată înainte."

[18] Este vorba de anticomuniştii occidentali răuvoitori.

„Activitatea vitală" antrenează obligatoriu progresul. Iar clasicii marxism-leninismului sînt „izvoare vii".

Expresia „analiza creatoare", care are de ce să lase perplex un neiniţiat în limba de lemn, se clarifică acum: este creatoare orice analiză care extinde ideologia la domenii la care avea greu acces sau care reduce faptele ostile la o versiune ideologic acceptabilă. Barbusse constată: „Aici, clarviziunea devine creaţie"[19]. Kalinin nu spune altceva:

„A fi marxist înseamnă a fi creator. [...] dacă nu pui suflet, dacă nu creezi, dacă nu ţii tot timpul socoteală de tot ceea ce se întîmplă, va fi cvasimarxism"[20].

Să notăm în legătură cu aceasta că noţiunile de „viaţă" şi de „creaţie" ocupă un loc identic în limba celui de-al III-lea Reich[21].

Determinismul imanent vehiculat de imaginea organismului nu poate întotdeauna să se traducă în metafore: este nevoie de un concept sociologic pentru a exprima fidelitatea actorilor sociali faţă de prima lor natură, altfel spus, pentru a pune bazele determinismului local indispensabil progresului global. Trebuie să fim siguri că în orice moment fiecare protagonist îşi joacă bine rolul în drama istoriei. Conceptul de „interese fundamentale" asumă această funcţie. El fixează clasele şi indivizii în esenţa lor bună sau rea, îi ancorează în fiinţa lor şi transferă societăţii obstinaţia pe care natura o manifestă în organisme.

Cu toate acestea, doar societatea, doar clasele sociale sînt supuse unei necesităţi interne; doar lor li se atribuie o natură:

---

[19] H. Barbusse, 1935, p. 59.

[20] M. I. Kalinin, *Despre educaţia comunistă*, Ed. Tineretului a C.C. al U.T.C., 1952, p. 13.

[21] Cf. îndeosebi termenii *schöpferisch, schaffend, lebensgesetzlich.*

„Lupta claselor se desfăşoară în virtutea legilor *obiective imanente.*"

„Ceea ce este *imanent naturii* burgheziei este străin *naturii sociale* a proletariatului."

Cît despre individ, el răspunde unei cauzalităţi externe pur „mecanice"; educaţia îi determină fiinţa. „Interesele" nu intervin decît mai tîrziu, pentru a-l fixa în poziţia sa. Statutul voinţe umane în limba de lemn va fi examinat separat.

Viziunea organicistă comportă încă un avantaj: ea inspiră dialectica „întregului" şi a „părţii", care aduce servicii inestimabile limbii de lemn:

„Ideologia proletariatului [...] este cu atît mai *organică* cu cît ia mai bine în consideraţie dialectica *generalului* şi *particularului,* a *părţii* şi a *întregului*".

Partea este evident subordonată întregului; în afara întregului, ea nu are sens; dacă se rupe de acesta, moare. În rusă, adjectivul *otdelnîi* actualizează aceste presupoziţii: el semnifică „izolat de întreg", deci „puţin important". El expediază în domeniul accesoriului toate aspectele negative ale socialismului pe care limba de lemn este obligată să le menţioneze dintr-un motiv sau altul. Se vorbeşte atunci despre „elemente izolate" cînd sînt în chestiune persoane — disidenţii — sau despre „lipsuri locale" cînd se are în vedere penuria generală. Doar partidul posedă privilegiul „abordării globale", el este cel care veghează la dezvoltarea „multilaterală" şi care asigură „monolitismul" societăţii sovietice, caracterizată prin „omogenitatea" sa. Limba de lemn se întemeiază pe analogia organică pentru a pune sistematic în valoare *Unul* în detrimentul *Multiplului.* La toate nivelurile existenţei

sale, omul nou ţine de Unul organic: el trăieşte într-o societate fără clase şi este în acord cu conştiinţa sa, spre deosebire de burghezii veşnic divizaţi[22].

Organicism şi voluntarism: încarnarea

Sub suprafaţa sa netedă, limba de lemn ascunde o tensiune pe care o rezumă două cuvinte: cuvîntul „dezvoltare" şi cuvîntul „construcţie". În ciuda mersului istoriei, în ciuda a „ceea ce este în mod organic inevitabil"[23], omul trebuie să intervină. Şi totuşi o lume atît de profund absorbită în „procese impetuoase" nu lasă loc acţiunii umane; anumite fraze trădează contradicţia între creşterea teleologică „organică" şi voinţă:

„În Polonia frăţească, adversarii socialismului *se străduiesc să abată dezvoltarea pe o cale* contrarevoluţionară."

„*Sarcina* de a uni *organic* cuceririle tehnicii cu avantajele sistemului economic socialist."

„Adevăratul realism trebuie să aibă [...] puterea de *a stăvili mersul lucrurilor*"[24].

„Orice eroare în lucruri tinde să se rectifice de la sine, dar spiritul uman *trebuie să, grăbească această rectificare organică*"[25].

„Marxismul luminează adîncurile şi *necesităţile, înlănţuite* una de alta, ale acestor mari răsturnări logice din societatea actuală, şi dă reguli sigure pentru a le *elabora.* [...] Socialismul este [...] doctrina care *schiţează*

---

[22] Găsim aceeaşi idee a armoniei în Întreg la nazişti, care, paradoxal, au invocat-o pentru a respinge noţiunea de luptă de clasă.

[23] Expresia aparţine lingvistului Marr.

[24] H. Barbusse, 1935, p. 94.

[25] *Ibid.*, p. 26.

dinainte nevoile *logice* ale tuturor, şi pentru care fiecare trebuie să muncească cinstit spre a le realiza [...]"[26].

„Poţi domina în măsura în care înţelegi şi în care *concretizezi* irezistibilul marxism"[27].

Limba de lemn multiplică expresiile ineluctabilului pe de o parte, în timp ce pe de altă parte ea acumulează imperative şi exortaţii:

„Eforturile ţărilor *trebuie* să se realizeze în direcţia unei acţiuni comune în vederea creării condiţiilor pentru păstrarea păcii."

Aceste chemări la acţiune umană se limpezesc atunci cînd analizăm modalitatea socială a „evoluţiei naturale" în universul de lemn. Lucrul istoriei se traduce în „conceptele" următoare: „înflorire", „accelerare", „consolidare", „multiplicare", „dezvoltare", „întărire", „aprofundare", „creştere", „avînt", „îmbogăţire", „elan", „creştere impetuoasă", „agravare", „lărgire", „depăşire", „sporire", „desfăşurare"; lista nu este exhaustivă.

În cadrul acestor procese, acţiunea umană, individuală şi colectivă, poate fi percepută în două maniere: sau prelungeşte un proces pornit anterior, sau încearcă să devieze cutare sau cutare dezvoltare, în special accelerînd-o sau frînînd-o. Iată cîteva verbe care desemnează participarea posibilă a omului la vasta mişcare a istoriei:

„A ajuta, a juca un rol, a orienta, a facilita, a crea condiţii pentru, a frîna, a perfecţiona, a accelera, a stimula, a se sprijini pe, a dezvolta, a întări, a apăra"...

Şi iată cîteva expresii tipice definind „praxis"-ul:

[26] *Ibid.*, p. 25.
[27] *Ibid.*, p. 173.

„PCUS *va continua* în viitor politica sa de *dezvoltare* a cooperării cu țările eliberate."

„*A-și întări legăturile* cu masele populare."

„*A dirija energia maselor pe calea* luptei revoluționare."

„Partidul comunist [...] *cercetează temeinic* întotdeauna"[28].

„*A crea condiții* decisive pentru lichidarea rămînerii în urmă economice."

„Comuniștii *au început și duc mai departe o uriașă activitate* în numele..."

Necesitatea istorică se transformă pe nesimțite în imperativ moral[29]; acționînd în sensul istoriei, individul alege tabăra învingătorilor, acționînd pentru Bine. El activează sau devansează Progresul. Aici imaginea organică nu mai este valabilă, și, pentru a disimula această alunecare ilegitimă prin care necesitatea devine virtute, ideologia face apel la o noțiune venerabilă a cărei autoritate este atît de mare, încît caracterul său profund materialist trece neobservat: este termenul de „încarnare", care constituie pivotul discursului de lemn și ocupă o poziție-cheie în ideologie.

El este cel care impune spiritului faimoasa „lege a dezvoltării inegale" justificînd prin aceasta existența Partidului. Pentru că societatea nu cunoaște creșterea regulată a plantei; ea cuprinde întotdeauna elemente înaintate și elemente retrograde. În lumea umană, puterea poate deveni local act printr-o muncă de epurare progresivă; termenul de „încarnare" desemnează în același timp procesul prin care legile istoriei se realizează, și avangarda în acțiune care accelerează sau

---

[28] *Ibid.*, p. 182.

[29] Kolakowski a făcut o analiză penetrantă a acestei ambivalențe a marxismului, care dintr-o descriere „științifică" obiectivă vrea să extragă o teleologie și o normă morală. Vezi în legătură cu aceasta L. Kolakowski, *L'Esprit révolutionnaire*, Bruxelles, 1978.

anticipează acest proces. Partidul se legitimează prin calitatea sa de esenţă devenită deja existenţă; planurile sale au puterea de a atrage restul societăţii în ceea ce trebuie să fie. Astfel, noţiunea de încarnare resoarbe contradicţia între organicism şi voluntarism. În textele de lemn, ea este omniprezentă:

„Comuniştii sînt *carnea cărnii, sîngele sîngelui* clasei muncitoare."

„Proletariatul este *personificarea* producţiei moderne."

„Lenin este *încarnarea* ideală a revoluţionarului."

„Structura economică populară trebuie *să încarneze* idealurile noii societăţi, *să personifice* integrarea ştiinţei şi producţiei."

„Aceste idei *se încarnau* din plin în viaţă."

Materialismul, oricît ar fi de dialectic, nu poate furniza termenii apţi să redea patosul devenirii socialiste, al eroismului revoluţionar şi al avangardei progresiste; pentru aceasta, limba de lemn este obligată să caute în registrul „idealist", care limitează domeniul investit prin metafora organică.

Reflectarea şi forma

Imaginea organismului a fost preluată pentru că pare să furnizeze modelul inteligibil ideal al unui determinism total; dar cîmpul acoperit de metafora organică este limitat. Aceasta nu ţine doar de dificultatea de a integra acţiunea umană într-o lume evoluînd spontan spre progres; modelul organismului comportă un inconvenient şi mai grav. El presupune un principiu de coerenţă care este fundamental străin ideologiei; aceasta nu ar putea admite, nici măcar concepe, determinismul morfologic al fiinţei vii; ea ignoră cu încăpăţînare rolul jucat de formă în indi-

viduaţie. O lume de forme îi este inaccesibilă din două motive: pe de o parte, compartimentarea sa o face refractară la o schemă de inteligibilitate universală; şi, pe de altă parte, demersul ideologic prin excelenţă, trecerea de la aparenţă la o realitate subiacentă precunoscută şi imuabilă nu are nici o influenţă asupra unui univers de forme variate şi solide vorbind pentru ele însele. În formă îşi manifestă existenţa încăpăţînarea; prezenţa unor forme în lumea sensibilă face zadarnică această lume secundă imprecisă construită de doctrină. Forma e cea care trebuie deci atacată. Noţiunea de încarnare eludează problema devenirii morfologice, implicată de metafora organică, permiţînd idealului să se substituie formei. Dar coerenţa internă a universului de lemn se sprijină pe o altă noţiune, cea a reflectării. Această noţiune este indispensabilă funcţionării logosului comunist, pentru că ea face posibilă grefa lumii secunde pe anumite fenomene reale selecţionate în acest scop, şi tot ea este cea care serveşte ca punct de plecare hermeneuticii de lemn. A reduce forma la reflectare, a descoperi, sub multiplicitatea perfidă a formelor, un conţinut univoc şi veritabil: acestea sînt adesea pretextele discursului de lemn. Formele amintesc în orice moment vasta ipocrizie a lumii, măştile succesive pe care le îmbracă pentru a scăpa Adevărului; ele încetinesc procesele şi frînează mersul istoriei; întunecă conştiinţa maselor şi disimulèază manevrele duşmanului de clasă; pe scurt, ele se confundă cu aparenţele înşelătoare care trebuie demistificate. Fenomenele nu au nici o existenţă proprie, ele nu fac decît să reflecte. Conştiinţa reflectă starea forţelor de producţie şi raporturile de clasă, structura politică reflectă interesele clasei dominante, arta reflectă aspiraţiile revoluţionare ale maselor populare. Mai mult decît oricare

alta, noţiunea de reflectare permite formularea releivoinţe fundamentale a ideologiei: ea dezvăluie originea coruptă a fenomenelor.

În lexic, această noţiune alimentează o întreagă serie de termeni, care servesc atît la justificare — dacă o lege istorică este la originea reflectării —, cît şi la stigmatizare — în cazul în care reflectarea emană din interesele burgheziei. Iată cîţiva din aceşti termeni şi cîteva expresii care evocă masiva coerenţă a unei lumi cimentate prin reflectări:

„A reflecta", „a răspunde la", „a corespunde", „a transpărea", „a se manifesta în", „a purta amprenta", „a exprima interesele", „a reflecta adevărata situaţie".

„Toate aceste particularităţi *apar cu claritate* în [...]."

„*A corespunde* concepţiei marxist-leniniste asupra proceselor istorice."

„Strategia partidelor marxist-leniniste *corespunde* cel mai bine exigenţelor dezvoltării mondiale."

„Şi aici *se manifestă* influenţa clasei muncitoare internaţionale şi a sistemului socialist mondial."

„Centralizarea politică *apare ca reflectare* a unităţii economice naturale."

„Acest patriotism *exprima* starea puţin avansată a luptei de clasă."

Noţiunea de reflectare scapă selecţiei maniheiste pentru că este funcţională: ea vehiculează deducţia, permite efectuarea acestei reveniri la principiile care constituie esenţialul demersului ideologic; ea transformă fenomenele în ilustrări şi reduce diversitatea lucrurilor la o interpretare întotdeauna identică. Reflectarea de lemn nu este o analogie — ar fi o rămînere în reţeaua superficială şi demnă de dispreţ a formelor —, ci un instrument de luptă în serviciul

voinţei de expansiune ideologică. Ea substituie lucrurilor reale ectoplasme prin care se disting cu uşurinţă aceleaşi principii imuabile.

Noţiunea de reflectare intră în mare măsură în iluzia inteligibilităţii universale, care conferă forţă ideologiei: datorită ei, toate fenomenele sînt interpretabile. Cu toate acestea, meritele ei nu se opresc aici. Raportînd reflectarea la un principiu mai înalt, spiritul crede că a făcut o descoperire; el îşi imaginează că a înţeles ceva. Or, ideologia se impune cu atît mai hotărît inteligenţei cu cît ea acreditează un simulacru de înţelegere, o promisiune de hermeneutică, impresia unei ştiinţe care se revelează progresiv. Denunţarea aparenţelor cu ajutorul reflectării creează un miraj al descoperirii; ea justifică prin aceasta pretenţiile ideologului. Pentru că, în această optică a reflectărilor, activitatea spiritului poate lua două forme: ea constă fie în a reflecta, fie în a repera reflectări. A şti înseamnă deci a reveni la natura ouă sau rea a fenomenelor ele însele reduse la reflectări. Lumea este acoperită de o infinitate de măşti care trebuie smulse. De unde, o întreagă terminologie a disimulării şi a demistificării:

„A trece drept": „sub pretextul de a se interesa de"; „un fals revoluţionar"; „aspectul ascuns"; „acţiunea de a demasca".

Întîlnim la fiecare pagină expresii de acest gen:

„În spatele patriotismului reacţionarii *disimulează*"

Această idee de „a revela", de a avea acces la culise invizibile în primul moment, informează o mare parte a vocabularului care desemnează operaţiile intelectuale. Expresii ca „a dezvălui profund natura (esenţa, conţinutul)", „a pătrunde în inima evenimentelor" sînt monedă curentă. A gîndi înseamnă a îndepărta fenomenele pentru a reveni mai sigur la principii; pentru ideolog, lucrurile sînt în fond asemeni cuvintelor, semnele arbitrare şi multiple trimiţînd la un conţinut definit de cei care deţin Ştiinţa. Într-o lume a aparenţelor, ideile nu sînt legate de stabilitatea fiinţei şi formelor, ci de persistenţa mereu reafirmată a esenţelor. Ele servesc drept trambulină spre lumea secundă.

Studiile consacrate limbajelor ideologice[31] privilegiază invariabil examinarea lexicului şi se opresc în general la două particularităţi, axiologizarea termenilor şi sărăcirea vocabularului. Mulţi autori au relevat că anumite cuvinte dobîndesc în aceste limbi o valoare opusă celei pe care o posedă în limba naturală: astfel, în *lingua sovietica*, precum şi în limba celui de-al III-lea Reich, cuvîntul „ură" a căpătat o conotaţie pozitivă; de o parte şi de alta se vorbeşte de „ura sacră" sau de „ura eroică"; în idiom nazist, *fanatisch* este considerat ca o virtute; la bolşevici, „credinţa oarbă" este obligatorie. Toate aceste remarci sînt foarte juste, dar ele nu lămuresc decît parţial transformările suferite de lexic după tratamentul de lemn. Inversiunea sau suprimarea pur şi simplu nu sînt decît modalităţi posibile ale acestui tratament. Cuvintele din Novlimbă, în ciuda celor afirmate de Orwell, nu au întotdeauna un

[31] Vezi în legătură cu aceasta excelentul articol al lui Otto B. Roegele, „Die Spaltung der Sprache", in *Die politische Meinung*, Heft 36, mai 1959, R. Gaudig, 1959, şi o lucrare consacrată limbii celui de-al III-lea Reich, care conţine observaţii interesante: V. Klemperer, *Die unbewältige Sprache*, Darmstadt, 1956.

sens opus celui din limbajul obişnuit; s-ar putea vorbi mai curînd de un sens pervertit. Să luăm de pildă termenul „conştiinţă"; în limba naturală, acest cuvînt nu-şi află un echivalent exact de vreme ce desemnează gradul de impregnare ideologică şi doar accesoriu absenţa conştiinţei. Pe de altă parte, dacă limba de lemn a făcut să dispară un număr mare de cuvinte, ea a creat în acelaşi timp multe altele, plecînd în special de la abrevieri şi de la cuvinte trunchiate, fără să-i pese de sonoritatea lor barbară; termeni cum ar fi „colhoz", „lichidarea fărăvacităţii" (absenţa vacilor) ilustrează fecunditatea lexicală a limbii de lemn[32].

Trebuie deci să insistăm mai puţin pe sărăcirea vocabularului, cît pe extrema sărăcie a universului conceptual: un mic număr de imagini în acelaşi timp vagi şi dispunînd de o mare putere de atracţie asupra spiritului ajung să antreneze pe orbita lor semantică o întreagă serie de cuvinte şi să le facă să basculeze în neant. Ideologia face un compromis cu cuvintele: ea le lasă să subziste după ce le-a golit şi le-a injectat un conţinut nou. Mai curînd decît să suprime o noţiune, ea o perverteşte, ceea ce-i permite o anexare mai totală a limbii naturale. Ea domneşte peste un vocabular definitiv destabilizat din care face ce vrea. Putem vorbi aici hotărît despre arbitrarul semnului.

[32] Pentru neologismele din limba sovietică, vezi L. Rjevski, 1951, pp. 8–9.

Stilul

Pare aproape comic să se vorbească de stil în legătură cu limba de lemn. Dacă privim stilul ca o marcă personală a fiecărui individ asupra limbii, atunci putem să caracterizăm cu uşurinţă discursul comunist ca un non-stil. Nici o lucrare, nici un articol redactat în limba de lemn nu-şi trădează autorul, cu excepţia poate a unor opere de Stalin şi de Lenin. O armată de redactori veghează să lustruiască fiecare text, să facă să se respecte fiecare detaliu al stilului limbii de lemn. Alături de această muncă metodică, vechea cenzură de altădată pare artizanală: „In the end we shall make thoughtcrime literally impossible, because there will be no words in which to express it"[33], afirmă Symes, genialul artizan al Novlimbii din *1984*. Se instaurează o manieră de a scrie cu adevărat colectivă, oricare ar fi subiectul tratat.

Retorica, Aristotel şi limba de lemn

retorice clasice, graţie cărora autorul obţinea adeziunea auditoriului său. În *Retorica* sa, Aristotel enumeră calităţile indispensabile stilului bun. În ce fel se conformează limba de lemn? Să luăm la întîmplare cîteva fraze extrase dintr-un discurs consacrat activităţii organizaţiilor de partid.

„În această problemă, punctul nostru de reper esenţial se află în poziţiile rezoluţiei recente a CC al PCUS: «Perfecţionarea ulterioară a controlului şi verificării execuţiei în lumina deciziilor Congresului al XXVI-lea al PCUS». Este un document foarte important în ce priveşte viaţa organizaţiilor de partid. În lumina exigenţelor sale, sîntem obligaţi să adoptăm o abordare diferită, mai severă, mai riguroasă, a multor aspecte din activitatea partidului."

• *Claritatea*

Prima virtute a stilului după Aristotel este claritatea, pentru că „dacă discursul nu-şi arată obiectul, el nu-şi va îndeplini funcţia"[34]. Pentru cititorul occidental, textul citat mai sus nu spune mare lucru; cititorul sovietic va reuşi poate să tragă o concluzie, dar după o muncă de interpretare care nu are nimic de a face cu mecanismele semantice ale limbii înseşi. El „va face derivata". În el însuşi, stilul de lemn este vag, plin de abstracţiuni şi de redundanţe; el fuge de precizie. Dacă există vreo claritate în discursul de lemn, ea nu se datorează cu siguranţă meritelor stilului. Este nevoie de o lungă practică pentru a distinge ceea ce are sens: în această limbă înţepenită într-un ritual imuabil, unde substantivul îşi cheamă adjectivul, verbul îşi atrage complementul cuvenit, fiecare abatere de la ceremonial poate indica ceva; însăşi alegerea proble-

[34] Aristotel, *Retorica*, III, 2, 1404 b şi urm.

mei tratate este adesea semnificativă, mai mult decît ceea ce se spune despre ea. Un text care nu-şi deconspiră sensul decît în distanţele faţă de un cod implicit este desigur foarte îndepărtat de claritatea pe care o preconiza Aristotel.

• *Adecvarea*

„Adecvarea" constituie a doua calitate a stilului frumos. Oratorul trebuie să-şi adapteze discursul la subiect; el trebuie să ţină cont de atitudinea publicului său şi de impresia pe care o produce. Trebuie ca el (stilul) să nu fie nici plat, nici umflat, ci potrivit. Din această noţiune de adecvare, Cicero şi-a derivat teoria celor trei stiluri adaptate scopurilor urmărite de orator, după cum acesta doreşte să demonstreze, să placă sau să emoţioneze.

Iată cîteva texte pe diverse teme, semnate de diferiţi autori.

„Un anume progres în definirea naturii obiectului ciberneticii a fost realizat cu prilejul reuniunii din 14 mai 1980 a secţiei filozofice a Consiliului Ştiinţific consacrat problemei complexe «Cibernetică». Aşa cum a subliniat preşedintele Consiliului Ştiinţific, academicianul B. N. Petrov, la ora actuală se face simţită necesitatea unei definiri mai precise, chiar mai consecvente, şi într-o anumită măsură mai «restrînse» a ciberneticii"[35].

„Interesul manifestat de opinia publică favorizează dezvoltarea rapidă a ştiinţei demografice, care iese din ce în ce mai hotărît din cadrele înguste ale aplicaţiilor şi caută să elaboreze o viziune mai profundă asupra naturii proceselor care o interesează. Tendinţa în chestiune este legată de dorinţa crescîndă a unei înţelegeri

[35] N. T. Abramova, in *Voprosî Filosofii*, 1981, nr. 3, p. 71.

teoretice mai precise privind *differentia specifica* din domeniul particular al realităţii sociale în care au loc aceste procese"[36].

„În hotărîrile Congresului al XXVI-lea al PCUS, legătura mutuală crescîndă între politica economică şi politica socială în condiţiile socialismului dezvoltat a fost pusă în lumină sub toate aspectele. Pe de o parte, tocmai în domeniul economiei s-a pus baza soluţionării problemelor sociale. Obiectivul principal al strategiei economice a partidului — utilizarea mai completă a factorilor intensivi ai dezvoltării economice — este urmărit cu perseverenţă, în interesul sporirii bunăstării poporului. Pe de altă parte, trecerea la o cale esenţialmente intensivă a dezvoltării economice atrage după sine o creştere considerabilă a rolului factorilor sociali care favorizează ameliorarea eficacităţii şi calităţii producţiei comune"[37].

„Sentimentele estetice ale frumosului şi nobilului, tragicului şi comicului etc. s-au format istoriceşte, în cursul asimilării de către om în activitatea sa practică şi în artă a calităţilor obiective corespunzătoare din realitatea naturală şi socială. Acest proces nu poate fi considerat ca încheiat în nici o epocă istorică"[38].

Rezultă din aceste texte că stilul rămîne absolut identic, oricare ar fi autorul şi oricare ar fi tema. Aceasta din urmă este zdrobită de tăvălugul stilului de lemn; şi oricine stăpîneşte limba de lemn poate scrie pagini sau face discursuri pe indiferent ce temă, fără nici o iniţiere prealabilă. Nu există diferenţă între stilul

[36] A. G. Vişnevski, *ibid.*, 1981, nr. 4, p. 71.
[37] V. S. Rogovin, *ibid.*, 1981, nr. 6, p. 3.
[38] V. P. Krutous, *ibid.*, 1981, nr. 6, p. 125.

scris şi stilul oral; discursul de lemn se adaptează tot atît de puţin publicului său, pe cît se conformează obiectului său scrisul de lemn; de altfel, nici nu este necesar — adesea atitudinea publicului este indicată dinainte: citind fraza „poporul sovietic a aflat cu un mare entuziasm de hotărîrile celui de-al ... congres", cetăţeanul sovietic ştie exact ce se aşteaptă de la el.

Totuşi există o adecvare în limba de lemn, foarte îndepărtată, e drept, de cea avută în vedere de antici. Este cea în virtutea căreia cuvintele se plasează potrivit unui ritual cunoscut de toţi, este o adecvare pur internă, care nu se referă decît la mecanismele limbii înseşi.

• *Invenţia*

Stilul bun nu se distinge numai prin calităţile sale de claritate şi de adecvare: el trebuie de asemenea să surprindă, să cuprindă ceva neaşteptat pentru a menţine atenţia auditoriului. „...Astfel, trebuie să dăm limbajului o culoare străină, căci oamenii admiră ceea ce este îndepărtat ... stilul va avea un aer străin, măiestria rămînînd ascunsă, el rămînînd în acelaşi timp clar...", precizează Aristotel. Şi aici, nu putem decît să notăm ambivalenţa limbii de lemn. O rigidă etichetă verbală ordonează discursul de lemn, care pare să excludă de la început orice invenţie. Ficţiunea ideologică obligatorie interzice imaginaţia individuală. Dar nici măcar limba de lemn nu se poate dispensa de invenţie: căci acest discurs nu-şi poate permite să se dea drept ceea ce este, el se ţine ascuns. Invenţia este ansamblul procedeelor prin care el se disimulează. Inventarul acestor procedee va face obiectul capitolului următor.

Aristotel a lăsat şi o enumerare a trăsăturilor care fac, după el, stilul prost. Este interesant să supunem limba de lemn acestor criterii:

• Abuzul de cuvinte compuse

Limba de lemn nu este scutită de acest defect, am văzut.

• Abuzul de gloseme (neologisme)

El este evident, la fel ca şi al treilea defect menţionat de Aristotel:

• „Perifrazele, cînd sînt lungi, inoportune sau frecvente"

Lenin este întotdeauna „marele conducător al proletariatului mondial", partidul — „avangarda progresistă a clasei muncitoare"...

• Metaforele proaste, adică cele care nu se bazează pe o analogie reală şi în consecinţă nu respectă adecvarea.

Şi aici e suficient să amintim imaginile groteşti ale discursului comunist, mergînd de la „batalioanele de fier ale proletariatului" pînă la „rictusul bestial al capitalismului"; fără a mai socoti metaforele cacofonice, ca acestea:

„Caracatiţa fascistă şi-a cîntat cîntecul de lebădă"[39].

„Aruncînd frunza de viţă a neocolonialismului, imperialismul îşi arată în sfîrşit adevăratul chip"[40].

Sau, la Barbusse, care deţine încă o dată recordul:

„Era în plin dans al speranţelor capitaliste peste rănile, neînchise încă, ale poporului asasinat"[41].

„Planificarea şi electrificarea îşi lărgesc mareea teoretică şi practică în valuri"[42].

---

[39] Citat în G. Orwell „Politics and the English Language", in *The Collected Essays, Journalism and Letters*, Penguin Books, 1970, vol. IV, p. 164.

[40] Acest exemplu mi-a fost relatat de un traducător de la APN.

[41] Barbusse, 1935, p. 160.

[42] *Ibid.*, p. 176.

„Lenin şi Marx sînt două vaste personalităţi concentrice, animate în cadrele stabilite de cea mai veche"[43].

„A dezgheţa teoria cu lozinci susceptibile să-i înfierbînte pe muncitori"[44].

„Teoria imprimă punctului de sosire traiectoria punctului de plecare. Dacă este corectă, ea are o antenă în viitor"[45].

„Electrificarea a fost rădăcina concretă care a lezat toată enorma industrie ideală de pămînt"[46].

Ultima recomandare a lui Aristotel se referă la dicţie: „Ceea ce s-a scris trebuie să fie uşor de citit şi de spus."

Celebrele dificultăţi de elocuţiune ale lui Brejnev nu erau imputabile doar bolii sale; anumite sintagme de lemn sînt cu adevărat nepronunţabile, şi aceasta este o sursă de nenumărate glume la sovietici.

Astfel, dacă aplicăm criteriile elocvenţei clasice, limba de lemn se caracterizează printr-un stil absolut lamentabil. Cu alte cuvinte, aceste criterii nu sînt pertinente în faţa discursului ideologic, care urmăreşte alte scopuri decît retorica clasică; el nu caută consimţămîntul; el nu crede necesar să demonstreze, căci totul a fost deja demonstrat de clasicii marxism-leninismului şi nu mai rămîn de reglat decît detaliile; el nu se străduieşte nici să emoţioneze, căci ce sînt afectările fără rost ale limbajului în faţa patosului Adevărului pe care-l transmite? Prin perfecta ordonare a ceremoniei sale verbale, limba de lemn vrea să reprezinte supunerea limbii la mersul ineluctabil al istoriei, ea mimează legile pe care le descrie, se vrea transparentă în faţa evidenţelor pe care le oferă înţelegerii. De aceea,

[43] *Ibid.*, p. 43.
[44] Barbusse, 1935, p. 49.
[45] *Ibid.*, p. 152.
[46] *Ibid.*, p. 160.

ea optează pentru ceea ce Zinoviev numeşte stilul „scientoidal". De la limba ştiinţifică, ea împrumută stilul nominal, care alungă verbele, este uşor de scris, permite impersonalitatea, scuteşte de specificarea timpului, este îndepărtat de limba vorbită şi izolat de contaminările limbajului real.

Aceste trăsături joacă un rol important în diformitatea stilistică a limbii de lemn, lungimea şi obscuritatea frazelor, uniformitatea sintaxei, monotonia generală.

Hiperbolă şi eufemism

Cu toate acestea, există un punct în care discursul de lemn se îndepărtează definitiv de stilul ştiinţific şi îşi trădează apartenenţa la ideologie: fiecare afirmaţie implică o judecată de valoare, fiecare propoziţie este orientată. În fiecare clipă, limba se încarcă de agresivitate; ea oscilează între invectivă şi eulogie, fără teama de a-şi compromite aparenţa de obiectivitate.

Cînd abandonează stilul „scientoidal", o face pentru a adopta rînd pe rînd expresiile cele mai vulgare sau cele mai sublime. Registrul insultelor comuniste este cunoscut: lacheii imperialismului se alătură canibalilor fascişti în subterana speluncilor cosmopolite, unde se dezlănţuie bacanale antisovietice aţîţate de apostolii viţelului de aur. În faţă, proletariatul duce lupta sa eroică, sub înţeleapta conducere a marelui partid comunist, înaripat de gîndurile inspirate de geniala călăuză a clasei muncitoare, nemuritorul V. I. Lenin.

Orwell remarcase caracterul artificial, lipsit de spontaneitate al acestor invective; el le credea traduse din rusă, şi naturale în rusă[47]. Or, aceste injurii nu sînt

[47] G. Orwell, 1970, vol. III, pp. 132–135.

niciodată folosite în rusă în viaţa de zi cu zi, ele produc şi aici aceeaşi impresie de emfază şi incongruenţă ca şi în engleză. Cînd vrea să creeze patos, limba de lemn recurge la figuri, dar sînt figuri tocite de tot, fără nici un efect cît de cît viabil. Metaforele sînt „muribunde"[48] de atîta folosire; regăsim invariabil aceleaşi metonimii pentru a desemna duşmanul sau a glorifica forţele progresiste: Wall Street, Pentagon-ul etichetează tabăra reacţionară, stindardul socialismului semnalează prezenţa Binelui. Aceeaşi devalorizare loveşte adjectivele, pradă a ceea ce Klemperer numea „blestemul superlativelor"[49]; o expresie atît de absurdă cum este „cel mai dintîi", care apare în *Pravda*, arată în ce măsură încărcătura afectivă biruie sensul, în ce măsură ea trebuie semnalată, cu orice preţ.

În afara hiperbolei, limba de lemn practică sistematic eufemismul, şi acesta îi urmează aproape întotdeauna. Construcţia discursurilor sovietice ţine de clişeu ca şi figurile stilizate; regăsim invariabil această mişcare de balansier, care vorbeşte de la sine despre stilul de lemn. Avem dreptul mai întîi la o glorificare pompoasă a diverselor succese obţinute în domeniul analizat; dăm apoi peste un cuvînt sau o expresie cu aspect inofensiv, cum ar fi „totuşi", „din păcate", „după cum se ştie", „nu trebuie să refuzăm să vedem că mai persistă încă [...]"; atunci totul se schimbă, se trece la eufemisme, este vorba de „dificultăţi", de „situaţie complexă", de „fenomene negative"; în sfîrşit, are loc refluxul, sînt anunţate măsuri ce vor lichida aceste rămîneri în urmă izolate:

„Procesul de perfecţionare a socialismului matur a început să se desfăşoare din plin [...]. *Totuşi* această

[48] G. Orwell, 1970, vol. IV, p. 159.

[49] Privitor la pletora superlativelor în limba sovietică, vezi A. M. Selişcev, 1928, pp. 128–129.

perioadă nu era lipsită de o serie de dificultăţi, legate de lipsurile din dezvoltarea agricolă a ţării şi de agravarea situaţiei internaţionale. Obiectivele principale nu au rămas totuşi neîndeplinite."

Limba de lemn nu poate funcţiona decît făcînd să treacă mereu curentul său verbal între polii opuşi ai hiperbolei şi eufemismului. Singura stare de echilibru posibilă pentru ea este cea a tautologiei. De îndată ce se slăbeşte tensiunea artificială a hiperbolei, de îndată ce se suprimă voinţa de normalizare, limba de lemn se împotmoleşte în repetarea inutilă. Această tendinţă se înscrie atît de bine în natura sa, încît un mare număr de pleonasme scapă vigilenţei redactorului.

Ele sînt interesante, pentru că în majoritatea cazurilor ele trădează predilecţiile limbii de lemn şi rămîn din acest motiv neobservate. Stalin vorbeşte de „sens semantic", Bahtin de „bilanţuri rezumative": în alte părţi este vorba de „originile genezei" sau de „programe de obiective".

Fie că avem de a face cu caracterul lunecos al stilului, care ţine cînd de discursul ştiinţific, cînd de discursul polemic, cu platitudinea sau incoerenţa figurilor, cu absenţa simţului proporţiilor sau tendinţa spre tautologie, totul în limba de lemn arată că gîndirea a părăsit vorbirea.

De aici, dificultatea de a defini „stilul de lemn" pe baza criteriilor împrumutate de la clasici. De unde limbajul însoţeşte gîndirea pe calea de a se constitui, găsind cuvintele, gîndirea se defineşte [illegible]

să meargă decît solitară pe poteci cunoscute pe de rost în cele mai mici amănunte. Ea nu ajută la naşterea unei idei, ea nu formulează; funcţia sa este de a reţine ecoul cuvîntului original şi definitiv al Părinţilor fondatori. Ea merge etern pe propriile urme, formîndu-se graţie unor automatisme verificate, plecînd de la un referent îndepărtat şi revolut. Lipsită de disciplina unei gîndiri prezente, limba este abandonată pornirilor sale obscure: ea va fugi de concret, va brutaliza cuvintele, va abuza de circumlocuţiuni, va neglija principiul economiei, va umfla sintaxa, îşi va atîrna toate tinichelele termenilor tehnici, administrativi sau arhaici. Înţelegem atunci de ce patosul se dezvoltă în proporţii atît de mari în interiorul discursului de lemn: el este indicele stilistic al devalorizării care afectează cuvintele cînd ele sînt nesigure, rupte de etalonul gîndirii. De îndată ce limbajul nu mai este măsura gîndirii, şi nici aceasta măsura realităţii, el se amplifică la infinit şi-şi trădează impostura prin balonarea stilului, permanenta disproporţie a termenilor, articulaţiile logice înşelătoare; de îndată ce încetează să îmbrace gîndirea, el drapează o fantomă. Eforturile sale frenetice de amplificare nu urmăresc decît să-i mascheze deşertăciunea.

Limba de lemn oferă exemplul unic şi pasionant al unei limbi care a divorţat de gîndire, dar care nu a murit în urma acestei rupturi, pentru că a fost menţinută artificial în viaţă de o putere politică totalitară sau de ideologia pe care o îmbracă. O vorbire închisă în ea însăşi devine în mod fatal propria ei parodie, şi într-o societate normală ea se reformează sau dispare. De la început, limba de lemn este pîndită de parodie; doar teroarea, intelectuală mai întîi, politică apoi, şi voinţa de putere împiedică acest element parodic să-şi ruineze iremediabil mecanismul de mişcare perpetuă. Dar aici rămîne de văzut cum această limbă se fabrică şi se conservă.

II

Funcţionarea limbii de lemn

„... Cuvîntul presupune, şi el, un meşteşug, cu ajutorul căreia vom putea ... prezenta, despre tot felul de lucruri, plăsmuiri vorbite ... şi vom da astfel iluzia că... cel care vorbeşte ştie totul mai bine ca oricine."

„...A arăta şi a părea fără a şi fi, precum şi faptul de a spune unele lucruri fără ca ele să fie adevărate, toate acestea s-au dovedit dintotdeauna pline de serioase dificultăţi."

Platon, *Sofistul*

„Încă o dată, marxismul ne învaţă: un cuvînt este un cuvînt, adică nimic în sine."

H. Barbusse, *Staline*

Limba de lemn nu comunică nici un gînd nou şi nu descrie nimic. Şi totuşi, ea este eminamente necesară, partidului comunist ca şi statului totalitar: căci ea serveşte la întreţinerea ficţiunii ideologice, la punerea ei în lumină, la protejarea ei de spiritul rău al lucrurilor; ea reperează „verigile slabe" ale lumii reale şi insinuează acolo categoriile de lemn; paralel, ea permite ţeserea rupturilor impuse de realitate plasei ideologice care trebuie să fie întotdeauna intactă, riscînd altfel să se desfacă integral. Limba de lemn asigură reajustarea şi reactualizarea permanentă fără de care ideologia şi-ar pierde virulenţa şi impactul asupra lumii. Chiar în toiul terorii, cînd nu ameninţă nici un adversar, ea continuă să-şi înşire refutările într-o ţară mută de spaimă. Platon observa în legătură cu discipolii lui Parmenide, partizani ai Unului imuabil, şi cu cei ai lui Heraclit, partizani ai mişcării universale: „nemaifiind cazul să fie combătuţi de alţii, ci avînd acasă la ei pe duşman, cum se spune, şi pe oponent, ei înaintează purtînd statornic cu ei peste tot, ca neverosimilul Eurycles, pe cel care-i mustră în intimitatea lor"[1]. Această remarcă se aplică perfect comuniştilor, care au de combătut în acelaşi timp tot ceea ce există şi tot ceea ce devine. Astfel se explică necesitatea unui

[1] Platon, *Sofistul*, 252 c (trad. C. Noica). Eurycles era ventriloc.

discurs inepuizabil, armă defensivă şi ofensivă, scut şi maşină de război. Limba de lemn se apără împotriva lucrurilor şi atacă oamenii. Oamenii o dată reduşi la tăcere, sau mai bine zis la limba de lemn, trebuie să se facă faţă dezminţirilor realului. Iar acolo, ca în toate „creaţiile" ideologice, limba de lemn dispune de o tactică extrem de suplă, mergînd după caz de la un compromis aparent defavorabil cu limba naturală, compromis care poate chiar să semene cu o înfrîngere, la afirmarea arogantă şi neruşinată a supremaţiei sale.

Capitolul precedent se ocupa de ceea ce putem numi limba de lemn de aparat, limba de lemn în stare de repaus, limba de lemn ideală, într-un fel; dar trebuie să vedem că limba de lemn îmbracă alte forme atunci cînd circumstanţele o cer.

Orice cititor al publicaţiilor *Pravda* sau *L'Humanité* îşi dă seama că ziarul nu este în întregime redactat în limba descrisă în primul capitol. Această limbă a editorialelor nu reprezintă decît stadiul final al activităţii limbii de lemn, momentul fericit în care ea poate funcţiona în gol. Ea ar fi suficientă dacă nu ar trebui decît să acopere realul, să-l orneze ca o vagă mitologie rebarbativă, fără eroi şi fără acţiune, dar adesea este mai presant să îl asimileze, să îl digere sau cel puţin să-l malaxeze pînă la a-l face de nerecunoscut. Tocmai fazele acestui proces de asimilare ne vor interesa aici: pentru că este un fenomen remarcabil ca un întreg limbaj să fie ocupat cu distrugerea realităţii şi în acelaşi timp, într-o manieră tipic leninistă, să se servească de ea.

discurs inepuizabil, armă defensivă şi ofensivă, scut şi maşină de război. Limba de lemn se apără împotriva lucrurilor şi atacă oamenii. Oamenii o dată reduşi la tăcere, sau mai bine zis la limba de lemn, trebuie să se facă faţă dezminţirilor realului. Iar acolo, ca în toate „creaţiile" ideologice, limba de lemn dispune de o tactică extrem de suplă, mergînd după caz de la un compromis aparent defavorabil cu limba naturală, compromis care poate chiar să semene cu o înfrîngere, la afirmarea arogantă şi neruşinată a supremaţiei sale.

Capitolul precedent se ocupa de ceea ce putem numi limba de lemn de aparat, limba de lemn în stare de repaus, limba de lemn ideală, într-un fel; dar trebuie să vedem că limba de lemn îmbracă alte forme atunci cînd circumstanţele o cer.

Orice cititor al publicaţiilor *Pravda* sau *L'Humanité* îşi dă seama că ziarul nu este în întregime redactat în limba descrisă în primul capitol. Această limbă a editorialelor nu reprezintă decît stadiul final al activităţii limbii de lemn, momentul fericit în care ea poate funcţiona în gol. Ea ar fi suficientă dacă nu ar trebui decît să acopere realul, să-l orneze ca o vagă mitologie rebarbativă, fără eroi şi fără acţiune, dar adesea este mai presant să îl asimileze, să îl digere sau cel puţin să-l malaxeze pînă la a-l face de nerecunoscut. Tocmai fazele acestui proces de asimilare ne vor interesa aici: pentru că este un fenomen remarcabil ca un întreg limbaj să fie ocupat cu distrugerea realităţii şi în acelaşi timp, într-o manieră tipic leninistă, să se servească de ea.

Tratarea prealabilă a realităţii

Această primă fază are în mod esenţial drept scop să sfărîme coerenţa lumii reale pentru a-i substitui osatura marxist-leninistă. În faţa încăpăţînării faptelor sînt posibile mai multe tactici:

— mai întîi, ocultarea — pur şi simplu. Este procedeul cel mai frecvent folosit. Între fapte şi evenimente se operează o selecţie; se evită menţionarea celor a căror integrare în cadrul ideologic ar costa mai mult decît ar face şi a celor care nu fac decît să manifeste absurda neutralitate a lumii fizice. Astfel, presa sovietică evită cel mai adesea să menţioneze catastrofele naturale şi accidentele, spre marea mirare a occidentalilor; aceste evenimente sînt inutilizabile şi chiar dăunătoare, în măsura în care atestă iniţiativa lucrurilor: sînt trecute deci sub tăcere, la fel ca şi majoritatea informaţiilor defavorabile taberei progresiste. Această metodă este cu atît mai practicată, cu cît facilitează în mare măsură aplicarea celei de-a doua tactici;

— transformarea anumitor evenimente în ilustrări. Ea selecţionează un fapt oarecare, îl izolează de contextul său prin tehnica sa de ocultare, îl scoate în evidenţă pe fundalul vidului pe care l-a creat în jurul lui; el poate fi atunci utilizat pentru a sprijini afirmaţiile ideologiei, ilustrînd *a posteriori* premise verificate la infinit. De exemplu, despre Occident presa sovietică nu va reţine decît cîteva detalii dramatice, bătrîni morţi

de frig într-o cocioabă, concedieri ale taților de familie, cozi în fața brutăriei Poilâne din Paris... apte să demonstreze încă o dată teza declinului capitalist.

Selecția acestor fapte emblematice nu este întotdeauna arbitrară: astfel, cînd sovieticul citește în ziarul său că prețul pîinii a crescut din nou în Franța, el se așteaptă să vadă manifestări tangibile ale inflației la el și se întreabă neliniștit care prețuri vor crește. Dar nu există niciodată un raport clar și stabil între un fapt reținut de presă și o realitate oarecare; cu experiență, te poți hazarda la niște ipoteze probabile; totuși este dificil să știi dacă acest fapt aparține domeniului ilustrării sau dacă el trebuie să fie interpretat ca o diversiune, o altă tactică frecventă a ideologiei;

— diversiunea, un fel de *catharsis* la capătul căruia elementele negative, infracțiunile în domeniul drepturilor omului, dezastrul economic, aventurile militare se află repuse în locul lor legitim, adică în lumea coruptă a capitalismului. Diversiunea permite exorcizarea tuturor relelor existente trimițîndu-le în tabăra adversă, ea constituie răspunsul la obiecțiile cele mai grave ale acestui oponent implicit care nu este altul decît realul. Astfel, cetățenii sovietici au putut citi în *Literaturnaia Gazeta* din 28 aprilie 1976 că în Italia sînt internați în spitale psihiatrice oameni perfect sănătoși, care nu au alte vini în afara celei de a fi criticat guvernul, judecătorii și poliția sau de a fi displăcut unor rude bogate și influente. Detaliile furnizate de ziar sînt copleșitoare: nu numai că acești nefericiți sînt încarcerați cu forța, dar sînt obligați să muncească pentru un salariu de mizerie. Cîteva luni mai tîrziu (29 septembrie 1976), același ziar denunță abuzuri analoge în Statele Unite, unde nu se ezită să fie torturați presupușii bolnavi. La 11 martie 1981, în momentul cînd administrația Reagan acuză Uniunea Sovietică că ia parte activă la terorismul internațional,

Literaturnaia Gazeta publică un articol cu titlul: „Terorismul este arma imperialismului". În timpul evenimentelor poloneze, situaţia devine atît de serioasă, încît ideologia face o concesie de proporţii: mediile au fost autorizate să cadă pur şi simplu în senzaţional; trebuia cu orice preţ captată atenţia maselor, şi nici o diversiune „politică" nu putea permite atingerea acestui ţel. Sovieticii au avut deci dreptul la un fapt divers palpitant, scos în relief într-o manieră neobişnuită: o familie din Baku crescuse timp de mai mulţi ani un leu; într-o bună zi, acesta, cuprins de o furie ucigaşă, l-a devorat pe fiu şi a rănit-o grav pe mamă. Capturarea sa a fost plină de aventuri. Acest episod a alimentat o dezbatere pasionată, savant întreţinută de presă şi, se pare, a reuşit să captiveze spiritele[2].

Acest exemplu arată în ce măsură limba de lemn este capabilă să renunţe la ea însăşi atunci cînd împrejurările o cer; mişcarea poloneză punea în pericol fundamentele imperiului ideologic; trebuia să se recurgă la mijloacele majore pentru a o eclipsa în conştiinţa sovieticilor; leul cuprins de o foame bruscă şi violentă a fost un exemplu spectaculos. Şi aici, limba de lemn trage foloase imense din caracterul său ritual: fiecare abatere de la normă este cu siguranţă rentabilă. După dizolvarea Solidarităţii, totul a reintrat în normal, diversiunile au redevenit ideologice şi terne, constînd ca de obicei în trimiterea în tabăra adversarului a unor acuzaţii despre care sovieticul nu era întotdeauna informat, cel puţin de mediile sale. *Literaturnaia Gazeta* din 22 decembrie 1982 îşi anunţă cititorul că Statele Unite sînt pe punctul de a experimenta arme bacteriologice în Pakistan — nu departe de Afganistan...

---

[2] A se vedea în legătură cu aceasta *Literaturnaia Gazeta* din 4 aprilie 1982. Sovieticii mi-au confirmat că efectul scontat a fost atins din plin.

Eficacitatea indiscutabilă a acestor trei procedee face ca limba de lemn să recurgă mai puțin frecvent decît am crede de obicei la tactica cea mai evidentă:

— minciuna. Ea presupune un adevăr de care ne îndepărtăm; este localizată și reperabilă. Este așezată pe o realitate pe care o lasă intactă. Această metodă grosolană a fost la loc de cinste în timpul perioadei staliniste, cînd au fost permise afabulațiile cele mai rocamboleşti; socialismului matur îi repugnă aceste mijloace spectaculoase, în parte, poate, datorită posturilor de radio occidentale care joacă acum un rol considerabil în informarea sovieticilor. A trebuit să se treacă la falsificări mai subtile, în care puțin adevăr insinuează mult fals; limba de lemn se mulțumește să încurajeze judecățile eronate, să devieze raționamentul, să deschidă perspective înșelătoare și să închidă pe ascuns multiplele căi care duc la adevăr. Sfîntul Augustin a dat o definiție a minciunii care explică admirabil limba de lemn: „Prin intenție, și nu prin adevărul sau falsitatea lucrului însuși trebuie să judecăm dacă se minte sau nu se minte [...]. Se poate minți spunîndu-se adevărul [...]. A minți înseamnă a vorbi împotriva gîndirii proprii cu intenția de a înșela...[3]."

În fiecare din ocaziile enumerate aici — ilustrarea, diversiunea sau minciuna —, limba de lemn se deghizează în limbă naturală. Întîlnim o naraţiune, eroi în carne și oase, descrieri pitorești, dialoguri animate; în momentul în care se arată mai ofensivă, ea știe să treacă la concesii formale considerabile; ea nu mai este recognoscibilă decît prin voința sa pură de a apăra ideologia cu orice preț. Niciodată ea nu este atît de mincinoasă în sensul în care o înțelege Sfîntul Augustin ca atunci cînd se îndepărtează de canoanele sale ostentative și cînd încearcă să pară adevărată.

---

[3] Sfîntul Augustin, „De mendacio", *Œuvres II, Problèmes moraux*, Paris, 1937, p. 239.

Să vedem puţin mai îndeaproape cum procedează. Polonia şi Afganistanul reprezintă două bucăţi cu deosebire indigeste: în ultimii ani, ele au generat contorsiunile cele mai spectaculoase ale limbii de lemn. Cel mai adesea, efectul de verosimil este creat de introducerea unui narator, în general un corespondent sovietic care se plimbă prin ţările străine cam în maniera lui Gulliver, curios de toate şi întîlnind monstruozităţi la fiecare pas; îşi relatează descoperirile cu un ton fals bonom; se simte în fiecare clipă că deschiderea sa spirituală este pusă la grea încercare. Uneori iese la iveală arţagul, buna-credinţă ultragiată îi atacă pe aceşti „domni capitalişti" invariabil răuvoitori şi răufăcători. Majoritatea diversiunilor sînt servite în acest mod; pentru ilustrări, din cînd în cînd este permis luxul de a cita presa burgheză.

Ne putem face o idee despre infinita inventivitate a limbii de lemn atunci cînd constatăm că Afganistanul a fost multă vreme tratat în registrul bucolic. Presa sovietică este împînzită de mici tablouri mişcătoare, unde-l vedem pe vajnicul ţăran afgan, cu spinarea îndoită de o opresiune milenară, contemplînd cu un aer radios frumosul său tractor nou-nouţ; corespondentul sovietic care zugrăveşte această scenă idilică nu pierde prilejul să intre în vorbă cu acest reprezentant al maselor ţărăneşti; acesta precizează că soldaţii sovietici se arată foarte serviabili, neezitînd să dea o mînă de ajutor la nevoie. Iată un eşantion din această proză, extras din *Literaturnaia Gazeta* din 11 februarie 1981:

„Un cîmp uscat, tare şi cenuşiu, acoperit de tufişuri spinoase cu nuanţe roz care rămîn după recoltarea bumbacului. Un soare limpede, dar rece. Un bătrîn cu turban mînuie lopata [...]. Alături, se află un alt ţăran, mai tînăr, purtînd pantaloni maro [...]. El este proprietarul pămîntului; bătrînul cu turban este tatăl său [...]. El a primit aceste două hectare după reforma agrară.

Are de hrănit cincisprezece persoane din rodul acestui pămînt. Trece drept sărac, dar nu suferă de foame. Dacă, Doamne fereşte, apar nişte tîlhari şi îi fură fie şi numai o mică parte din recoltă, întregul buget al familiei se va prăbuşi. Dar acum nu există nici un pericol, banditii nu se aventurează în această regiune. Ţăranii ştiu să-şi apere recolta [...]. Nu, el nu este membru al cooperativei, tatăl lui i-o interzice [...]. Cît despre el, tare ar mai merge, chiar şi numai pentru a închiria un tractor, a-şi procura seminţe [...]. Privesc chipurile arse de soare ale ţăranilor afgani care [...] au suportat regatele, invaziile, schimbările de religie şi de guvern. Îmi spun: ce tip uman robust, ce psihologie solidă, adaptată la supravieţuire [...]. Dar schimbările au venit, gîndirea ţărănească s-a pus în mişcare [...]. Mă plimb prin sat. Respir fumul paşnic al focurilor, privesc muncile care pregătesc pămîntul pentru apă şi sămînţă. Ştiu: undeva se mai aud încă focuri de armă, se mai ucide încă. Dar toate acestea vor trece. Poporul doreşte să muncească în linişte.

Alexandr Prohanov"

Aparent, nimic nu anunţă limba de lemn: nici o dare înapoi în faţa concretului, lipsesc construcţiile nominale, imperativele explicite, comparativele; stilul e sprinten şi animat. Şi totuşi, categoriile de lemn sînt prezente, aproape în formaţie completă: opoziţia dintre trecut şi viitor, instalată alegoric prin personajele tatălui şi fiului, tatăl împiedicîndu-şi fiul să intre în cooperativă; mersul ineluctabil al progresului; zadarnicele tentative ale duşmanilor, trataţi, aşa cum merită, ca „banditi şi tîlhari", marginalizaţi cum se cuvine în raport cu o masă muncitoare şi ostilă. De fapt, această descriere atît de precisă nu este decît o prescripţie a ceea ce trebuie să fie, în virtutea legilor istoriei şi pentru binele umanităţii. Limba de lemn s-a repliat pe realismul socialist.

Polonia este tratată într-un alt registru. Această nefericită ţară este victima unui complot urzit din exterior; deci intrepidul nostru corespondent va merge să se informeze chiar la duşman acasă, frecventînd la Londra, la New York sau München tenebroase oficine sau agenţi „de tot soiul" care aţîţă tulburările poloneze; datorită aerului său jovial, agenţii îl iau drept confident şi îi expun în detaliu manevrele diabolice care trebuie să facă să basculeze Polonia în afara lagărului socialist. *Literaturnaia Gazeta* din 7 ianuarie 1981 povesteşte una din aceste expediţii:

„Proprietarul firmei «Tazab», Tadeusz Zablocki, mă primeşte: în urma unei neînţelegeri, m-a luat drept un corespondent italian şi eu nu am vrut să-i deschid ochii.

— Cum merg afacerile, domnule Zablocki?

— Am atîta de lucru, că nu mai am timp nici să respir. De la începerea evenimentelor din Polonia, trimiterea de pachete a sporit de cinci ori. Şi ce interes manifestă presa! Ieri un interviu în *Newsweek*, în dimineaţa aceasta la televiziunea germană, şi acum dumneavoastră...

— V-am auzit dîndu-vă acordul prin telefon în privinţa anumitor pachete din Statele Unite.

— Da, avem în prezent clienţi importanţi în SUA, Canada, RFG.

— Să presupunem că cineva vă aduce o ladă cu mitraliere şi vă cere să le expediaţi acolo...

Zablocki a avut un zîmbet condescendent, părînd să spună „ce ştii tu, băiete".

— Sîntem într-adevăr anticomunişti sută la sută, spune el. Dar trebuie mare atenţie. Vămii poloneze poate să-i treacă prin cap să arunce o privire în lăzi...

În final, interlocutorul meu nu se mai abţine şi-mi dezvăluie secretul său:

— Şi cine sînt eu, după părerea dumneavoastră? Un specialist în export? Nu, poate pe timpuri... — îşi ajustă solemn papionul. — Am avut onoarea să lucrez la Oficiul de presă al guvernului nostru la Londra, cînd comuniştii au învins în Polonia...

Şi Zablocki făcu un gest orgolios şi neîndemînatic cu mîna. Ca un bătrîn corb care-şi desface aripile şi se asigură că mai poate încă zbura.

VI. Simonov"

Şi aici, limba de lemn se străduieşte să imite limba naturală, reproducînd un dialog, făcînd apel la construcţii familiare, strecurînd ici şi colo cîte un detaliu pe viu. Cu toate acestea, ea se trădează, mai întîi prin mania de a vrea să demonstreze prea mult, să acumuleze insinuări în pofida oricărei verosimilităţi; şi mai ales prin înclinaţia irezistibilă care o împinge în alegorie. Sfîrşitul extrasului nostru este tipic în această privinţă: o comparaţie aparent inspirată de particularităţi fizice se transformă pe negîndite în simbol, şi anume într-un simbol care echivalează cu o ameninţare; ornamentele înşelătoare cu care se îmbrăcase provizoriu limba de lemn se evaporă dintr-o dată, ne dăm seama că personajele puse în scenă nu sînt decît nişte marionete mimînd fără convingere forţele aflate faţă în faţă.

Toate aceste procedee au un obiectiv comun: ele vizează privarea fenomenelor de inteligibilitatea lor proprie. Omisiunea permite escamotarea legăturilor veritabile între evenimente şi disimularea cauzelor care le generează; diversiunea face posibile falsele paralelisme, analogiile iluzorii, aparenţele înşelătoare de toate genurile; ilustrarea deformează viziunea lucrurilor şi distruge orice simţ al proporţiei. Limba de lemn este mai mult decît o abilă industrie a minciunii. Ea are grijă să amenajeze decorul în care îşi clădeşte

ficţiunile; apoi le împopoţonează cu rămăşiţele realităţii interzise. Orice limbă de lemn comportă o modalitate deschisă — limba de aparat care face obiectul primului capitol — şi modalitatea ascunsă pe care o putem numi pseudo-limba naturală[4], utilizată în falsele reportaje, ca şi în falsa literatură. Modalitatea ascunsă face din limba de lemn un instrument efectiv leninist: ea îi permite să se adapteze la împrejurări şi mai ales să ducă o ofensivă cu atît mai eficientă cu cît ea este disimulată[5]; căci momentul în care ea pare să opereze o retragere din faţa limbii naturale, să renunţe la ceremonialul de lemn, e chiar momentul în care ea atacă cel mai viguros realitatea[6].

Se pune atunci o întrebare: cum mobilează limba de lemn universul rarefiat care iese la suprafaţă din această primă filtrare şi cum acreditează ea propria sa schemă de inteligibilitate?

---

[4] Expresia îi aparţine lui A. Besançon: v. A. Besançon, „La conviction idéologique" in *Commentaire*, nr. 11, toamna '80, pp. 380–381.

[5] Gorbaciov inovează înainte de toate, utilizînd mai conştient şi mai sistematic această falsă limbă naturală.

[6] Pentru articolul tehnicilor de falsificare, putem consulta articolul lui I. I. Levin, „O semiotike iskajeniia istinî", in *Informaţionnîe voprosî semiotiki, lingvistiki i avtomaticeskovo perevoda, vîpusk 4*, M. 1974.

Asimilarea realului de către limba de lemn

Falsa diferenţiere a conţinutului

Articolele redactate în pseudo-limba naturală sînt departe de a constitui esenţialul ziarelor sovietice: limba de lemn de aparat îşi ia partea leului. Căci ea este cerută pentru a descrie toate falsele evenimente cu care este hrănită presa. Degeaba sînt ziarele sovietice mai scurte ca ale noastre, tot trebuie să li se umple coloanele; practica sistematică a omisiunii şi excluderea faptului divers ar părea de natură să facă acest lucru dificil. Or, nu este cazul: presa sovietică are arta de a colecţiona pretexte pentru discursuri. Să vedem puţin la ce se referă de obicei comentariul său.

Fiecare zi aduce ocaziile sale solemne: cînd este o uzină care depăşeşte obiectivele din plan şi se vede gratificată cu ordinul drapelului roşu de tovarăşul Cutare, care pronunţă un discurs subliniind necesitatea unei munci de şoc, şi căruia îi răspunde un delegat grăbit să împărtăşească preţioasa experienţă acumulată de colectiv; cînd este vizita unui şef de stat care subliniază urgenţa prieteniei între popoare şi căruia i se expune utilitatea cooperării; cînd este un colhoz care bate toate recordurile la producţia de lapte şi o mulgătoare evocă progresele agriculturii socialiste; altundeva este un monument care se inaugurează, şi un veteran reaminteşte efortul eroic al poporului sovietic din

timpul Marelui Război pentru Apărarea Patriei; mai departe, se deschide o expoziţie, şi delegatul Cutare profită de prilej pentru a evoca succesul ştiinţei sovietice şi contribuţia sa considerabilă la pacea mondială; în sfîrşit, există întotdeauna o comemorare la îndemînă, agrementată cu vorbe de circumstanţă.

Aceasta este „substanţa" presei sovietice; aceasta este „informaţia" pe care ea o revarsă zilnic asupra cititorilor săi. De fapt, evenimentele relatate sînt la fel de rituale ca şi limba însăşi, şi la fel de previzibile[7]. Ele sînt golite de realitate, după cum limba este goală de gîndire. Sînt reprezentaţii, chiar reprezentaţii ale reprezentaţiilor. Delegatul îi reprezintă pe cei care l-au ales, la fel cum partidul reprezintă poporul din care emană, cum Gorbaciov reprezintă partidul; orice comemorare întruchipează un eveniment istoric, el însuşi îmbrăcat deja într-o semnificaţie simbolică şi imortalizat din acest motiv; tot astfel, decoraţia este emblematică, isprava muncitorului de şoc sau a mulgătoarei se referă la altceva decît la ea însăşi.

Presa sovietică creează impresia că oamenii şi lucrurile nu se mai manifestă decît în cîteva forme stabile şi selecţionate, într-un cuvînt recunoscute: popoarele sînt solid înfipte în scenă de delegaţii lor; cînd ei acţionează, individual sau colectiv, o fac sub forma consacrată a faptei vitejeşti. Cu excepţia rubricilor dedicate politicii externe, care fac obiectul tratamentului particular descris mai sus, nu găsim nici o referire la actualitate: scurgerea timpului nu mai este marcată decît prin celebrarea aniversărilor; succesiunea regulată de

[7] În *Carnetele unui gură-cască*, scriitorul Viktor Nekrasov povesteşte un pariu ciudat pe care l-a făcut cu studenţii săi de la Universitatea din Geneva: s-a angajat să descrie dinainte numărul din *Pravda* pe care un student urma să-l aducă de la chioşcul cel mai apropiat. El a cîştigat pariul, cu excepţia unei singure inexactităţi. V. V. Nekrasov, *Les Carnets d'un badaud*, Paris, 1976.

comemorări şi planuri care punctează durata în lumea socialistă contrastează cu devenirea dramatică din lagărul capitalist. În spaţiul socialismului, nu pot exista noutăţi, nu există decît semne care confirmă aplicarea liniei politice a momentului. De aici, traumatismul resimţit atunci cînd trebuie anunţată moartea şefului suprem: această dispariţie este singura manifestare a legilor naturii imposibil de escamotat.

Universului tulbure al mediilor occidentale, plin de accidente şi de neprevăzut, unde doar neaşteptatul reţine atenţia, presa sovietică îi substituie un decor populat cu alegorii monotone care nu sînt chemate în faţa reflectoarelor decît preţ de un discurs; toţi aceşti muncitori de şoc, aceşti veterani, aceste mulgătoare, aceşti delegaţi multiformi îşi împrumută corpul unui discurs unic, ei sînt depozitarii provizorii ai imuabilei limbi de lemn. Fiecare număr din *Pravda* sau din *Izvestia* este ornat cu fotografii reprezentînd muncitori sau colhoznici: în fond, aceşti mineri surîzători, aceste ţărănci rubiconde sînt aici pentru a atesta că limba de lemn poate fi vorbită de subiecţi; această falsă individuaţie mijlocită de alegorie constituie deghizarea limbii de lemn de aparat, omagiul pe care-l aduce ea realului. Şi în acest caz, ea se îndepărtează la suprafaţă de o normă, cea care este reprezentată de editorialul de pe prima pagină; acesta are într-adevăr drept funcţie să ilustreze limba de lemn pură, el nu este asumat de nici un locutor şi este consacrat celor mai comune dintre locurile comune ale discursului de lemn, cum ar fi necesitatea de a spori şi de a ameliora producţia, de a apăra pacea, de a strînge recolta la timp... Pe fundalul acestei seci reafirmări a liniei politice, muncitorii-model şi reprezentanţii popoarelor în luptă ajung să pară aproape vii, în aceeaşi manieră în care pe fundalul acestor personaje uniforme, reportajele din Afganistan şi descinderile în cavernele antisovietice occidentale respiră autenticitatea.

Atingem aici unul din secretele eficacităţii limbii de lemn, unul din aspectele sale esenţiale care arată în ce măsură ţine ea de ideologie. Într-adevăr, există o similitudine frapantă între mecanismul limbii de lemn, aşa cum se prezintă aici, şi tactica comunistă binecunoscută constînd în proslăvirea unei linii juste, a unei atitudini „responsabile", care evită deviaţiile de orice natură. În faţa nebuniilor utopice ale proletcultismului — mişcarea anilor '20 care pretindea să creeze o artă proletară şi respingea întreaga „artă burgheză" —, poziţia lui Lenin pare un model de moderaţie şi de raţiune; în faţa extremismului lui Troţki, nu puteai decît să te bucuri de victoria lui Stalin; acelaşi Stalin apare drept purtătorul de cuvînt al bunului-simţ cînd se opune exceselor discipolilor lui Marr. Ideologia se complace să se delimiteze de extremiştii nihilişti, de deviaţiile stîngiste, în faţa cărora raţiunea se retrage cu spaimă, gata să accepte orice altă soluţie, numai să pară mai măsurată; chiar sub Stalin, se crede că ceea ce e mai rău a fost stîrpit; la moartea tiranului, lumea plînge, pentru că se consideră că acest rău va surveni. Sentimentul de a fi scăpat ca prin urechile acului nu-l părăseşte pe cetăţeanul unui stat comunist. Or, varianta „moderată" a ideologiei nu este mai puţin periculoasă şi distructivă decît modalitatea extremă; poziţiile lui Lenin asupra artei sînt la fel de fatale acesteia, ca şi nihilismul proletcultismului; am văzut ce s-a întîmplat cu „moderaţia" lui Stalin. Dar ea este adoptată cu recunoştinţă, pînă într-atît inspiră extremele repulsie. Aceeaşi tehnică verificată stă la originea mitului „şoimilor" şi „porumbiţelor" în luptă la Kremlin, care determină ţările occidentale la toate concesiile, pentru a evita să le dea argumente redutabililor „şoimi".

Acest dispozitiv atît de miraculos eficient va fi regăsit integral în limba de lemn. Editorialul de pe prima pagină a ziarelor reprezintă modalitatea extremă a limbii

de lemn; aceasta pare să se umanizeze în istorisirile exemplare consacrate aparent unor indivizi în carne şi oase; în sfîrşit, ea capătă o alură aproape „normală" cînd descrie misterele lumii duşmane. Bineînţeles, spiritul se fixează mai ales pe pasajele care par redactate într-o limbă aproape naturală; or, tocmai acestea sînt cele mai încărcate ideologic. Limba de lemn utilizează modalitatea sa extremă pentru a pregăti destinatarul să accepte modalitatea sa „moderată"[8], cea mai importantă în ochii săi, fără prea mare rezistenţă, cu uşurare chiar. Această capacitate de diferenţiere esenţială pentru funcţionarea sa o distinge de toate celelalte limbi de propagandă şi de discursurile politice obişnuite. Alegoria şi naraţiunea par să ofere un refugiu în faţa paralizantului discurs de aparat, fără subiect şi fără obiect; în realitate, raţiunea nu se expune niciodată unui pericol atît de mare ca în această mişcare instinctivă de fugă spre ceea ce îi pare familiar: căci ea cade, legată, într-una din capcanele ideologiei.

Deturnarea resurselor limbii

— Gramatica:

Limba de lemn nu face decît să exploateze instinctul de supravieţuire al raţiunii. Pentru a se impune spiritului, ea dispune de alte resurse decît jocul în diferitele sale ipostaze.

---

[8] Ar fi pasionant de studiat presa poloneză înainte şi după decembrie '81 pentru a ne forma o idee asupra elasticităţii limbii de lemn; într-o publicaţie cum este hebdomadarul *Tu i Teraz*, concesiile făcute limbii naturale sînt imense; dar voinţa de recîştigare a dominaţiei ideologiei este şi mai sensibilă încă, şi limba de lemn transpare la fiecare rînd. Vezi în legătură cu aceasta articolul lui Marian Gorecki, «W zgielku dręczonych wyrazów», in *Wezwanie*, nr. 4, 1982, pp. 28–35.

Aceste resurse sînt mai întîi cele ale limbajului. În societatea comunistă, limba de lemn are monopolul formulării, şi nu trebuie subestimat avantajul considerabil pe care îl obţine astfel; într-o lume în care există atîtea lucruri nespuse, ceea ce este exprimat capătă o greutate considerabilă — în mijlocul informului, oricare schiţă de formă atrage irezistibil şi captivează fără efort privirea. Tehnica ocultării şi a ilustrării permite ruinarea inteligibilităţii realului; în această situaţie, nevoia de sens este atît de mare, încît orice structură poate satisface, *a fortiori*, o structură lingvistică. Roman Jakobson a arătat forţa *Gestalt*-ului gramatical, opunînd frazei: „Colourless green ideas sleep furiously", în care Chomsky vedea un nonsens, configuraţia agramaticală următoare: „Furiously sleep ideas green colourless"[9]. O „irealitate ontologică", pentru a relua expresia lui Jakobson, descrisă într-o limbă gramatical coerentă, capătă sens; şi dacă nu există discursuri care să o concureze, dacă vorbirea care se face auzită este unică, această „irealitate ontologică" a cărei existenţă este afirmată expres poate părea adevărată.

Gramatica evocă irezistibil fiinţa: „Neantul însuşi capătă un fel de viaţă cînd vorbim despre el"[10], scrie Condillac. Spiritului îi repugnă să admită că putem vorbi despre nimic, toate propoziţiile care manifestă coerenţă gramaticală i-o impun. Platon ajungea la concluzia existenţei nefiinţei pornind de la însuşi faptul că putem vorbi despre aceasta: după el, ascendentul sofiştilor ţinea tocmai de acest refuz iraţional de a admite că un cuvînt este capabil să enunţe nefiinţa. Limba de lemn se foloseşte de supunerea spiritului faţă de forme şi foloseşte creditul său gramatical; ea are privilegiul discursului structurat şi îl pune pe acesta în valoare în

[9] R. Jakobson, 1963, p. 204.
[10] Condillac, *Grammaire*, I, 12, Paris, 1796.

starea de vid semantic pe care îl creează neîncetat în jurul ei. Ea seduce înţelegerea prin promisiunea unei inteligibilităţi noi pe care o oglindeşte în construcţiile regulate ale limbii; la adăpostul rigorii lingvistice ea substituie ordinii lucrurilor pe cea a ideologiei. Mai mult, printre mecanismele pur lingvistice ea găseşte principiile propriei sale producţii.

— Figurile şi tropii

Limbajul comportă o întreagă serie de procedee de extensie; unele îi permit să exprime ceea ce pentru un motiv sau altul se pretează dificil la o elucidare verbală; altele constau în a implica ceea ce nu dorim să se spună. Pentru a răspunde nevoii noastre de exprimare, limbajul ne pune la dispoziţie figurile; pentru a-şi remedia lacunele, el autorizează tropii. Ştim ce gen de metafore împodobesc discursul comunist; nu trebuie neglijate celelalte figuri, şi mai revelatoare încă pentru funcţionarea limbii de lemn. Pentru că acestea sînt utilizate în maniera pervertită care-i este proprie. Ele nu servesc pentru a o orna sau pentru a o face mai expresivă, cum se întîmplă în limba naturală. Departe de a denota voinţa de a spune mai mult, ele se află aici pentru a mobila zădărnicia vorbelor de lemn, pentru a reafirma ceea ce s-a spus deja, şi mai ales pentru a servi drept forţă motrice discursului.

Predilecţia limbii de lemn pentru anumite figuri, în special pentru *alegorie*, *prozopopee* şi *metonimie*, sare în ochi. Aceste figuri nu servesc doar la inventarierea esenţelor bune sau rele, la localizarea lor definitivă, la invocarea lor pentru a juca unele scene pe podiumul istoriei, ele furnizează un pretext discursului; în lipsa posibilităţii de a comenta realitatea sau de a îmbrăca un gînd în viaţă, limba aderă servil la efigii. Nu e de mirare că pretutindeni comuniştii văd fantoşe şi marionete; întregul lor discurs se orga-

nizează în jurul personificărilor arbitrare de îndată ce se îndepărtează de abstracţiuni. Dacă nu s-ar lăsa remorcat de figuri, el ar recădea jalnic asupra lui însuşi, trădînd că este găunos, că nimeni nu-l vorbeşte şi că el nu vorbeşte de nimic. Prin *alegorie*, rezistenţa lucrurilor la pretenţiile ideologiei se resoarbe într-o sumă de voinţe rele opuse încarnărilor progresului. Alegoria este singurul recurs al unui discurs care nu vrea să menţioneze nici fenomenele, nici evenimentele. Ea introduce o aparenţă de diferenţiere care face cuvîntul posibil, procură un alibi limbii de lemn. Graţie ei, discursul are un obiect şi este asumat eventual de subiect.

Procedeele *metonimice* contribuie de asemenea la generarea discursului comunist. Limbajul politic foloseşte curent metonimia; se vorbeşte, fără distincţie, de „Casa Albă", de „Kremlin", de „Elysée". În presa comunistă, metonimia serveşte mai ales la identificarea duşmanului; ea este peiorativă. Vom găsi numeroase referinţe la „Pentagon", la „Wall Street", dar autorităţile sovietice nu vor avea niciodată dreptul la un tratament atît de degajat: prescurtării insultătoare folosite de presa burgheză îi este preferată pompa perifrazei — în nici un caz „Kremlin"-ul nu poate înlocui, sec, „partidul şi guvernul, sub conducerea...".

Dar metonimia nu vine doar să eticheteze adversarii; ea contribuie eficient la minciuna specifică a limbii de lemn. Am văzut cum un detaliu izolat de contextul său era integrat într-o construcţie ideologică pe care o acredita prin realitatea sa; metonimia este tocmai figura care asigură transferul de la parte la întreg. Această mişcare atît de naturală face să se uite că întregul asociat fragmentului real este fictiv, că această apropiere nu are nici o legitimitate în sine, nefiind motivată nici printr-o legătură de la cauză la efect, nici printr-o relaţie de continuitate, nici printr-un raport

simbolic[11]: în limba de lemn, procesul metonimic este pervertit, pentru că acest trop nu mai servește să pună în evidență relații între lucruri, ci, dimpotrivă, să extragă un fapt din contextul său și să-l separe de orice l-ar putea face inteligibil, pentru a lăsa impresia că se referă în mod necesar la doctrină, singura, de-acum înainte, care-l poate interpreta. Orice informație despre Occident este de ordin metonimic; numai că nu există corespondență reală între fragmentul ales și ceea ce trebuie el să reprezinte. Dacă personificarea și prozopopeea permit identificarea forțelor aflate față în față, metonimia aduce un serviciu și mai important: ea le localizează sau le caracterizează. Metonimia și personificarea creează pîrghiile prin care ideologia pune stăpînire pe lume; ele transformă fenomenele în cuburi și în soldați de plumb manipulabili, rînd pe rînd sperietori și „tigri de hîrtie". Tratamentul tropologic permite limbii de lemn să îngurgiteze indigesta Solidarność: o metonimie începe prin a reduce această organizație doar la KOR, care devine într-un fel paratrăsnetul destinat să atragă fulgerele sovietice; KOR este apoi descompus în cîteva personalități cum ar fi Kuron și Michnik, care încarnează și personifică forțele diabolice active în Polonia. Doi tropi au fost suficienți pentru a anexa mișcarea poloneză la universul de lemn.

Dar mai ales utilizarea repetată și multiformă a *metalepsei* revelează măsura în care limba de lemn se bazează pe puterea ipostaziantă a limbajului. Metalepsa este tropul prin care „se explică ceea ce urmează pentru a se face înțeles ceea ce precede, sau ceea ce precede pentru a face înțeles ceea ce urmează"[12]. Ea reprezintă în discurs implicația sau presupoziția. Un

[11] V. Du Marsais, *Traité des tropes*, Paris, 1977 și Fontanier, *Les Figures du Discours*, Paris, 1968.

[12] Du Marsais, 1977, p. 80.

mare număr de termeni şi de construcţii gramaticale recurente în limba de lemn sînt de fapt metalepse; de exemplu, cuvintele desemnînd procese, ca „lărgire", „îmbogăţire", „agravare", „accentuare", „întărire", nu au semnificaţie decît prin ceea ce ele implică în acelaşi timp în trecut şi în viitor: fenomenele în chestiune existau, şi ele se vor intensifica. Aceşti termeni angajează simultan ce a fost şi ce va fi, omiţînd prezentul; dinamismul pe care ei pretind că-l relevă în lucruri este comunicat discursului — sau, mai curînd, simularea lingvistică a mişcării este unul din principiile de producere a discursului care, aşa cum am arătat, nu se poate ataşa nici de obiectele localizate în spaţiu, nici de faptele delimitate în timp. Comparativele joacă exact acelaşi rol şi sînt tot metalepse amplificînd trecutul asupra viitorului. Mai regăsim metalepsa în sintagmele nominale caracteristice limbii de lemn; acestea presupun o afirmaţie trecută, admisă o dată pentru totdeauna şi considerată ca demonstrată. Expresia „justeţea tezelor leniniste" implică faptul că propoziţia „tezele leniniste sînt juste" este adevărată[13]. Această practică ingenioasă a metalepsei face să fie imposibil de negat o afirmaţie de lemn fără a face o concesie care să zădărnicească negaţia: astfel, acuzatul care strigă cu disperare „nu am luat niciodată parte la planurile criminale ale lui Tito şi ale clicii sale", recunoaşte esenţialul, şi anume că Tito a urzit într-adevăr comploturi[14]. Rari sînt cei care pot lupta în acelaşi timp

[13] Pentru nominalizările din *lingua sovietica*, vezi lucrările lui P. Seriot, în special „L. I. Brežnev et le discours sur la science" in *Essais sur le discours soviétique*, Université de Grenoble III, 1981, pp. 11–63.

[14] Exemplul este împrumutat din lucrarea lui O. Reboul, *Langage et idéologie*, PUF, 1980. Această carte conţine un mare număr de observaţii fine şi de remarci juste, deşi se poate reproşa autorului o concepţie cam vagă asupra ideologiei.

împotriva cuvintelor şi împotriva implicaţiilor lor; în limbajul de lemn niciodată nu spui ce vrei; o dată ce accepţi acest idiom, îţi laşi puse cuvintele în gură.

Metalepsa este în fond tropul prin excelenţă al Verbului creator; după Fontanier, putem lega de aceasta „formularea prin care un poet, un scriitor este reprezentat sau se reprezintă ca producînd el însuşi ceea ce nu face, în fond, decît să povestească sau să descrie" şi formularea prin care „se abandonează deodată rolul de narator pentru cel de stăpîn sau de arbitru suveran, astfel încît, în loc să povestească pur şi simplu un lucru care se face sau care este făcut, se dă ordin ca el să se facă[15]. Această alunecare a naraţiunii aparente spre invocaţia reală este caracteristică discursului ideologic; ceea ce pentru Fontanier defineşte modalităţile extreme ale metalepsei se aplică principiului însuşi al limbii de lemn şi al realismului socialist, cu excepţia că naratorul sau autorul sînt absenţi în majoritatea cazurilor; tropul devine invizibil.

Limba naturală a recurs la tropi pentru a-şi camufla lipsurile; ei sînt pentru ea mijloace de excepţie care îi permit să exprime şi să comunice o idee originală, o emoţie puternică, un concept nou; ei permit adecvarea discursului şi a obiectului său. În limba de lemn, utilizarea figurilor are de asemeni drept scop prelungirea şi întinderea limbajului; dar aici nu este vorba de a căuta un acord mai bun între cuvinte şi gîndire: extinzînd limba, se încearcă o acoperire a neantului care ameninţă în orice clipă să o debordeze; agăţîndu-se de tropi, discursul de lemn evită să cadă în propriul său vid. Din acest motiv îi ascunde: trebuie neapărat disimulat faptul că această limbă nu este remorcată decît prin ea însăşi, că este antrenată de propria sa masă. Tropii prezintă un avantaj suplimentar. Mai mult decît gramatica,

[15] Fontanier, 1968, p. 29.

ei sînt indiciul unui sens presant şi iminent; mai bine decît gramatica, ei ştiu să plaseze mai devreme sau mai tîrziu înfăptuirea promisiunii de semnificare, să împrumute o formă credibilă unor abstracţiuni altminteri insesizabile.

— Tautologia

Dar limba de lemn nu abuzează întotdeauna atît de subtil de limbaj. Acesta nu este doar elastic, el se poate reproduce după dorinţă. Discursul comunist nu a dat înapoi niciodată în faţa repetiţiei care provoacă în spirite o toropeală propice; tautologia este incantaţia însărcinată să însoţească apariţia Adevărului, ea creează starea hipnotică în care se pierde sentimentul realului. Lenin trecea drept maestru în utilizarea tautologiei, cum o arată şi acest exemplu extras din discursul său pronunţat în 1920, la al III-lea congres al Komsomolului:

„Noi recuzăm orice morală concepută în afara unei perspective umane, a unei perspective de clasă. Noi spunem că este o înşelătorie, o escrocherie şi o îmbuiere a capului muncitorilor şi ţăranilor în interesul proprietarilor şi capitaliştilor. Noi spunem că morala noastră este în întregime supusă intereselor luptei de clasă a proletariatului. Morala noastră se trage din interesele luptei de clasă a proletariatului [...]

Iată de ce noi spunem: pentru noi, morala concepută în afara societăţii umane nu există: este o înşelătorie. Pentru noi, morala este supusă intereselor luptei de clasă a proletariatului."

Repetiţia este aici mai mult decît un procedeu pedagogic. Ea sugerează stilistic claritatea invincibilă a ideii, autoritatea sa suverană. Să remarcăm, pe de altă parte, că tautologia este disimulată în spatele unei imitaţii de progresie logică generată de termenii „iată de ce"; limba

simulează articulații logice și o mișcare a gîndirii, în vreme ce este total imobilizată, redusă la a se face ecoul ei însuși. Barbusse excelează în aceste false raționamente; el nu ezită în fața unor afirmații ca acestea: „Pentru a repune o lucrare la locul său, trebuie reluată întreaga ei orientare și toate punctele de plecare — reîmbogățită baza și plecat din nou"[16]. Una din constantele discursului comunist este referința la „claritate", la „coerență" (G. Marchais: „Acest program oferă perspectiva *clară și coerentă* a unei schimbări profunde"[17]), la „logică", ca și cum prezența acestor termeni ar fi ajuns să ateste o gîndire în activitate. Or, lanțul judecății pare cu atît mai solid cu cît el nu înconjoară nimic. „Logica de bronz" a limbii de lemn este întemeiată pe tautologie.

Deci, la adăpostul limbii de lemn, ideologia substituie ordinii lucrurilor ordinea unei înțelegeri care nu se știe lovită de paralizie, căci pentru ea orice discurs este indiciul unei gîndiri vii. Se înțelege de ce ideologia este dificil reperabilă: ea funcționează cu ajutorul mecanismelor lingvistice invizibile, dînd prin cuvinte aparența raționalității. În acest mod, ea ocupă o poziție practic inexpugnabilă: dacă judecata vine să-i ceară socoteală, ea se apără cu rețeaua sa impecabilă de înlănțuiri gramaticale, cu panoplia sa inepuizabilă de tropi; mecanismele lingvistice situîndu-se dincoace de conștiință, ea riscă puțin să fie scoasă din poziție acolo unde nimeni nu are de gînd să meargă s-o caute.

Între lucruri și cuvinte, înțelegerea preferă întotdeauna cuvintele, care sînt făcute pentru ea exclusiv și care-i dezvăluie spontan un sens; ideologia este seducătoare pentru că ea o invită să trateze lucrurile ca pe

[16] H. Barbusse, 1935, p. 256.
[17] G. Marchais, 1972, p. 7.

cuvinte, altfel spus, ca pe nişte semne care se abolesc după folosinţă; ea face din lume o limbă: graţie ei, realul devine la fel de permeabil la spirit ca şi un limbaj, şi la fel de fugitiv. De asemeni, este mai uşor de aliniat fraze decît de înlănţuit idei. Limba de lemn rezolvă dubla dificultate de a înţelege lucrurile şi de a articula această înţelegere: ea înlocuieşte fenomenele şi evenimentele prin tropi, ea substituie raţiunii redundanţa. Ea face tentaţia verbalismului aproape irezistibilă, căci, parodiind sensul realului şi rigoarea intelectuală, ea atacă simultan cele două elemente care permit să i se reziste. „Opiniile oamenilor fac un drum ciudat, de îndată ce abstracţiunile, metaforele, metonimiile şi alte figuri sînt privite ca existenţe reale, sînt folosite ca principiu, şi devin baza raţionamentului"[18]. Într-o societate unde nu este admis decît un singur discurs, pericolul întrevăzut de Preşedintele de Brosses devine mortal. Obişnuită să se învîrtească în gol, raţiunea se abate de la rezistenţa lucrurilor; ea preferă circuitele bine rodate balizate de cuvinte.

Limba de lemn funcţionează pe baza unei duble imposturi: ea a disociat cuvintele de lucruri; şi ea pretinde să compenseze pierderea sensului, imaginînd un alt univers, total şi imediat semnificant, pentru că este structurat ca limbajul. Această lume complet inteligibilă trebuie să facă să se uite că limba care o descrie nu are sens şi că entităţile care o mobilează nu au existenţă. De îndată ce este invocată, raţiunea trebuie neutralizată.

[18] Président de Brosses, *Traité de la formation mécanique des langues et des principes physiques de l'étymologie*, Paris, 1765, p. 289.

Paralizarea raţiunii de către limba de lemn

Nemulţumită să facă spiritul să se învîrtă în cerc (menţinînd în acelaşi timp o iluzie de progresie logică), să corupă înţelegerea obişnuind-o cu minima rezistenţă, limba de lemn trebuie să-şi asume sarcina dificilă care constă în a resorbi elementele îndărătnice din real fără a furniza un aliment nou gîndirii.

Dialectica

Acest tur de forţă este făcut posibil prin maniheismul ideologiei. Nu avem decît să traducem lingvistic preinterpretarea implicită pe care o comportă orice viziune maniheistă şi să utilizăm bipolaritatea obţinută astfel. În această manieră indirectă, obiectele noi ar putea fi anexate la vechea concepţie dualistă, şi elementele neprevăzute care, pentru un motiv sau altul, nu sînt ocultate, vor putea fi integrate ideologiei. Acesta este rolul dialecticii de lemn, care constă în a opune faptelor nedorite un refuz, la capătul unei proceduri ingenioase.

Viziunea maniheistă se organizează în jurul opoziţiei fundamentale „progresist"/„reacţionar". Această opoziţie de bază generează o serie de cupluri de concepte antitetice, între care discursul de lemn propulsează ceea ce doreşte să anihileze. La capătul acestei navete, se pierde din vedere obiectul pe nesimţite. Aceste cupluri, al căror evantai oferă un mare interes tactic, se reparti-

zează în general după cum urmează: „formă" se opune la „conținut", „abstract" la „concret", „obiectiv" la „subiectiv", „întreg" la „parte", „reflex" la „interese", „natură veritabilă" la „aparență". Ele formează într-un fel maxilarele ideologiei.

Iată cîteva exemple extrase din presa sovietică, ilustrînd funcționarea acestui minunat dispozitiv. Revoluția iraniană prezenta o problemă serioasă: era într-adevăr o revoluție, dar religioasă. Dialectica de lemn permite depășirea fără dificultate a acestui obstacol și inserarea faptului iranian în „pattern"-ul ideologic: ajunge să facem apel la opoziția „formă"/„conținut"; la capătul unei analize fecunde, vom spune deci că revoluția iraniană este total progresistă, căci ea nu este religioasă decît prin formă — conținutul său revelează fără îndoială lupta de clasă. Forma evacuează indezirabilul, conținutul fixează esențialul.

Cunoaște economia sovietică unele lipsuri? Aceste defecte nu afectează decît partea, întregul este absolut sănătos și satisfăcător („în general pozitiv", cu alte cuvinte); astfel se evaporă dezastruoasa situație din agricultură, redutabilele deficite cronice... Afirmă unii cercetători burghezi că URSS nu scapă de poluare? Asta pentru că demersul lor nu se desprinde de concret, ar face mai bine să adopte un punct de vedere mai abstract, mai general și să înțeleagă că, atunci cînd mijloacele de producție aparțin poporului, nu pot exista abuzuri comparabile cu cele de care se fac vinovați rechinii capitaliști. Funcționează colhozurile prost? Asta pentru că, explică Barbusse:

„Colhozurile, ca și sovietele, nu reprezintă decît forma organizării socialiste [...], dar numai forma. Totul depinde de conținut"[19].

[19] H. Barbusse, 1935, p. 258.

Cît despre Troţki, ataşamentul său faţă de parte în detrimentul întregului l-a făcut scizionist:

„Simţul său critic hipertrofiat dar fără amploare [...] îl opreşte asupra detaliului, îl împiedică să considere ansamblul"[20].

Astfel faptele încăpăţînate dispar unul după altul în marea capcană a ideologiei. Calitatea principală a teoreticianului comunist este abilitatea sa de a manevra aceste perechi magice, aceste maxilare care zdrobesc orice. De îndată ce şi-a însuşit dialectica, el devine capabil de o „interpretare creatoare" a fenomenelor. El va şti să repună lucrurile în cadrul lor, adică să treacă de la concret la abstract şi viceversa, să înţeleagă partea din perspectiva întregului, să denunţe aparenţele. Graţie dialecticii, limba de lemn nu este niciodată fără resurse, ideologia nu este niciodată prinsă pe picior greşit.

Dialectica exercită o influenţă devastatoare asupra spiritului din mai multe motive. Mai întîi, ea presupune o necinste intelectuală. Dar există ceva mai mult decît această corupţie morală a inteligenţei. Dialectica permite limbii de lemn să maimuţărească munca spiritului; ea simulează procesul de înţelegere, creează iluzia unei activităţi a gîndirii pentru că termenii pe care-i foloseşte mimează actul de a înţelege; ne imaginăm în mod real trecerea de la concret la abstract, de la aparenţe la o natură veritabilă, de la un detaliu fără importanţă la esenţial pentru că aceste cuvinte evocă toate astea. În fapt, gîndirea legănată de toate aceste promisiuni bate pasul pe loc, dar ea nu-şi dă seama. Puterea comunistă a înţeles că, pentru a se debarasa definitiv de un lucru indezirabil, e mai bine să fabrici o imitaţie

[20] *Ibid.*, p. 192.

decît să-l suprimi pur şi simplu; efigia omoară lucrul real mai sigur decît distrugerea fizică. Vom avea deci imitaţii de legi, imitaţii de religie, imitaţii de cultură; acest principiu atît de bine pus în lumină de Zinoviev explică de asemenea dialectica, această imitaţie a mişcării inteligenţei.

Al treilea pericol al dialecticii este că ea suprimă obiectul asupra căruia trebuia să se exerseze reflecţia, înlocuindu-l printr-o deplasare între concepte imaginare; în locul unui aliment venit din exterior, spiritul absoarbe propria sa producţie şi se hrăneşte la nesfîrşit cu propriile sale mecanisme. Gîndirea ideologică funcţionează în circuit închis, şi tocmai limba de lemn o relansează mereu asupra ei înseşi; dialectica permite să fie izolată complet de ceea ce ar putea-o antrena în afara ei înseşi.

Se poate spune că mecanismul dialectic este o paradigmă a limbii de lemn; el îşi ascunde arma şi secretul. Chiar în momentul în care un triumf complet este fluturat în faţa raţiunii, în care nici un fenomen nu pare să poată rezista interpretării care îl aşteaptă, inteligenţa este condamnată să se veştejească din lipsă de hrană. Rolul fundamental al dialecticii în limba de lemn arată că aceasta are în vedere mai mult decît convingerile: ea vrea să atingă spiritul.

Patosul

Alternanţa stilului „scientoidal" şi a patosului merge în acelaşi sens.

Limba de lemn funcţionează în aceste două registre pentru acelaşi motiv pentru care recurge la dialectică: ea promite triumful complet al inteligenţei, furîndu-i-l, în acelaşi timp. În clipa în care Adevărul este revelat, este cuprinsă de emoţie, intervine patetismul care sus-

pendă judecata. Se știe că Adevărul este acolo nu pentru că s-au verificat afirmațiile ideologiei, ci pentru că limba semnalează emoția pe care prezența sa trebuie să-o suscite; nu îl putem totuși examina, pentru că nu am fi în stare să rămînem indiferenți față de el.

Barbusse, tot el, exprimă admirabil acest fapt: „*Nu e posibil* să nu saluți toate aceste fenomene *cu emoție*, dacă vrei să rămîi *obiectiv*"[21]. Vorbind despre colectivizare, afirmă: „Această organizare *rațională* a agriculturii [...] ne dezvăluie ea singură *statistici emoționante*"[22].

Momentul în care înțelegerea se vede asigurată de totala sa influență asupra lucrurilor este și cel în care ea este concediată; irupția patosului o împiedică să verifice soliditatea argumentelor care-i sînt aduse.

Acesta este deci cercul în care limba de lemn își învîrtește victimele: rațiunea ordonă sentimente care sînt înrolate împotriva ei; ele se neutralizează reciproc. Reiese de aici că discursul ideologic nu caută să antreneze o adeziune fondată pe un acord între inimă și rațiune; el tinde mai curînd să perturbe folosirea tuturor facultăților noastre mintale ridicîndu-le unele împotriva celorlalte, pervertindu-le una prin cealaltă. Și patosul intermitent permite instaurarea acestei confuzii. Spiritul nu poate funcționa decît dacă dispune de o anumită continuitate; or, această continuitate este de două ori atacată de limba de lemn: ea escamotează legăturile dintre fenomene și, cu patosul, ea raționalizează inteligenței timpul indispensabil reflecției; gîndirea este suspendată de emoție, care este la rîndul său transformată rapid în necesitatea de a acționa; apoi se face din nou resimțită nevoia unei analize adecvate, și ciclul reîncepe. Patosul este acest dinamism artificial

[21] *Ibid.*, p. 119.
[22] *Ibid.*, p. 251.

care împiedică spiritul să revină asupra lui însuşi şi să ajungă la conştiinţă. Particularităţile stilistice ale limbii de lemn decurg din această voinţă de a întreţine instabilitatea, de a asigura „proscrierea sesizabilului"[23].

Astfel, raţiunea se vede rînd pe rînd expusă inaniţiei şi ameţelii; dialectica face în jurul ei politica pămîntului pîrjolit, tautologia o face să se învîrtă în cerc. Patosul o întrerupe şi o hărţuie. Limba de lemn nu este doar părăsită de gîndire, ea este în război cu aceasta. Se pune atunci problema de a şti dacă această îmbinare de cuvinte ostile în acelaşi timp lucrurilor şi spiritului este cu adevărat un limbaj şi, în caz contrar, care sînt raporturile sale cu limbajul obişnuit.

[23] Expresia îi aparţine lui Julien Benda. V. Julien Benda, *La Trahison des clercs*, 1977, p. 106.

Limbă naturală şi limbă de lemn

Libertate şi constrîngere în limba de lemn şi în limba naturală

Orice discurs reprezintă în principiu un compromis între voinţa de exprimare individuală şi normele limbii utilizate. Jakobson vorbeşte de „o scară ascendentă de libertate în combinarea unităţilor lingvistice". Nulă în combinarea trăsăturilor distinctive în foneme, aproape inexistentă în combinaţiile fonemelor în cuvinte, libertatea locutorului creşte cînd este vorba de înlănţuirea cuvintelor pentru a forma propoziţia, şi este totală în dispunerea frazelor în enunţ.

Pentru orice semn lingvistic, Jakobson distinge două modalităţi de aranjare, combinaţia şi selecţia, adică posibilitatea de a substitui unul din termeni prin celălalt[24]. Tot după Jakobson, „puterea de constrîngere a modelului gramatical [...] contrastează cu libertatea relativă care domneşte în alegerea cuvintelor". Ne dăm seama imediat că această constatare nu se aplică limbii de lemn, unde sintagmele sînt adesea enorme, un cuvînt atrăgîndu-l în mod fatal pe următorul, o frază antrenînd adesea o altă frază. Libertatea de combinare nu este deci limitată doar de constrîngerile fonologiei şi sintaxei, ci şi la nivelul cuvîntului

[24] R. Jakobson, 1963, p. 206.

sau chiar al frazei. Cît despre libertatea de selecţie, ea este practic nulă în limba de lemn.

Locutorul, dacă există, nu face nici un efort de formulare, el se mărgineşte la a lăsa limba de lemn să se exprime prin gura sa în anumite momente precise ale existenţei sale sociale. Cel care vorbeşte în limbă naturală vrea ca discursul său să dea seama cît mai bine de ideea care tocmai s-a format în spiritul său. Limbajul se constituie în două etape: „Inventarea semnului prehensiv, purtător şi transportor, este timpul secund al fenomenului din care rezultă limbajul; timpul prim este creaţia a ceea ce semnul urmează să devină, cînd el va fi fost inventat — vehiculul"[25]. Nici una din aceste două etape nu este prezentă în limba de lemn; aici, pentru a fi eficient, discursul trebuie să se conformeze nu unei idei, ci unui model lingvistic; el tinde totdeauna către citat. Spre deosebire de limba naturală, limba de lemn nu descrie nici faptele, nici opiniile; ea se străduieşte dimpotrivă să refuleze ceea ce este şi să cheme la existenţă ceea ce trebuie să fie. Ea ţine deci în mare măsură de incantaţia magică, şi din acest motiv cea mai mică abatere de la formula consacrată o face să-şi piardă din putere. Ea trebuie să fie perfect rituală pentru a fi din plin eficientă.

Funcţiile limbajului şi realizarea lor

Este interesant de examinat prin ce anume un limbaj a cărui virtute esenţială este fidelitatea faţă de un text anterior se distinge de un limbaj care, în principiu, are drept funcţie să spună ceva. Jakobson[26] a reperat în

[25] G. Guillaume, *Langage et science du langage*, Paris, 1964, p. 241.

[26] Vezi R. Jakobson, 1963, vol. I, pp. 211 şi urm.

comunicarea lingvistică șase factori care permit definirea funcțiilor limbajului. Acești șase factori sînt referentul sau contextul (cel la care trimite mesajul), destinatorul (cel care vorbește), destinatarul (cel căruia i se vorbește), mesajul (ceea ce se spune), codul (comun destinatarului și destinatorului) și contactul (ceea ce permite stabilirea și menținerea comunicării). Fiecare din acești factori determină o funcție lingvistică diferită: vom avea deci funcția referențială, funcția expresivă, funcția incitativă, funcția poetică, funcția metalingvistică și funcția fatică. Mesajul îndeplinește în general mai multe din aceste funcții în același timp, dar una dintre ele predomină.

Cum se realizează aceste funcții în discursul comunist[27]? Și cum se prezintă cei șase factori ai comunicării lingvistice definiți de Jakobson?

Destinatorul este rareori specificat; și, chiar atunci cînd el are un nume, personalitatea sa nu are nici o importanță, pentru că el vorbește ca reprezentant al partidului, al guvernului și, în final, al poporului. Discursul de lemn nu este asumat de nici un locutor, și nici nu are nevoie de aceasta, de vreme ce nu face decît să reproducă o vorbire deja pronunțată. Limba de lemn proscrie subiectul, după cum ea evită verbele.

Destinatarul este la fel de neprecizat ca și destinatorul; el se confundă de altfel cu acesta din urmă. Într-adevăr, discursul de lemn se adresează poporului sau eventual umanității progresiste; spre deosebire totuși de destinator, destinatarul este rareori personificat, în afară de cazul în care este vorba de întîlniri diplomatice.

---

[27] Vezi O. Reboul, 1980. Această carte este aproape în întregime consacrată studiului diferitelor funcții ale limbajului în discursul ideologic. Grație acestei abordări, autorul a depășit aspectele pur lexicale ale limbii ideologice — care reține în general atenția cercetătorilor.

Referentul limbii de lemn este limba de lemn; orice digresiune în afara ei însăşi i-ar fi fatală. Limba naturală este un sistem deschis, deoarece trebuie să facă faţă infinitei varietăţi a ideilor şi situaţiilor; limba de lemn este închisă, deoarece are drept scop de a reduce totul la ce s-a mai spus. Conform terminologiei lui Jakobson, aceasta înseamnă că, în limba de lemn, referentul, mesajul şi codul se confundă: mesajul nu este decît un pretext pentru a reafirma codul şi referentul, acestea fiind strict identice. Ar fi poate mai corect să spunem că în limba de lemn nu există mesaj — codul îl face imposibil. De aceea, limba de lemn face superfluă cenzura.

Factorul de contact este foarte important în limba de lemn; el îmbracă un caracter particular, care ţine de locul specific al discursului în societatea comunistă. Capitolul următor va aborda această chestiune fundamentală.

Din cei şase factori ai comunicării verbale, doi subzistă clar în limba de lemn: codul şi contactul. Trebuie deci să ne aşteptăm ca funcţia metalingvistică şi funcţia fatică să predomine.

Există metalimbaj de fiecare dată cînd „discursul este centrat pe cod". În limba naturală, aceasta se produce cînd interlocutorii doresc să se asigure că vorbesc într-adevăr aceeaşi limbă, că înţeleg acelaşi lucru prin aceleaşi cuvinte; funcţia metalingvistică joacă un rol important în învăţarea limbii, în special la copil, notează Jakobson. În mod normal, această funcţie este totuşi secundară. În limba de lemn, ea trece pe primul plan, pentru că aplicarea codului este în acelaşi timp expresia puterii şi expresia supunerii la aceasta. Aspectul tautologic şi pedagogic al limbii de lemn se explică prin predominanţa funcţiei metalingvistice: discursul ideologic nu face decît să acumuleze definiţii, căci nu există un alt mijloc de a impune codul său

axiologizat; textul lui Lenin citat mai sus este tipic în această privinţă. Cel care se exprimă în limba de lemn este incapabil să formuleze o judecată sintetică; el trebuie să se mărginească la a înşirui judecăţi analitice. El nu-şi dă seama de acest lucru, deoarece pronunţă în acelaşi timp judecăţi de valoare. Metalimbajul de lemn nu furnizează nici o informaţie asupra conceptelor, el le afectează doar cu un semn pozitiv sau cu un semn negativ. Definiţia de lemn este o tautologie axiologizată; ea ţine în întregime de funcţia metalingvistică, de vreme ce de fiecare dată este vorba de a determina codul şi de a-i fixa aplicarea.

Importanţa funcţiei metalingvistice revelează legăturile strînse dintre limba de lemn şi putere: aceasta din urmă efectuează în permanenţă o reajustare a codului şi tot ea doreşte să se asigure că subiecţii săi urmează docil linia politică a zilei. Privilegiind funcţia metalingvistică în limbaj, regimul comunist a găsit mijlocul de a concentra maximum de putere într-o societate; în momentul în care pronunţă un discurs de lemn, cetăţeanul îşi marchează propria supunere, dar, în acelaşi timp, el difuzează puterea şi obţine autoritate proporţional cu docilitatea sa personală. Puterea se atestă şi se transmite prin aceeaşi mişcare.

Înfăptuirea funcţiei metalingvistice pune în joc funcţia fatică de care depind mesajele servind „să verifice dacă circuitul funcţionează, să atragă atenţia interlocutorului sau să se asigure că aceasta nu slăbeşte" prin intermediul unui „schimb abundent de formule ritualizate"[28]. Este clar că realizarea funcţiei fatice joacă un rol important în limba de lemn. Totuşi, nu este vorba de stabilirea sau de menţinerea unui simplu contact, ca în cazul limbii naturale; comunicarea care trebuie instaurată şi păstrată este cea a puterii; „formulele ritua-

[28] R. Jakobson, 1963, vol. I, p. 217.

lizate" sînt alese de instanţele conducătoare; şi, încă şi mai important, trebuie să se asigure ca într-adevăr curentul ideologic să circule, ca în nici un moment contactul cu doctrina să nu fie întrerupt. Funcţia fatică stă la baza incantaţiei; cine vrea să invoce forţele magice şi să intre în comunicaţie cu ele face apel la formule consacrate. În aceeaşi manieră, limba de lemn hotărăşte ce trebuie să fie, se străduieşte să rămînă în contact cu viitorul.

Această orientare către o putere care înglobează în acelaşi timp oamenii prezenţi şi lucrurile viitoare explică predominanţa conjugată a funcţiei metalingvistice şi a funcţiei fatice în discursul ideologic şi accidental, una din particularităţile sale cele mai frapante, extremul arbitrar şi extremul ritualism care coexistă aici. Ambele pleacă de la aceeaşi voinţă de putere absolută, de la aceeaşi necesitate de a manifesta prezenţa acestei puteri. Ambele concură la ruinarea limbajului. Datorită arbitrarului, cuvintele sînt detaşate de sensul lor obişnuit şi împopoţonate cu referenţi după bunul plac al autorităţilor. Din cauza ritualismului, ele nu mai pot fi combinate liber în propoziţii, ci defilează solemn în coloane. Supremaţia funcţiilor metalingvistică şi fatică sfîrşeşte printr-o tulburare radicală a limbajului; acolo unde limba naturală este libertate, limba de lemn nu e decît constrîngere; acolo unde limba naturală se sprijină pe convenţie — în legătura necesară care uneşte semnificantul de semnificat — limba de lemn este licenţă absolută.

Rămîne de examinat ce se întîmplă cu celelalte funcţii ale limbajului. Discursul ideologic pretinde că aduce o cunoaştere, şi ne-am aştepta în consecinţă ca funcţia referenţială să fie în egală măsură predominantă. În realitate, ea este perpetuu absorbită de funcţia incitativă; naraţiunile şi descrierile se transformă irezistibil în ordin şi în imbolduri.

Acelaşi lucru se poate afirma şi despre funcţia expresivă, deja foarte compromisă de absenţa destinatorului: ea este imediat depăşită de funcţia incitativă, căci emoţiile evocate trebuie să fie obligatoriu resimţite. Funcţia expresivă joacă totuşi un anumit rol în neutralizarea funcţiei referenţiale; am arătat cum patosul intervenea pentru a suspenda judecata.

Dar funcţia incitativă, care pare atît de importantă în limba de lemn, nu face ea însăşi decît să camufleze omniprezenţa funcţiei fatice: ordinele nu au nici un destinatar precis, sînt în realitate invocaţii cu caracter magic.

Nu există o funcţie poetică propriu-zisă, cîtă vreme nu există invenţie personală; nici măcar sloganele nu fac apel la fantezia verbală, cel puţin în socialismul matur. Poate că necesitatea de a crea referentul epuizează facultăţile de invenţie; neavînd de suferit concurenţa obiectelor, semnele nu au nevoie să fie ornate.

Limbă de lemn şi semnificaţie

Specificitatea limbii de lemn este deci o hipertrofie a codului, care manifestă acţiunea determinantă a puterii politice asupra limbii şi voinţa unei puteri magice. Codul este în acelaşi timp maleabil şi rigid; el prescrie ceremonialul verbal, dar o decizie îl poate modifica. Această hipertrofie s-a produs în favoarea unei transformări ilicite: semnele au devenit semnale. Cuvintele vizează înainte de toate un comportament, ele trebuie să declanşeze o acţiune. Cum spunea J. Goebbels: „Noi nu vorbim pentru a spune ceva, ci pentru a obţine un anume efect." Limba de lemn nu se mai situează în domeniul semanticii şi din acest punct de vedere poate fi comparată cu sistemele de comunicaţie existente în lumea animală; anumite sunete, ca „revizionist", „duşman

al poporului", dau haitei semnalul de atac; altele, ca „eroare", „lipsă de vigilenţă", servesc drept avertisment sau ameninţare; tot ele pot marca supunerea. Este de altfel frapant că limba de lemn se constituie în mare măsură potrivit unui mecanism care funcţionează şi în limba naturală, dar la un nivel infrasemantic; studiul lexicului a arătat că un mare număr de unităţi funcţionează în cupluri de opoziţie, oarecum ca opoziţiile binare ale trăsăturilor distinctive ce permit definirea fonemului. În limba de lemn, codul impune înlănţuirea cuvintelor în acelaşi fel în care dictează combinarea trăsăturilor distinctive în limba naturală. Aceasta vine să confirme o observaţie făcută anterior în legătură cu figurile: discursul extrage din structurile limbajului principiul producerii sale; în loc să fie organizat de sens, el funcţionează pornind de la automatismele inconştiente care constituie codul limbajului.

Limba de lemn este făcută în întregime din elemente împrumutate din limba naturală; ea îi datorează totul, cuvintele şi gramatica. Şi totuşi, a suferit o mutaţie teratologică în raport cu limba naturală. Ea trimite la un univers semantic extrem de rudimentar, bicolor într-un fel, dar nu se mulţumeşte să priveze cuvintele de substanţa lor, ea vizează însăşi capacitatea de reprezentare a limbajului.

Tot ceea ce în limba naturală permite localizarea în spaţiu şi timp este suprimat sau pervertit în limba de lemn. Tratamentul pronumelor, adverbelor de loc şi verbelor demonstra aceasta cu claritate. Or, viziunea maniheană în sine nu împiedică absolut deloc notaţiile spaţiale şi temporale; perspectiva dinamică în care ea se integrează face posibilă orice formă de reprezentare. Abstracţiile vehiculate de limba de lemn nu sînt abstracţiile stabile cu contururi nete care constituie conceptele. Sînt procese descărnate, a căror mişcare este singura caracteristică; spiritul nu le poate

cuprinde, pentru că în ele nimic nu este fix. Toate aceste „îmbogăţiri", „aprofundări", „lărgiri", „dezvoltări" etc. sfidează reprezentarea. Ele permit limbii de lemn să funcţioneze pornind de la elemente extrase din limba naturală, eludînd reprezentările pe care aceasta din urmă se sprijină; vertijul pan-dinamismului simbolizat de aceşti termeni, prin comparative şi prin alte expresii ilustrînd elanul precipitat şi necesar spre viitor, ascunde vacuitatea absolută a acestor vocabule şi totala lor inconsistenţă. Destabilizarea sistematică a sensului se face în două etape: mai întîi, vocabulele sînt separate de referentul lor prin polarizarea maniheană; apoi, ele sînt înlănţuite în dinamismul general atît de bine, încît lipsa lor de formă proprie se pierde în mişcare. Această voinţă de destabilizare era deja manifestă la nivelul stilului.

De la limba naturală, limba de lemn păstrează o anumită gramatică şi anumite cuvinte, dar refuzul său încăpăţînat de a distinge între subiect şi obiect, reticenţa sa de a utiliza verbele, insistenţa sa de a ruina semnificaţia suprimînd orice autonomie conceptelor inserate în mişcarea istoriei ne dau dreptul să ne îndoim că ar fi vorba într-adevăr de un limbaj.

„Limba, oricare ar fi starea de primitivitate, declară, prin simpla sa existenţă, proiectul de a surprinde integralitatea a ceea ce poate fi gîndit", scrie G. Guillaume[29]. Aceasta este şi pretenţia limbii de lemn; dar avem dreptul să ne întrebăm pe ce se poate sprijini gîndirea cînd orice obiect exterior îi este ascuns, cînd ea este antrenată într-o mişcare ciclică ce nu o duce nicăieri, cînd ea nu dispune de nici o formă stabilă, de nici o abstracţie care să-i vorbească, cînd sensul lipseşte semnelor care-i sînt furnizate, cînd reprezentările spaţiului şi timpului îi sînt sustrase. „Sensul

[29] G. Guillaume, 1964, p. 240.

adevărat al unui cuvînt ar putea fi înţeles din ceea ce antrenează el în afara limbajului" [30], scrie Paul Valéry. Mai departe, el adaugă: „Rolul limbajului este esenţial, dar tranzitiv — altfel spus, nu ne putem opri la el" [31]. Limba de lemn nu este tranzitivă, ea nu se aboleşte în sens ca limba naturală. Cuvîntul nu duce la nimic, în afară de ea însăşi. Doar ea este oferită gîndirii, şi universul pe care-l furnizează, devastat de bipolaritatea dinamică, nu face decît să trimită la cuvinte. Comportament verbal şi nu sistem de semne, ea nu poate fi înţeleasă, ea nu poate fi decît interpretată. Spre deosebire de limba naturală susceptibilă de o extensie nedefinită şi de combinaţii mereu noi, limba de lemn este strict limitată şi posibilităţile sale sînt reduse, în ciuda producerii sale automate. Interpretarea sa se fondează mai puţin pe ceea ce spune, cît pe alegerea pe care o efectuează între variantele stipulate de cod; astfel, atunci cînd un editorial cheamă la întărirea vigilenţei ideologice în loc să invite la sporirea ritmului producţiei, putem conchide că anumite măsuri vor fi luate pentru educarea cetăţenilor şi consolidarea disciplinei. Conţinutul editorialului nu este semnificant, dar tema reţinută este semnificativă. Singura legătură veritabilă a limbii de lemn cu realitatea este legătura sa cu puterea; singura informaţie pe care ea o aduce priveşte dispoziţiile acestei puteri. Incapabilă să reprezinte faptele şi ideile, ea îşi îndeplineşte dimpotrivă de minune funcţia, care este aceea de a manifesta linia politică.

[30] P. Valéry, 1973, I, p. 456.
[31] *Ibid.*, p. 474.

III

Rolul

„... Limbajul nu este decît echivalentul a ceea ce cade sub incidenţa simţurilor noastre [...] unul din cele mai mari inconveniente ale limbajului înşelător este de a concentra, de a distruge chiar această sensibilitate, pe care o putem privi ca sufletul şi forţa societăţilor...

... A abuza de limbaj înseamnă a face un rău real şi un neajuns considerabil oamenilor ...

... A abuza de limbaj înseamnă a lucra la distrugerea acestuia, a-l face nul sau periculos în societate...

... A abuza de limbaj înseamnă în acelaşi timp a distruge acest mijloc de comunicare şi a submina toate convenţiile noastre din temelie. Aici se află, fără îndoială, cel mai mare rău pe care omul îl poate face în societate ..."

Fouquet d'Auxonne, *Discours sur la question proposée par l'Académie Royale des Sciences et Belles-Lettres de Prusse savoir: Est-il utile au peuple d'être trompé, soit qu'on l'induise en erreur, soit qu'on l'entretienne dans les erreurs qu'il peut avoir?*

O dată ce funcţionarea specifică a limbii de lemn, jocul său permanent între cele două modalităţi opuse şi complementare, limba de lemn de aparat şi falsa limbă reală, limba de lemn polemică, a fost pusă în evidenţă, nu mai este posibil să o asimilăm limbilor de propagandă, cum se face de obicei: modalitatea polemică serveşte la a bara trecerea spre adevăr, la a scoate realitatea din sfera de acţiune a spiritului; modalitatea de aparat serveşte la impunerea unui cod, ceea ce nu face nici o retorică doritoare de a convinge un auditoriu. Un limbaj care dispreţuieşte atît realitatea, cît şi sufletul uman nu are nimic comun cu un discurs de propagandă. Nici minciuna nu mai este funcţia sa primă; este o măsură de excepţie, adoptată atunci cînd este vorba de îndepărtarea unei realităţi susceptibile a perturba circuitul obişnuit al discursului de aparat. Şi totuşi, acest limbaj joacă un rol crucial în statul comunist, fapt demonstrat fie şi numai de extraordinara sa prolixitate. Acest rol este greu de surprins, pentru că ne putem închipui cu greu la ce poate servi o limbă căzută în afara semanticii; ne încăpăţînăm deci să o asociem într-un fel sau altul cu semnificaţia, şi să vedem în ea o limbă politică. De fapt, utilitatea sa stă în altă parte.

Limba în ideologie: Marr şi Stalin

Pentru a aborda problema dintr-un unghi diferit, poate că nu e inutil să urmăm sfatul lui Zinoviev şi să examinăm statutul limbajului în sînul ideologiei oficiale. Dispunem pentru aceasta de un document important: Stalin însuşi a binevoit să se ocupe de lingvistică şi a luat pana pentru a-l respinge pe cel care pînă atunci era autoritatea supremă în lingvistica sovietică. Prin ce anume îi displăceau lui Stalin teoriile lui Marr? Ca marxist neofit şi ingenuu, Marr făcea din limbă un element de suprastructură, depinzînd îndeaproape de bază; după cum societatea trecuse prin diverse stadii, la fel şi limba cunoscuse diferite etape de dezvoltare: la început gestuală, ea devenise orală ca urmare a dezvoltării raporturilor de producţie şi, o dată cu ridicarea proletariatului, ea trebuia să fie abolită, de vreme ce victoria muncitorilor era şi cea a gîndirii. Societatea fără clase ar fi dotată cu o limbă nouă, care nu va fi nici gestuală, nici orală, ci va dovedi „triumful gîndirii asupra limbii". Marr nu riscă să precizeze care trebuie să fie caracteristicile acestei limbi noi. Să-i dăm totuşi cuvîntul:

„Reuşita noastră totală, reuşită comandată de proletariat, este fuziunea ştiinţei şi a tehnicii sale ideologice cu arta şi tehnica sa formală, ca şi unitatea inteligenţei şi frumuseţii, dar a inteligenţei gîndirii proletare, dialectico-materialiste. Gîndirea dialectico-materialistă nu

are înlocuitor, dar nici limită, ea comportă posibilităţi inepuizabile de progres în lărgime şi în profunzime, în spaţiu şi în timp; gîndirea dialectico-materialistă a depăşit vorbirea lineară, ea se instalează cu greutate în discursul oral şi, depăşind discursul oral, se pregăteşte să fasoneze, să creeze, plecînd de la ultimele achiziţii ale limbii gestuale şi orale, o limbă nouă şi unică, în care frumuseţea supremă se va contopi cu dezvoltarea supremă a inteligenţei. Unde? Tovarăşi, numai în societatea comunistă, societatea fără clase"[1].

„Logica formală, moştenire a gîndirii de clasă, şi clasa care a creat-o sînt înlocuite de gîndirea dialectico-materialistă a proletariatului, de o percepţie ideologico-tehnologică a lumii, în care gîndirea triumfă asupra limbii şi trebuie să aibă un cîştig de cauză tot mai evident, pînă cînd nu doar sistemul limbii orale să fie abolit în noua societate fără clase, ci să fie creată o unică limbă care să difere mai mult de limba orală decît diferă aceasta de limba gestuală, cu un nou instrument de producţie care va conferi umanităţii nu numai o gîndire unică, ci şi o vorbire unică, şi care o va face stăpîna tuturor spaţiilor şi tuturor timpurilor"[2].

Mai departe, Marr dă o definiţie a limbii universale a viitorului; această definiţie este frapantă pentru că se disting aici cu o rară claritate două caracteristici fundamentale ale ideologiei, ura faţă de natură şi refuzul oricărei medieri:

„Limba viitorului este gîndirea, care creşte în tehnica eliberată de materia naturală. Nici o limbă nu-i va putea rezista, nici măcar limba orală, care este, în ciuda a toate, legată de normele naturii"[3].

---

[1] N. J. Marr, *Iazîk i mîşlenie*, Letchworth Herts, 1977, p. 24.

[2] *Ibid.*, p. 31.

[3] *Ibid.*, p. 34.

În multiplele sale lucrări, Marr se angajează să demonstreze că toate limbile converg către un limbaj unic; oile sale negre sînt evident lingviştii occidentali, cu ataşamentul lor reacţionar la ipoteza indo-europenei; după Marr, este absurd de imaginat că limbile moderne în pluralitatea lor au ieşit dintr-un idiom unic, de vreme ce mişcarea istoriei merge limpede de la multiplu la Unu. Stilul lui Marr merită şi el oarecare atenţie: textele citate mai sus ne dau o idee despre acest lucru. Avem impresia că Marr vrea să i se ierte jurămîntul de credinţă relativ tardiv la marxism printr-o limbă de lemn ostentativă, în care conceptele de lemn se înghesuie unul peste altul; dorinţa sa frenetică de a-şi semnala zeul apologetic conferă scrierilor sale aspectul unui muzeu Grévin al limbii de lemn; el este un reprezentant al vîrstei baroce a limbii sovietice (*lingua sovietica*).

Cînd Stalin intervine pentru a pune capăt delirului şcolii marriste — care avusese totuşi timpul să facă ravagii în lingvistica sovietică —, el face încă o dată figură de apărător al bunului-simţ şi al moderaţiei. Scurtul său tratat *Marxismul şi problemele lingvisticii* conţine o critică în toată puterea cuvîntului a tezelor lui Marr. Este absurd, scrie el, să considerăm limbajul ca pe o parte a suprastructurii care ar trebui reînnoită în întregime la fiecare revoluţie a bazei; de fapt, limbajul este un instrument care, asemeni unei maşini, poate fi folosit la fel de bine de capitalism şi de socialism. Rusa a adus mari servicii vechiului regim; ea poate să aducă servicii la fel de mari noului regim, şi pentru aceasta nu este nevoie să-i fie alterată structura:

„Vechea suprastructură poate şi trebuie să fie distrusă şi înlocuită cu una nouă în timp de cîţiva ani, pentru a da cîmp liber dezvoltării forţelor de producţie ale societăţii; dar cum se poate să se distrugă limba

existentă şi să se construiască în locul ei o limbă nouă în timp de cîţiva ani, fără să se introducă anarhie în viaţa socială, fără să se creeze primejdia unei destrămări a societăţii? Cine în afară de un Don Quijote ar putea să-şi ia o asemenea sarcină?"[4]

În 1952, Stalin se arată deci foarte sceptic faţă de limba universală, a cărei idee o apărase totuşi în 1930[5]. Dar nu acest punct al doctrinei lui Marr suscită esenţialul criticii sale; aberaţiile Noii Teorii a limbajului nu erau făcute să-l şocheze pe cel care-l susţinuse pe Lîsenko, atunci cînd extravaganţele biologice ale acestuia din urmă puteau antrena consecinţe mult mai funeste pentru ţară. Nici aici nu trebuie să ne lăsăm înşelaţi de aparenta moderaţie afişată de Stalin: pentru că el se opune lui Marr în calitate de ideolog.

Acesta are înainte de toate un păcat pe care-l împarte cu mulţi „intelectuali" ai anilor '20: ca proletcultismul, ca Troţki, el se lasă antrenat de prea multă sinceritate. El are toate calităţile ideologului, în afară de una: grija de a disimula. Marr îşi etalează ataşamentul la ideologie printr-o abundenţă de Sovlimbă barbară, de marxism liric. El face parte dintre cei care, din cauza extremismului entuziast, riscă fără să vrea să dea o vedere de ansamblu asupra neantului ideologiei. La urma urmei, dintr-o anumită perspectivă, Marr era periculos de aproape de adevăr: societatea comunistă generase efectiv o limbă nouă şi universală, o limbă debarasată de natură şi supusă doar gîndirii; Marr anunţă inocent prin scrierile sale crearea Novlimbii, în vreme ce definiţiile sale pur negative

[4] I. V. Stalin, *Marxismul şi problemele lingvisticii*, Bucureşti, E.P.M.R., 1951, pp. 22–23.

[5] Pentru doctrina lui Marr şi poziţiile lingvistice ale lui Stalin, se poate consulta lucrarea lui L. L. Thomas, *The Linguistic Theories of N. Marr*, Berkely, 1957.

trădează zădărnicia viitoare a acestui limbaj unic. O intuiţie chiar obscură, chiar contrafăcută a adevărului pune ideologia în pericol; Stalin înţelege din instinct că trebuie să ascundă cu orice preţ mutaţia care s-a operat în limba rusă; de aceea, el insistă în mai multe rînduri asupra faptului că rusa nu s-a schimbat deloc de la revoluţie, cu excepţia modificărilor lexicale.

A doua greşeală a lui Marr în ochii lui Stalin este de a fi înrădăcinat limba în societate, considerînd-o ca un element de suprastructură care depinde întotdeauna de bază. Această concepţie despre o limbă strîns legată de societate îi displace profund lui Stalin şi, se înţelege, el îi opune concepţia unui limbaj-unealtă. Or, remarcă Benveniste cu perspicacitate, „compararea limbajului cu un instrument [...] trebuie să ne umple de neîncredere, ca orice noţiune simplistă privitoare la limbaj. A vorbi de instrument înseamnă a pune în opoziţie omul şi natura: hîrleţul, săgeata, roata nu există în natură. Sînt obiecte fabricate. Limbajul este în natura omului, care nu l-a fabricat [...]. Toate caracterele limbajului, natura sa imaterială, funcţionarea sa simbolică, înlănţuirea sa articulată, faptul că are un conţinut, sînt suficiente pentru a face suspectă această asimilare cu un instrument, care tinde să disocieze de om proprietatea limbajului"[6]. Nu s-ar putea comenta mai bine luările de poziţie ale lui Stalin în materie de lingvistică. Nu se poate extrage nimic dintr-o limbă fixată de bază, adică de societate şi împotmolită într-o suprastructură care se mişcă greu; dimpotrivă, o limbă-instrument, manevrabilă după dorinţă, oferă posibilităţi infinite: ajunge să pui stăpînire pe ea şi să-ţi asiguri monopolul asupra ei. Stalin îi reproşează de asemenea lui Marr faptul de a fi separat gîndirea de limbaj şi de a fi căzut din această pricină „în mlaştina idealismului"; or, pentru

[6] E. Benveniste, 1966, p. 259.

Stalin, a reafirma legăturile strînse dintre gîndire şi limbaj echivalează cu a sublinia rolul privilegiat jucat de limbaj în propagarea ideologiei[7].

Astfel, sub pretextul că ar alerga în ajutorul bunului-simţ, Stalin găseşte mijlocul de a-şi afirma voluntarismul de ideolog în domeniul limbajului. Încă o dată, poziţia liniei de mijloc pe care el o afectează reprezintă în realitate o încercare de demolare. Respingîndu-l pe Marr, Stalin nu face decît să proclame propriul său sechestru pe limbă şi subordonarea acesteia faţă de ideologie.

[7] Interpretarea noastră privind opusculul lingvistic al lui Stalin datorează mult articolului lui Alexander Wat „Semantyka języka stalinskiego", in: *Aneks* 21, 1979. Vezi de asemenea L. Rjevski, 1951, pp. 46 şi urm.

Limbă de lemn şi putere

Devenit un pur artefact, limbajul nu subzistă decît într-o formă: cea de vehicul al puterii. Stalin a apărat împotriva lui Marr medierea limbii pentru că vedea aici condiţia unei prezenţe nemijlocite cu mult mai importante pentru el, cea a puterii. Căci, pentru a fi totală, aceasta trebuie să nu fie limitată de nimic, ea trebuie să scape oricărei definiţii, trebuie să fie indivizibilă, impersonală şi mai ales itinerantă. Societatea comunistă datorează această putere în acelaşi timp omniprezentă şi insesizabilă limbii de lemn. Atîta vreme cît aceasta din urmă este considerată dintr-un punct de vedere semantic, rolul său apare confuz; de îndată ce este privită din perspectiva economiei puterii în societatea totalitară, funcţia sa veritabilă devine clară. În fapt, limba de lemn nu legitimează o putere, ea serveşte să îmbibe societatea în întregime cu aceasta; ea intră în funcţionarea statului comunist. Graţie limbii de lemn, puterea se articulează pe ideologie pentru a se difuza apoi în corpul social. Să vedem puţin mai îndeaproape în ce fel limba de lemn cuprinde cele trei instanţe, ideologie, putere şi societate; căci în aceasta rezidă unul din elementele specifice lumii totalitare.

Ideologia reprezintă un potenţial distructiv pur şi ea este resimţită ca atare. Limba de lemn o preschimbă în putere, şi aceasta în două feluri. Mai întîi, ea o formu-

lează, adică o dirijează şi o canalizează; apoi ea pare să o limiteze. Cu alte cuvinte, cel care ţine un discurs în limba de lemn focalizează puterea distructivă a ideologiei asupra cutărui sau cutărui membru al colectivităţii şi dobîndeşte din nou puterea; pe de altă parte, ea dobîndeşte astfel un fel de harismă, pentru că a reuşit să localizeze — şi să deturneze asupra altuia — ameninţarea globală a ideologiei. Stalin a ştiut să profite admirabil de această ambivalenţă; nimeni nu a transformat mai bine ca el imanenţa mortală a ideologiei în teroare aparent circumscrisă; şi, paradoxal, din acest motiv a parvenit la puterea absolută, iar moartea sa a scufundat în panică un mare număr de cetăţeni; fiecare se temea să rămînă singur în faţa ideologiei, lipsit de mediatorul capabil să-i deturneze fulgerele. În faţa ameninţării cu neantul, vehiculată de ideologie, omul caută instinctiv refugiu în despotism, fără să-şi dea seama că se predă în acest mod aceleiaşi ideologii. În faţa neantului, tirania este percepută ca un rău mai mic.

Limba de lemn nu se mărgineşte la formularea ideologiei şi la preschimbarea ei în putere; ea exercită o funcţie de reglare în sînul acestei puteri. Ea investeşte cu autoritate tocmai în măsura în care subliniază obedienţa la ideologie; altfel spus, dobîndeşti o putere proporţională cu supunerea de care dai dovadă.

Funcţia asumată de limba de lemn este dublă:

Pe de o parte, ea refractă şi amplifică puterea ideologică — cel care, printr-un discurs de lemn, atestă dominaţia ideologiei asupra sa, se vede automat investit cu o autoritate ameninţătoare pentru ceilalţi membri ai colectivităţii; de exemplu, declarînd: „Trebuie să se dea dovadă de o vigilenţă sporită", se manifestă simultan credinţa în ficţiunea ideologică a duşmanilor infiltraţi şi o dorinţă de agresiune la adresa anturajului. Limba de lemn prezintă deci această par-

ticularitate unică, fără precedent în discursul uman, de a semnala totodată înjosirea individului, umilirea sa intimă şi intenţia de a propaga această degradare asupra altuia; dacă ea nu răspunde principiului de economie din punct de vedere lingvistic, dimpotrivă, din punct de vedere al puterii, ea este eminamente economică.

Pe de altă parte, nemulţumită să multiplice geometric puterea ideologică, limba de lemn o plonjează în societate: fiecare poate lua cuvîntul în limba de lemn şi poate să participe momentan la putere; pe de altă parte — şi aici se poate vorbi de funcţia reglatoare a limbii de lemn —, nu posezi această putere decît în măsura în care manipulezi fără cusur limba de lemn, adică în măsura în care îţi proclami fidelitatea faţă de ideologie. Limba de lemn permite să se recruteze fără teama de a greşi tipul de conducători şi de responsabili necesar statului comunist[8] şi, oricît de puţin am înţelege natura acestei selecţii, nu ne mai putem face nici o iluzie asupra unei eventuale înnoiri a clasei conducătoare din ţările comuniste. Este încă una din viclenniile ideologiei de a fi prezentat puterea lui Stalin ca pe o putere personală, în timp ce Stalin a devenit omnipotent datorită flerului său ideologic ieşit din comun şi extraordinarei sale stăpîniri a limbii de lemn.

Mai mult decît a-i repera pe ai săi, contează localizarea disidenţilor potenţiali; şi aici limba de lemn este utilă. În regimul comunist, tăcerea poate deveni mai revelatoare decît cuvintele; a nu spune nimic ajunge pentru a te compromite; opoziţia este distrusă înainte de a fi formulată, altfel spus, înainte de a fi devenit comunicativă. Graţie limbii de lemn, profilaxia comu-

[8] L. Martinez vorbeşte în legătură cu limba de lemn de o „latină monstruoasă a unei Biserici monstruoase". Vezi L. Martinez, „La langue de bois soviétique", in: *Commentaire*, iarna 1982–83, vol. 4, nr. 16, pp. 506–515.

nistă este practic infailibilă. Poporului i se dă într-adevăr cuvîntul şi vai de el dacă nu îl ia. Puterea nu este totală decît dacă toţi participă la ea; prin limba de lemn, fiecare se afirmă în acelaşi timp ca obiect şi subiect al acestei puteri: obiect în măsura în care arborează docilitatea sa la linia partidului, subiect pentru că îi invită şi pe ceilalţi să facă la fel.

Stalin acceptă medierea limbii pentru că ea este triplu necesară. Mai întîi, ea constrînge ideologia să se depăşească şi să devină putere, putere absolută pentru cel care are iniţiativa formulării de lemn. Apoi, ea face această putere imanentă societăţii; linia definită în vîrful ierarhiei partidului este reluată de ansamblul cetăţenilor, care în acelaşi discurs fac act de credinţă şi repercutează asupra altuia lozincile venite de sus. În sfîrşit, graţie ei, puterea este întotdeauna exact proporţională cu ortodoxia ideologică şi ereticii potenţiali sînt neutralizaţi înainte de a-şi fi realizat opoziţia.

Limba de lemn ca figură a terorii

Limba de lemn nu are drept unică funcţie articularea puterii şi societăţii pe ideologie; ea trebuie să reprezinte această putere în permanenţă, să demonstreze că ea este în acelaşi timp arbitrară şi nelimitată, să-i încarneze violenţa. Ea reuşeşte acest lucru în două moduri: bravînd deschis evidenţa şi contrazicîndu-se vădit.

Occidentalii se miră naiv de grosolănia falsificărilor comuniste, de schimbările spectaculoase de atitudine operate de conducători: departe de a fi un semn de slăbiciune, aceste minciuni incredibile şi aceste discursuri de retractare răsunătoare trebuie să indice ascendentul absolut al regimurilor totalitare asupra supuşilor lor. Încă o dată, nu se pune problema convingerii: repetînd ceea ce ştie că este fals, enunţînd lozinci opuse celor pe care le proclama cu puţin timp în urmă, sovieticul nu face decît să-şi manifeste perpetua disponibilitate faţă de linie, şi asta e tot ce i se cere. Cu cît minciuna este mai mare, cu cît schimbarea de linie este mai acuzată, cu atît puterea se afirmă mai strălucitor; insolenţa sa la adresa realităţii şi a memoriei este indiciul violenţei pe care îşi poate permite să o exercite nestingherit. În mijlocul ruinelor colectivizării, în plină teroare, Stalin lansează sloganul său faimos: „Viaţa a devenit

mai bună, viaţa de devenit mai veselă." Ne gîndim imediat la deviza lui Himmler împodobind lagărele naziste; „Arbeit macht frei", „Munca te face liber". Afirmarea arogantă şi reiterată a puterii este o funcţie permanentă a limbii de lemn; dar tocmai în lozincile care se etalează pe zidurile lagărelor de muncă apar cel mai bine deriziunea şi cinismul proprii Novlimbii. Soljeniţîn citează cîteva exemple în *Arhipelagul Gulag*:

„Insulele Solovki — muncitorilor şi ţăranilor!", „Să dăm clasei muncitoare ce i se cuvine", „Noi datorăm totul — nu ni se datorează nimic", „Să răspundem printr-un mare val de emulaţie la noua calomnie a capitaliştilor privind munca forţată în URSS".

Şantierele canalului de la Marea Albă, de sinistră amintire, erau agrementate cu sloganurile următoare:

„Ne vom îneca trecutul în adîncul canalului", „Acest regat al mlaştinilor şi al văgăunilor va deveni patria noastră fericită", „Cu lopata noastră combatantă/Noi am dezgropat fericirea în apropierea Moscovei"[9].

Lagărele chinezeşti sînt deopotrivă ornate cu inscripţii denotînd acelaşi spirit aflat la limita umorului negru. Putem citi aici cu deosebire:

„Cunoaşteţi situaţia", „Munciţi cu entuziasm", „Viitorul vostru va fi cu adevărat strălucit", „Fiţi recunoscători statului" etc.[10]

---

[9] Citat in A. Soljeniţîn, *Arhipelag Gulag*, Paris, 1980.

[10] Citat in J. Pasqualini, *Prisonnier de Mao*, Gallimard, 1975, pp. 152–153.

Aceste lozinci nu au, evident, drept scop să-l convingă pe prizonier de fericirea sa; ele se află acolo, dimpotrivă, pentru a-i aduce aminte că umilirea sa este absolut fără scăpare, că regimul care îl oprimă își poate permite să asocieze dispreţului faţă de om pe cel faţă de lucruri şi că realitatea sfidată astfel rămîne, ca şi el, fără replică. Aceste sloganuri vesele îi sînt impuse pentru a-i întreţine disperarea, căci ele demonstrează că întregul univers e antrenat în înjosirea sa şi că, în consecinţă, salvarea nu poate veni de nicăieri. Din acest punct de vedere, orice cetăţean supus limbii de lemn se află în situaţia deţinutului: discursul oficial pe care trebuie să-l absoarbă, şi chiar să-l reproducă, proclamă acelaşi dispreţ faţă de adevăr, aceeaşi pretenţie la atotputernicie; şi el este profund demoralizat de contrastul între mutismul evidenţei şi aplombul inepuizabil al ideologiei.

Astfel, prin limba de lemn, puterea comunistă demonstrează în fiecare clipă că nimic nu o împiedică să acumuleze provocări atît în privinţa subiecţilor săi, cît şi în privinţa adevărului; ea poate să proclame în linişte că sclavia este fericire, că foametea este prosperitate, că pregătirile de război sînt dragoste de pace, nici o voce nu se va ridica pentru a o contesta. Dar a violenta simţurile şi conştiinţele este încă prea puţin: puterea nu este cu adevărat absolută decît dacă poate constrînge orice individ să ia cuvîntul împotriva lui însuşi.

Autocritica este un mare moment al tuturor regimurilor comuniste[11]; agresivitatea caracteristică a limbii de lemn apare aici cu atît mai clar cu cît ea este îndreptată împotriva locutorului. Din nou, limba de lemn este folosită ca o formulă magică destinată să înlăture

[11] Această practică a fost dusă la perfecţiune de comuniştii chinezi; întîlnim frumoase exemple de autocritică în J. Pasqualini, *op. cit.*, în special pp. 60 şi urm.

farmecele: acuzîndu-se spontan de toate tipurile de crime, individul speră în limitarea pedepsei inevitabile. În realitate, el nu reuşeşte decît să aducă puterii un dublu serviciu: i se face dovada unei supuneri abjecte, şi lucrul acesta se face public, astfel încît, atunci cînd nu sînt înşelaţi de punerea în scenă, ceilalţi cetăţeni pot măsura din plin întinderea acestei puteri care reuşeşte să-i forţeze pe oameni să aducă dovezi împotriva lor înşile.

Ideologia nu are nici o putere asupra realului, în afară de a-l distruge; ea trebuie deci să găsească alte forme de exteriorizare; acesta este sensul luptei triple pe care o duce limba de lemn, împotriva faptelor, împotriva trecutului, împotriva oamenilor. Prin limba de lemn, puterea ideologică devine un fenomen, în timp ce ideologia nu este decît un neant. Datorită ei, ea asediază societatea dintr-un capăt în altul; datorită ei, ea reuşeşte să transforme în atuuri eşecuri care ar antrena ruina oricărui alt regim.

Limbă de lemn şi societate civilă

Totuşi ceea ce are mai redutabil Sovlimba este faptul că ea există. O societate nu devine total permeabilă la putere decît dacă legăturile între indivizi şi între grupuri sînt precare şi instabile. Limba de lemn contribuie puternic la înfăptuirea acestei condiţii prealabile: întregul teren pe care-l ocupă este confiscat limbii naturale. Or, discursul de lemn este un discurs cu sens unic; el nu admite replică. Singurul răspuns posibil la un discurs de lemn este un alt discurs de lemn; ne putem la rigoare apăra[1] în limba de lemn — manifestîndu-ne conformitatea la linie —, dar în nici un caz nu ne putem exprima astfel fără a mutila argumentul

[1] Barbusse relatează cu înduioşare un dialog între Stalin şi un responsabil de partid, unde utilizarea defensivă a limbii de lemn apare de minune:

STALIN: — Cum staţi cu semănatul?

RESPONSABILUL: — Cu semănatul, tovarăşe Stalin, am făcut mobilizarea.

S.: — Da, şi?

R.: — Am pus problema energic.

S.: — Da, şi?

R.: — Avem o schimbare favorabilă, tovarăşe Stalin, vom avea în curînd o schimbare favorabilă.

S.: — Da, dar totuşi?

R.: — Se fac proiecte de ameliorare.

S.: — Bine, bine, pînă la urmă, care este stadiul semănăturilor la voi?

R.: — Cu semănatul, pentru moment, nu putem face nimic, tovarăşe Stalin. (v. H. Barbusse, 1935, p. 259).

iniţial. Comunicarea se găseşte deci scurtcircuitată în domeniul imens al vieţii publice, unde limba de lemn domneşte fără rival; constituirea legăturilor sociale devine aici aproape imposibilă, căci un idiom care are drept unic referent forţa nu le este deloc propice. Discursul de lemn acţionează de sus în jos; el este o curea de transmisie printre altele. Pentru cetăţeanul dintr-un stat comunist, toate formele de existenţă publică sînt asociate cu limba de lemn, altfel spus, cu raporturi de forţă mai mult sau mai puţin explicite. Societatea civilă este împiedicată în permanenţă de absenţa unei limbi adecvate: limba naturală care supravieţuieşte cel puţin parţial în sfera privată nu ajunge pentru a asigura ansamblul relaţiilor care urzesc o societate civilă; lipseşte în special întreaga terminologie a dreptului, escamotată sau deturnată de limba de lemn, şi un întreg vocabular abstract, în egală măsură monopolizat şi pervertit de logosul comunist. Din acest punct de vedere, se poate spune că limba de lemn completează acţiunea planificării[12]: privată de iniţiativă economică, societatea este lovită şi de afazie; ea nu are dreptul să se desfăşoare nici în domeniul practic al economiei, nici în spaţiul simbolic al limbajului. Ca şi planificarea, limba de lemn nu poate împiedica integral existenţa unei societăţi, dar ea forţează această societate să trăiască încetinit, să vegeteze în forme extrem de primitive. Fiecare individ pleacă într-un fel de la zero, trebuie să-şi cucerească limba fără a putea beneficia de experienţa altuia şi fără să poată transmite ce a învăţat; ficcare efort rămîne izolat, şi ansamblul societăţii rămîne cufundat în marasm, deoarece comunicarea ideilor, ca şi a bunurilor este blocată. Opera lui

[12] A se vedea în legătură cu aceasta A. Besançon, *Anatomie d'un spectre*, Calmann-Lévy, 1981 (*Anatomia unui spectru*, Editura Humanitas, 1992).

Zinoviev ne oferă o privire de ansamblu penetrantă asupra pasului bătut pe loc, pe care ajunge chiar să-l reproducă în forma sa, şi asupra acestei insularităţi care se creează între oameni atunci cînd cuvîntul a devenit suspect. Inspirîndu-se din neîncrederea faţă de limbaj în general, limba de lemn reuşeşte cel mai sigur să îngheţe societatea civilă.

Limba de lemn este organul central al statului totalitar. Fără ea, puterea ar fi obligată să se localizeze în instanţe stabile şi reperabile, şi nu ar avea deci acest caracter de ameninţare universală tipică a puterii ideologice; fără ea, această putere s-ar putea uza în acelaşi timp cu deţinătorii săi sau ar putea să cadă în mîini rele; fără ea, ea nu ar impregna niciodată complet societatea; fără ea, ideologia ar rămîne literă moartă, lipsită de orice priză asupra lumii umane; fără ea, în sfîrşit, societatea ar opune agresiunii ideologiei o reţea strînsă de tradiţii, de relaţii umane şi de contracte. Discursul comunist face din limbaj o figură a arbitrarului şi reuşeşte astfel să discrediteze limba, adică să-l rupă pe om de umanitate.

IV

Omul nou

„— În ce constă inteligenţa?
— În ce constă? Crezi ceea ce vezi şi nu ceea ce auzi."

Soljeniţîn, *Pavilionul canceroşilor*

„Nu vorbeam, gîndeam, spuse el. Atîta vreme cît n-ai pronunţat un cuvînt, nu devii inteligent, pentru că în tăcere nu există inteligenţă — nu există decît zbuciumul sentimentului..."

Platonov, *Cevengur*

Regimul comunist a proclamat întotdeauna intenţia sa de a crea un „om nou". A reuşit oare? Cu alte cuvinte, a reuşit el să modifice profund mentalitatea şi comportamentul subiecţilor săi? Întrebare esenţială, la care este imposibil să aduci un răspuns definitiv, dar care poate fi abordată prin intermediul literaturii, unul din rarii martori pe care-i avem din universul mental sovietic şi din incidenţele limbii de lemn asupra gîndirii şi psihologiei „omului nou".

O pedagogie a omului nou

Limba de lemn joacă un rol central în propedeutica omului nou. Din copilărie, sovieticul se scaldă în ea; predarea în şcoli se face în limba de lemn, evident în afara celei de la materiile ştiinţifice; chiar şi limbile străine sînt studiate în varianta lor de lemn: la franceză, de exemplu, vor fi alese extrase din *L'Humanité* sau chiar traduceri din Lenin. Unui occidental îi vine greu să-şi imagineze cum se închide cercul pedagogiei de lemn în jurul fiecărui tînăr sovietic; dar să ascultăm mai bine sfaturile date învăţătorilor de către pedagogii profesionişti:

„Reprezentările societăţii sovietice socialiste se formează în cursul procesului de predare a tuturor materiilor studiate [...]. Totuşi, fiecare materie are obiectivele sale specifice şi posibilităţile sale în acest domeniu. De exemplu, programul de lectură are drept scop să ofere copiilor reprezentări în imagini ale vieţii şi muncii sovieticilor, ale lui V. I. Lenin şi ale PCUS, ale vieţii muncitorilor înainte şi după Marea Revoluţie Socialistă din Octombrie, ale construcţiei socialismului în URSS, ale realizărilor poporului sovietic de la instaurarea regimului sovietic, ale victoriei sale în Marele Război pentru Apărarea Patriei, ale aspectului moral al cetăţeanului sovietic, ale prieteniei şi cooperării între popoarele URSS, ale luptei poporului sovietic

pentru pace şi progres, ale comunismului, plecînd de la operele literare [...]. Profesorii experimentaţi ştiu bine că scopul lecturii nu este să le dea copiilor cît mai multă informaţie factuală posibilă, ci să influenţeze în mod pozitiv formarea sentimentelor lor şi a opiniilor lor intelectuale, morale, civice şi estetice prin înţelegerea şi conştientizarea acţiunilor şi fenomenelor incarnate în ficţiunile literare [...]. Munca de formare a reprezentărilor societăţii sovietice socialiste nu se limitează la lecţiile de lectură [...]. Cu ocazia cursurilor de ştiinţe naturale se va arăta pe larg cum partidul comunist şi guvernul sovietic dau dovadă de solicitudine faţă de sănătatea oamenilor, faţă de condiţiile lor de muncă şi de recreere [...]. Arta picturală şi muzica au un mare potenţial educativ socio-emoţional [...]. Arta picturală poate prilejui conversaţii pe temele: „V. I. Lenin în operele artiştilor sovietici", „Tabere şi şantiere din Patria noastră", care ajută copiii să-şi sistematizeze şi să-şi generalizeze cunoştinţele despre marile evenimente din viaţa poporului sovietic, despre cîrmaciul nostru, despre patosul muncii în construcţia socialistă şi comunistă [...]. Cîntecele despre Lenin, despre partid, despre Patrie, despre faptele de vitejie şi despre evenimentele eroice, despre viaţa fericită a copiilor sovietici, care vor fi predate la muzică, au de asemenea un caracter generalizant-emoţional. [...] Astfel, conţinutul materiilor studiate în clasele primare creează condiţii favorabile formării la copii a reprezentărilor despre societatea socialistă sovietică [...]"[1].

Dacă reţinem că învăţătorii şi profesorii sovietici sînt obligaţi să aplice aceste consemne şi că ei nu dispun de nici o libertate în procesul de predare, ne

[1] Extras din A. M. Pridanceva, *Mladşim şkolnikam o Konstituţii SSSR*, Moskva, 1980, pp. 9 şi urm.

putem face o idee asupra educaţiei primite de micii sovietici. După cum scopul presei sovietice este de a oferi un comentariu făcînd totodată să dispară faptul real care l-a generat, tot astfel efectul pedagogiei de lemn este de a furniza un învăţămînt suprimînd în acelaşi timp cultura. Dar aici nu este vorba doar de a înfometa inteligenţa, pentru că, aşa cum scria Voltaire[2]: „Puţinul pe care-l ştim dezvoltă cu adevărat forţele sufletului"; metodologia de lemn forţează copiii să uite limba naturală pe care au început să şi-o însuşească în sînul familiei lor. Repetarea la infinit a dogmelor şi a miturilor ideologice nu vizează să întărească la şcolari convingerea potrivit căreia comunismul este stadiul ultim al dezvoltării umanităţii; de altfel, numeroase mărturii o demonstrează, pisarea ideologică provoacă mai curînd un efect contrar, o reacţie de dispreţ şi de respingere — se ştie că şcolarii sovietici inventează nenumărate bancuri despre „tătuca Lenin" şi că multe anecdote deosebit de virulente care circulă în Uniunea Sovietică provin de la liceeni.

Pedagogia tautologică are o altă funcţie, mai puţin evidentă, dar pe care o îndeplineşte eficient: ea ruinează limbajul ca sistem simbolic, imprimă un discurs fără semnificaţie; limbii naturale care este expresia unei fiinţe, ea îi substituie un lanţ de vocabule care semnalează ceea ce ar trebui să fie. Această precoce punere între paranteze a limbii naturale, acest monopol absolut al limbii de lemn asupra întregului domeniu al vieţii spiritului antrenează consecinţe foarte grave.

---

[2] Scrisoarea către abatele Dubos, din 30 octombrie 1738.

Destabilizarea eului

„Eul" exclus din limbă

Într-o limbă subminată de necesitatea permanentă a invocaţiei şi de proclamarea unui dinamism universal, nici o reprezentare nu e posibilă; *a fortiori* reprezentarea Eului. Or, „în şi prin limbaj omul se constituie ca subiect; pentru că doar limbajul instituie în realitate, în realitatea sa care este cea a fiinţei, conceptul de «ego». «Subiectivitatea» despre care tratăm aici este capacitatea locutorului de a se afirma ca «subiect». Ea se defineşte [...] ca unitatea psihică ce transcende totalitatea experienţelor trăite pe care le adună, şi care asigură permanenţa conştiinţei. Or, noi susţinem că această «subiectivitate» [...] nu este decît emergenţa în fiinţă a unei proprietăţi fundamentale a limbajului. Este «ego» cine spune «ego». [...] Limbajul nu este posibil decît pentru că fiecare locutor se afirmă ca subiect. [...] Polaritatea persoanelor, aceasta este în limbaj condiţia fundamentală"[3]. Întregul teren ocupat de limba de lemn, care înlocuieşte opoziţia „eu"/„tu" prin opoziţia „noi"/„ei", este un teren de unde subiectul este alungat. De îndată ce părăseşte sfera imediată a concretului în care subzistă limba naturală, *homo sovieticus* se percepe cu greu ca subiect.

[3] E. Benveniste, 1966, pp. 259–260.

Dizgraţia memoriei

Limba de lemn stă în calea constituirii Eului şi în alt mod: ea face tabu memoria. Vai de cel care relevă variaţiile şi contradicţiile liniei; pentru a trăi liniştit, trebuie să ştii să uiţi. Limba de lemn împiedică formarea unei conştiinţe istorice şi a unei conştiinţe individuale, făcînd memoria în acelaşi timp periculoasă şi dureroasă; periculoasă pentru că fiecare consemn se vrea definitiv, la ordinea zilei de la începuturi, şi pentru că a pune aceasta la îndoială înseamnă a comite un act de disidenţă; dureroasă pentru că fiecare a comis în existenţa sa publică o laşitate sau o josnicie tocmai cu ajutorul limbii de lemn şi pentru că, în consecinţă, amintirea poate atrage dezgustul de sine[4].

Intenţionalitatea perpetuă

Trecutul o dată ţinut sub obroc, rămîne să dispunem de prezent; nimic nu este mai uşor într-o ţară stăpînită de penurie cronică. Aici, modalitatea imperativă a limbii de lemn întîlneşte curios realitatea trăită cotidian de sovietici; miile de demersuri de prevăzut pentru a asigura aprovizionarea, pentru a-şi procura obiecte de primă necesitate fac pereche cu mobilizările neîncetate proclamate de propaganda oficială; prin forţa lucrurilor, sovieticul este obligat să trăiască în viitorul apropiat, să urmărească obiective concrete exact aşa cum

[4] Jean Pasqualini (1975, pp. 139 şi urm.) furnizează un exemplu frapant al acestui fel de uitare imediată care urmează perioadelor de posedare de către limba de lemn; el povesteşte o şedinţă de ură colectivă organizată la care a fost expus de către tovarăşii săi de detenţie; fiecare s-a dezlănţuit conştient împotriva lui; cînd a revenit în celulă, a fost primit călduros, ca şi cum nimic nu s-ar fi întîmplat: toţi uitaseră deja.

doreşte ideologia; cea mai neînsemnată achiziţie cere eforturi şi reflecţii; de abia este satisfăcută o necesitate, că o alta se iveşte cu şi mai mare urgenţă.

Or, propaganda îl inserează pe sovietic în dezvoltarea impetuoasă a economiei socialiste, punîndu-i sub ochi obiectivele mereu reînnoite ale planului de îndeplinit. Pe de altă parte, în realitatea de toate zilele, acelaşi sovietic depinde perpetuu de acţiuni multiple, legate de necesităţile vieţii cotidiene. Există aici o convergenţă rară şi periculoasă între ideologie şi experienţa trăită: ambele concordă pentru a escamota prezentul, pentru a înghiţi individul într-un dinamism care nu-i dă răgaz; ambele se pun de acord pentru a oferi prezentul drept hrană pentru viitor.

Cetăţeanul statului totalitar este privat de toate formele de recul indispensabile constituirii unui Eu conştient; el nu se poate concepe ca subiect pornind de la universul stabil de concepte abstracte înrolate sau lichidate toate de limba de lemn. Memoria lui este interzisă sau otrăvită, încît el cunoaşte cu greu o maturizare psihologică şi intelectuală şi se afirmă cu greu ca personalitate. Cel mai adesea, timpul reprezintă pentru el o uzură, şi nu o împlinire. Adesea îl vedem hipnotizat de eternitate: prin neobosita sa afirmare a definitivului, limba de lemn creează acea disperare care este probabil cauza esenţială a pasivităţii cetăţenilor. Prezentul nu poate contrabalansa situaţia, căci el este trăit la modul imperativ, el se confundă cu tensiunea către un ţel de atins.

Semnalizare şi semnificaţie

Necesitatea reperării

Aceasta clarifică o trăsătură specifică a psihologiei „omului nou" care apare distinct în literatura sovietică recentă, în special în operele lui Zinoviev; neputînd să se ancoreze în limbaj sau în memorie, sentimentul identităţii se agaţă la sovietici de o serie de semnale exterioare care denotă poziţia socială; singurul principiu de coerenţă al personalităţii este situarea în ierarhia socială şi ceea ce o semnalează în ochii altuia; de unde mania decoraţiilor şi a privilegiilor mari sau mici caracteristice statelor comuniste. I. Zemcov remarcă foarte just: „Alienarea în URSS este atît de profundă, încît dacă îl privăm pe om de atributele exterioare ale existenţei sale, de slujba sau de poziţia sa socială, personalitatea sa se dezagregă total. [...] Conferindu-i omului simboluri, statul proiectează asupra lui stereotipul de comportament al individului însuşi şi al percepţiei sale de către celălalt [...]. În plus, acest proces este atît de avansat, el a pus stăpînire atît de mult pe om, încît acesta, chiar împotriva voinţei sale, are nevoie neîncetat de factori exteriori care să-i confirme existenţa"[5].

---

[5] Vezi I. Zemcov, „SSSR — gospodstvuiuşciaia elita", in *Grani*, nr. 109, 1978, p. 304.

Din această cauză, emigraţia este adesea trăită de sovietici ca o tragedie; tot sistemul de repere care le permitea să se localizeze — chiar negativ — dispare brutal, şi fragilitatea Eului este atunci resimţită dureros[6].

Se poate obiecta, pe bună dreptate, că ataşamentul faţă de medalii şi decoraţii, tendinţa de a se situa exclusiv prin poziţia socială şi mania ierarhiei nu sînt noi în Rusia; ajunge să-i citeşti pe Gogol sau Cehov pentru a te convinge de aceasta. Sistemul listei de ranguri favoriza acest gen de psihologie. Dar regimul sovietic a generalizat aceste propensiuni şi le-a extins.

Persistenţa categoriilor de lemn

Acţiunea specifică a limbii de lemn se manifestă în faptul fără precedent că ideea şi cuvîntul sînt în egală măsură subordonate acestei voinţe de reperare socială. Ele constau în semnale sau indici care marchează apartenenţa la tabăra celor buni. Sovieticii au tendinţa de a subestima rolul limbii de lemn pentru că ei nu percep corupţia profundă pe care ea o provoacă în gîndire; ei nu-şi dau seama că iluzia gîndirii facile create prin cuvîntul automat persistă chiar şi atunci cînd a încetat credinţa în afirmaţiile sale; mai mult, cel care a scos la lumină minciuna ideologică crede că a înfăptuit o aventură intelectuală titanică, ce îl dispensează de orice efort ulterior, în timp ce el nu a făcut decît să realizeze o condiţie prealabilă a activităţii spirituale. În multe cazuri, el rămîne aici, fără să vadă că nu ajunge să împrăştii ficţiunea ideologică pentru a te

[6] Proza poetului Edward Limonov descrie într-o manieră impresionantă această dislocare dramatică a personalităţii în absenţa reperelor familiare. Vezi Edward Limonov, *Le poète russe préfère les grands nègres*, Paris, 1980.

emancipa intelectual, trebuie de asemenea să te debarasezi de ticurile gîndirii de lemn, adică să renunţi la înlocuirea căutării sensului printr-o judecată de valoare, să regăseşti semnificaţia. Or, dacă examinăm scrierile disidenţilor din acest punct de vedere, ne dăm seama că puţini sînt aceia care scapă maniheismului; majoritatea se mulţumesc să inverseze valorile afectate cuvintelor de limba de lemn: ceea ce era marcat printr-un semn pozitiv în ideologia marxist-leninistă devine negativ şi viceversa; de unde, repulsia faţă de materialism, exaltarea spiritualităţii, a naţiunii ca entitate mistică etc. Ca exemplu, vom analiza un articol apărut în *Kontinent*[7], datorat penei unui anume Viktor Trostnikov, unde se regăsesc principalele teme a numeroase scrieri disidente. Autorul începe printr-o condamnare a secolului al XX-lea: „Secolul nostru fiind privat de spiritualitate, este materialist. [...] Absenţa spiritualităţii generează în noi un materialism filozofic şi existenţial. [...] Filozofia prin definiţie este ştiinţa esenţei ascunse a lucrurilor, căutarea sensului real şi nu aparent al existenţei. Pentru materialism, lucrurile sînt un scop în sine şi, dincolo de suprafaţa fenomenelor, el nu resimte nici o profunzime, nici un mister." Urmează o condamnare a societăţilor întemeiate pe materialismul filozofic, apoi condamnarea societăţilor „hedoniste", adică practicînd materialismul existenţial; iată ce reproşează autorul acestora din urmă: „Încetul cu încetul, centrul de greutate se deplasează asupra aspectelor tot mai primitive ale omului, asupra biologiei sale şi apoi asupra fiziologiei sale. Acest proces de reducţie se dezvoltă regulat, căci, pentru cel privat de spiritualitate, sentimentele josnice şi instinctele grosolane sînt mai simple, mai sigure şi mai reale decît

[7] Victor Trostnikov, „Koneţ epohi samougojdeniia", in *Kontinent*, nr. 25, 1980, pp. 255–284.

emoţiile rafinate. În aşa măsură, încît în optzeci de ani societăţile hedoniste s-au schimbat mult, şi anume s-au schimbat în rău." Greşeala lor este de a nu lua în calcul decît un aspect limitat al omului; or, „doar infinitul posedă plenitudinea şi de aceea sensul vieţii umane nu poate fi conceput şi simţit decît în categorii infinite". Concluzia este simplă: „Ruşii trebuie să se vindece de totalitarismul lor, americanii şi europenii din Vest de democraţia lor." Autorul continuă cu o elocventă diatribă împotriva „fetişului democraţiei": „Reflectînd fie şi numai cîteva minute, nu se poate să nu înţelegem că nici un adevăr nu poate fi obţinut prin suma sufragiilor. [...] Poporul nu este suma indivizilor, ci este un fel de supraorganism mistic, care posedă mijloacele sale specifice de autoexpresie." Democraţia este periculoasă „pentru că ea opreşte istoria şi privează viaţa colectivă a omului de un ţel". Ştiinţa nu găseşte nici ea iertare în ochii autorului nostru: „De mult timp [...] oamenii de ştiinţă s-au împotmolit în minciună." Cît despre politicieni, ei sînt toţi la fel de demni de dispreţ, pentru că ei „cred cu fermitate în posibilitatea de a construi un paradis cu mîna omului". Ei nu înţeleg nimic, căci au o „gîndire fragmentară". Articolul se încheie cu următoarea concluzie grandioasă: „Acesta este rezultatul banal al marii revolte care a început în epoca umanismului sau a Renaşterii. Oamenii l-au acuzat atunci pe Dumnezeu, pentru că nu-i eliberase de suferinţă, şi au decis să construiască prin propriile lor mijloace o viaţă lipsită de suferinţă. Consecinţa respingerii lui Dumnezeu a fost că rădăcinile mistice care hrăneau popoarele cu seva lor dătătoare de viaţă au fost deteriorate, şi naţiunile unite au început să se transforme într-o sumă de cetăţeni izolaţi [...]."

Ceea ce frapează mai întîi în acest text este prezenţa grilei axiologice obişnuite; doar cîteva valori sînt

inversate: materialismul a devenit un pol negativ, spiritualitatea este pozitivă; ştiinţa se asociază Răului, ca şi „umanismul", foarte bine cotat în ideologia oficială. Societatea rămîne cîmpul unui proces ireversibil, dar acest proces este negativ, el reprezintă o degradare în loc de un progres. Pe de altă parte, regăsim dispozitivul de lemn intact în opoziţia aparenţă/realitate, în pretenţia unei scheme totale, în denunţarea „fetişului democraţiei" — aceştia sînt chiar termenii lui Lenin — şi a „gîndirii fragmentare", în ideea că istoria este teleologică, că de fapt colectivul este superior individului izolat. Autorul nu a reuşit să iasă din circuitele pe care limba de lemn le trasează gîndirii. Pedagogia sovietică nu permite pur şi simplu un alt tip de reflecţie. Ea exclude în mod deosebit orice gîndire efectiv politică: gîndirea politică nu este o gîndire facilă. Cartea lui Igor Chafarévitch[8] consacrată socialismului constituie un alt exemplu al forţei de atracţie a categoriilor de lemn. Chafarévitch demonstrează că socialismul a existat din toate timpurile, fie ca teorie, fie ca politică; pentru el, socialismul este incarnarea instinctului morţii în societăţi. Este interesant cum deplînge în finalul lucrării sale faptul de a fi ajuns la un fel de dualism: „Ar fi trist ca ideile pe care le-am formulat să nu reprezinte la urma urmei decît o varietate de dualism, căci acesta constituie aparent o viziune instabilă şi fragmentară a lumii [...]"[9]. De fapt, dualismul forţat al lui Chafarévitch este preţul absenţei reflecţiei istorice, oarecum ca şi sociologismul lui Zinoviev. Acesta demonstrează ce ascendent au categoriile limbii de lemn asupra celor ale gîndirii ideologice; căci limba de lemn alungă timpul, în vreme ce ideologia se vrea

[8] I. Chafarévitch, *Le Phénomène socialiste*, Paris, 1977.

[9] *Ibid.*, p. 337.

istoricistă; nici Chafarévitch, nici Zinoviev nu refuză perspectiva istorică pentru că ea le-ar părea atinsă de ideologie; ea le lipseşte doar pentru că au crescut sub semnul definitivului şi al eternului.

Discursul virtuţii

Dar dificultatea pe care o încearcă disidenţii pentru a ajunge la o gîndire veritabilă nu ţine doar de necesitatea de a renunţa la confortul intelectual al generalităţilor, al marilor scheme vagi şi al afirmaţiilor peremptorii deghizate în deducţii logice; într-un cuvînt, nu ajunge să respingi tentaţia gîndirii facile. Trebuie de asemenea să te reconciliezi cu neutralitatea cuvintelor; şi pentru aceasta este indispensabil să încetezi a vedea în limbaj un sistem de reperare socială asigurînd coerenţa Eului. În interiorul sistemului sovietic, utilizarea limbii de lemn reprezintă un act de credinţă; pentru mulţi disidenţi, limba rămîne ceea ce semnalizează şi nu ceea ce exprimă poziţia locutorului, ralierea sa la cauza Binelui. Altfel spus, limba manifestă întotdeauna un act de fidelitate, doar localizarea Binelui s-a schimbat. De unde, acest discurs al virtuţii uneori atît de iritant din scrierile emigraţiei ruse, al cărei reprezentant tipic este Maximov. Iată un eşantion extras din *Saga rinocerilor*. Naratorul conversează cu un ziarist, un „păgîn modern cu carnetul de cecuri bine garnisit", şi îi redă cuvintele:

„Voi, ruşii, sînteţi un popor bizar. Sînteţi gata să discutaţi la infinit despre lucruri şi probleme care în lumea civilizată sînt rezolvate de mult timp şi nu mai sînt la ordinea zilei [...]."

Naratorul reacţionează violent:

„[...] De unde vii tu, om cu cizmuliţele lustruite, tu, care ai rezolvat deja toate problemele existenţei şi L-ai retras de pe ordinea de zi pe Domnul Dumnezeu însuşi? Căci El este cu adevărat iertător dacă tolerează ca oameni ca tine să hulească numele Său şi dacă te mai şi iartă pe deasupra! Răbdarea Sa este nesfîrşită, dar avea-vor şi muritorii de rînd această răbdare? Cînd vor vedea şi vor auzi nulităţi animate de saţietate şi setea de putere căutînd perfid să seducă mulţimea cu ideea unei noi împărţiri, la capătul căreia ea nu va primi nimic în orice caz, vor putea ei rezista? Voi, care aţi fost cu milioanele împuşcaţi, arşi, ucişi în torturi, înfometaţi în numele «fericirii întregii umanităţi» de la Praga la Kolîma, aduceţi mărturie aici! [...] Ce huni, ce inchiziţie ar putea inventa aşa ceva? Aceasta nu s-a mai întîmplat niciodată pe pămînt, chiar în perioadele cele mai întunecate!"[10]

Limba de lemn transpare aici la fiecare rînd, în patos, în extrema agresivitate a tonului, în reprezentarea alegorică a duşmanului, care nu este altul decît burghezul ghiftuit, cel care dezlănţuie fulgerele presei sovietice; ca în limba de lemn, revelarea adevărului este însoţită de o explozie de patos care suspendă judecata, şi adeziunea pare obligatorie.

Acest discurs al Virtuţii diferă de un jargon pentru că el nu se vrea expresia unei apartenenţe la o categorie socială; cuvintele pe care le foloseşte nu sînt indici cum ar fi de exemplu termenii de argou care denotă pur şi simplu spiritul corpului, fără a avea implicaţii existenţiale de vreun fel; sînt semnale care

[10] N. Maximov, *Saga o nosorogah*, Frankfurt/Main, 1981, pp. 48–49.

indică o nevoie de a fi sau o nevoie de a face şi manifestă voinţa de identificare a locutorului cu un „noi" purtător al tuturor conotaţiilor pozitive. Maniheismul ideologic continuă să servească drept cadru de referinţă individului, care vorbeşte pentru a-şi afirma poziţia şi nu pentru a exprima un punct de vedere. Acumulînd discursurile Virtuţii, sovieticul proiectează înaintea lui imperativele care îndepărtează ameninţarea mereu prezentă a dezintegrării personalităţii sale; discursul moral nu este pentru el expresia libertăţii regăsite, ea trădează mai curînd precaritatea Eului care nu se poate concepe decît la modul imperativ, pentru că este privat de durată şi de reprezentare.

Omul nou: limbaj şi conştiinţă

Dacă înţelegem prin „om nou" acest robot fanatizat pe care-l anticipa Zamiatin în romanul său *Noi*, atunci se poate spune că pedagogia de lemn se soldează printr-un eşec; *homo sovieticus* nu este mecanismul insensibil al unei maşini inumane; bombardamentul propagandei generează la el indiferenţa sau ironia. Dar ne putem întreba, mai ales după cărţile lui Zinoviev, dacă este adevărat că de fanatici are nevoie socialismul matur. Dacă-i credem pe Zinoviev şi pe Neizvestnîi, el se bazează mai ales pe viermuiala carieriştilor; şi din acest punct de vedere, limba de lemn îşi face pe deplin datoria: arivistul fără talent găseşte aici mijlocul de promovare visat. De unde, această formă tipic sovietică a ambiţiei, atît de bine descrisă de Zinoviev: nici o voinţă de a înfăptui ceva, şi nici de a ajunge la realitatea puterii; dimpotrivă, o sete nestinsă de indici exteriori ai reuşitei sociale, o perpetuă insatisfacţie aţîţată de invidie, geniul prafului în ochi şi ura iraţională faţă de talentul veritabil.

Sociologic, destabilizarea identităţii operată de limba de lemn se traduce deci printr-un carierism generalizat care găseşte în societatea sovietică bogată în mărci ierarhizate ale puterii mii de ocazii să se realizeze. Este această destabilizare resimţită şi la nivelul individului, diferă conştiinţa sovieticului de o conştiinţă structurată în întregime de limba naturală? Şi în acest caz, literatura poate furniza unele indicaţii.

„Conştiinţa lirică"

Un lucru este sigur: omniprezenţa limbii de lemn sfîrşeşte prin a suscita o reacţie de neîncredere faţă de limbaj în general. Orice formulare devine suspectă; adevărul fuge de cuvînt. Această respingere instinctivă a minciunii cuvintelor stă la originea a ceea ce vom numi „conştiinţa lirică". Căutarea realului dincolo de cuvinte antrenează o fuziune cu lucrurile, în special cu natura; uneori, ea capătă forma unei aspiraţii spre contacte umane călduroase şi tăcute. Întreaga operă a scriitorului anilor '20 Andrei Platonov poate fi considerată ca o explorare a conştiinţei lirice; cărţile sale descriu într-o manieră sfîşietoare angoasa omului perpetuu disponibil în faţa lumii şi în elanurile spontane către celălalt, pe care această totală receptivitate îl împiedică să se perceapă pe el însuşi:

„Materia eternă care nu avea nevoie nici să se mişte, nici să trăiască, nici să dispară, înlocuia în el ceva uitat, dar indispensabil, ca existenţa unei soţii pierdute"[11].

„Îi plăcea uneori să rămînă astfel în tăcere şi să observe tot ceea ce se oferea vederii sale. Îi venea greu

[11] Andrei Platonov, *La Fouille*, Lausanne, 1974, p. 37.

să gîndească, şi asta îl dezola. Neavînd încotro, rămînea cu sentimentele şi cu emoţiile sale, fără a le putea formula"[12].

Platonov descrie în aceşti termeni efectul produs asupra maselor de un discurs ţinut de un responsabil sindical, în limbă de lemn, bineînţeles:

„[...] Unii îl ascultau pentru a mobila cu aceste sunete angoasa vidă a creierului lor; alţii se lasă pradă tristeţii lor uniforme, preferînd să trăiască în interiorul propriei lor tăceri, fără a auzi nimic din ce spunea"[13].

Este caracteristică această analiză a stării de spirit a soldaţilor înrolaţi în Armata Roşie în timpul războiului civil:

„Ei nu cunoşteau încă lucrurile de preţ ale vieţii. [...] De aceea, ei nu aveau în sufletul lor lanţuri care să le fixeze atenţia asupra propriei lor persoane. De aceea, ei trăiau o viaţă plină, comună cu natura şi cu istoria, şi istoria înainta în acea epocă asemeni unei locomotive [...]"[14].

Dar eroii din Cevengur sînt cei care trăiesc cel mai dureros „conştiinţa lirică":

„Cepurnî absorbea în el viaţa pe bucăţi — în capul său, ca într-un lac liniştit, pluteau fragmente ale unei lumi pe care el o văzuse odinioară şi evenimente întîmplătoare, dar aceste fragmente nu se adunau niciodată într-un întreg, ele nu aveau pentru Cepurnî nici legătură, nici sens viu. [...] El ştia pe de rost întreaga

---

[12] *Ibid.*, p. 45.

[13] *Ibid.*, p. 61.

[14] Andrei Platonov, „Sokrovennii Celovek", in *Tecenie Vremeni*, Moskva, 1971, p. 143.

învăţătură a lui Lenin, dar toate aceste amintiri clare pluteau în dezordine în spiritul său şi nu formau nici o înţelegere utilă"[15].

„Kopionkin nu ştia nimic cu precizie, pentru că el îşi trăia viaţa fără a o conserva cu o conştiinţă vigilentă şi dotată cu memorie"[16].

„În Kopionkin un sentiment se putea conserva mult timp — ani întregi; el nu putea să comunice nimic din sentimentele sale celorlalţi oameni, el nu putea cheltui viaţa care se derula în interiorul lui însuşi decît cu o angoasă potolită prin acţiuni juste"[17].

Era nevoie poate de o intuiţie de artist pentru a măsura consecinţele acestui refuz al medierii limbajului pe care îl susţinea Marr; şi, într-adevăr, scriitura poetică a lui Platonov constituie un veritabil diagnostic: cel al unei afazii noi, care este fără îndoială trăsătura omului nou. Nimeni nu a observat mai bine decît Platonov tragedia „conştiinţei lirice": opţiunea hotărîtă pentru realul ameninţat de discursul organizat se traduce printr-o stare de alienare permanentă care este resimţită de subiect ca o suferinţă: gîndirea devine greoaie, aproape imposibilă, amintirea tiranică participă la disocierea personalităţii în loc să o ajute să se stabilizeze; sentimentele şi impresiile îşi dispută o conştiinţă deschisă la toate, incapabilă să ajungă la reculegerea conceptului. Privat de abstracţiune, omul se epuizează într-o neliniştе nesfîrşită. Şi ceea ce a mai remarcat de asemenea Platonov este că, în această stare, orice formulare este binevenită; discursul ideologic este favorabil conştiinţei lirice. În oraşul Cevengur, unde comunismul este deja instalat, un bolşevic, Prokofi, a fost însărcinat cu formularea; este singurul

[15] Andrei Platonov, *Cevengur*, Paris, 1972, p. 157.
[16] *Ibid.*, p. 260.
[17] *Ibid.*, p. 277.

personaj antipatic al romanului, penru că el continuă să trăiască centrat asupra lui însuşi, în timp ce ceilalţi îşi deschid inima într-un altruism absolut; şi, în ciuda tendinţelor sale mic-burgheze evidente, el este indispensabil. La un moment dat, Cepurnî, instigatorul principal al comunismului la Cevengur, i se adresează în aceşti termeni:

„— Formulează, Proşka, simt ceva"[18].

Astfel bucla se închide: lăsînd să se răsfrîngă asupra limbii naturale discreditarea asociată limbii de lemn, eroul platonovian se condamnă la o dureroasă vacanţă a Eului, care îl împinge să se arunce cu ochii închişi în constrîngerea verbală ideologică, în întreprinderi delirante, unde acţiunea îi conferă momentan un simulacru de fiinţă. Dar, curînd, neîncrederea faţă de gîndirea formulată şi faţă de organizare se instalează din nou, şi pe drept cuvînt realul se impune în forţă şi Eul se fărîmiţează. Platonov demonstrează admirabil că sentimentul realităţii, oricît ar fi de violent, sau, mai curînd, dacă este violent, nu este de nici un ajutor împotriva magnetismului ideologiei; căci el nu deschide neapărat calea către adevăr dacă nu dispune de un limbaj pentru a se implanta în conştiinţă fără să o strivească.

Platonov nu este singurul scriitor sovietic care revelează această propensiune către conştiinţa lirică; o regăsim la numeroşi autori, ca Pasternak de exemplu, care celebrează în operele sale o mistică a vieţii şi o fuziune cu natura. Această conştiinţă lirică nu se exprimă doar în literatură. Toţi cei care au trăit în Uniunea Sovietică au avut ocazia să-şi dea seama în ce măsură natura juca acolo un rol derivativ, în ce măsură se căuta uitarea şi purificarea, în ce măsură de ase-

[18] *Ibid.*, p. 199.

menea te metamorfozai. Individul întreg se dăruieşte comuniunii cu natura, într-un elan rousseauist cu atît mai pasionat cu cît fuge de o civilizaţie cu adevărat perversă.

O altă manifestare a conştiinţei lirice este aplecarea spre alcoolism. Nimic nu asigură mai bine ca vodca un contact imediat cu lucrurile şi cu oamenii; ea dizolvă minciuna şi sfîrşeşte chiar prin a face cuvintele inutile. Asemeni naturii, ea procură un sentiment de a fi care nu trece prin conştiinţa Eului. Afazia beţivanului populînd socialismul real face pereche cu cea a eroilor platonovieni ocupaţi cu construirea comunismului utopic. Dar beţia nu este numai conştiinţă lirică, reprezentînd doar primul stadiu al ebrietăţii; alte stări ale spiritului îi succed, la fel de caracteristice lui *homo sovieticus*. Cartea lui Venedikt Erofeev *Moscova-pe-Vodca* oferă exemplul unuia din aceste lungi monologuri de beţiv. Acest document descrie cu artă uimitoare stările sufleteşti variate ale omului nou; alcoolul nu le creează, el le face doar să defileze într-un ritm accelerat.

„Conştiinţa vîscoasă"

Instabilitatea Eului se manifestă în conştiinţa lirică; un alt efect al limbii de lemn, absenţa de reprezentare în spatele discursului, este la originea a ceea ce sculptorul Ernst Neizvestnîi numeşte „conştiinţa vîscoasă". În lipsa manipulării conceptelor, spiritul este pus în mişcare în totalitate de asociaţii verbale, el se lasă purtat de valul de cuvinte pe care-l emite. Nici aici subiectul nu intervine în discurs, care se constituie într-o manieră aproape automată, pe firul cuvintelor şi dictoanelor. Cum gîndirea este absentă din acest discurs, detaliile neînsemnate înecă ansamblul discursului, cuvintele se agaţă de tot şi de nimic. Iată

descrierea pe care o face Neizvestnîi. Reprezentantul „conştiinţei vîscoase" este un important demnitar al Partidului:

„El se caracteriza prin vîscozitatea conştiinţei, se poticnea neîncetat de detalii neînsemnate şi se împotmolea în ele. Lumea exterioară, lumea obiectelor îl îndepărta de subiectul povestirii sale. [...] Iată eşantioane din conversaţia sa:

— Soţia mea (ni se serveşte o autobiografie: origine, vîrstă, cazier judiciar, studii; bineînţeles, inclusiv talia, culoarea părului, a ochilor şi alte particularităţi fizice) nu credea că voi face carieră. [...] Dar este uneori agreabil să dovedeşti ceva oamenilor. Într-o zi, primesc un telefon... (Ni se oferă istoria instalării telefonului său, cu generalităţi privind instalarea telefoanelor obişnuite, descrierea telefonului său; ne explică prin ce anume telefonul său este mai bun decît altele.) Sînt convocat... La cine, după părerea dumneavoastră? La Molotov! [...] Soţia mea mă priveşte cu un aer perplex din spatele perdelei ... (Lămuriri asupra perdelei şi asupra perdelelor în general) [...]"[19].

Conştiinţa vîscoasă se leagă cu atît mai bucuros de detalii, cu cît acestea sînt în acelaşi timp indici; şi aici, semnificaţia este absorbită de semnalizare. Cu alte ocazii, conştiinţa vîscoasă este fascinată nu de obiecte exterioare, ci de greutatea proprie a limbajului; în acest caz, ca şi în cazul limbii de lemn, mecanismele pur lingvistice generează discursul; un cuvînt cheamă pe altul; un proverb atrage după sine un altul; locutorul se abandonează funcţionării maşinale a limbajului. Găsim în *Moscova-pe-Vodca* foarte frumoase exemple din aceşti derivaţi pe firul cuvintelor. O disertaţie despre sughiţ se deschide cu consideraţiile următoare:

---

[19] Ernst Neizvestnîi, „Lik-Lico-Licina", in *Kontinent*, nr. 27, 1981, p. 123.

„Pentru a începe studierea sa, el[20] trebuie evident provocat: sau *an sich* — termenul îi aparţine lui Immanuel Kant —, adică să-l provoci în sine, sau să-l provoci la altcineva, dar în propriul său interes, adică *für sich*. Termenul este al lui Immanuel Kant. Se înţelege de la sine că cel mai bine este *an sich* şi *für sich*, şi iată cum trebuie procedat: timp de două ore la rînd, beţi ceva tare [...]"[21].

Cîteva pagini mai departe, naratorul se abandonează unor reflecţii despre frontiere:

„La noi, vameşul ştie perfect că frontiera nu este o ficţiune şi nici un simbol, pentru că de o parte a frontierei se vorbeşte rusa şi se bea mai mult, în vreme ce de cealaltă parte se bea mai puţin şi nu se vorbeşte rusa. ...Şi acolo? Cum ar putea există frontiere dacă toţi beau la fel şi nu vorbesc rusa! [...] Aşa încît din acest punct de vedere este deplină libertate... Vrei de exemplu să te opreşti la Eboli — ei bine, de acord, opreşte-te la Eboli. Vrei să mergi la Canossa — nimeni nu te împiedică, mergi la Canossa. Vrei să treci Rubiconul — Trece-l!"[22]

În afara exploatării automatismelor discursului, găsim în acest pasaj o altă trăsătură a limbii de lemn: falsa progresie logică, imitarea raţionamentului. Înlănţuirea termenilor disimulează paralizia gîndirii şi pasivitatea locutorului în propriul său discurs.

Această aderenţă la suprafaţa cuvintelor şi a lucrurilor se observă frecvent la sovietici, chiar în afara oricărei influenţe a alcoolului. Ea se explică prin incapacitatea de a face abstracţie şi de asemenea printr-un

[20] Sughiţul.
[21] Venedikt Erofeev, *Moskva-Petuşki*, 1977, p. 29.
[22] *Ibid.*, p. 48.

reflex simultan de apărare şi de respingere: doar părerile absolut neînsemnate pot fi neutre, nu-l compromit pe cel care vorbeşte şi scapă ideologiei. Există deci în egală măsură o voinţă deliberată a subiectului de a fi absent din discursul său; cuvîntul gol este o condiţie de supravieţuire sau cel puţin de promovare socială. Totul îl poartă deci pe omul nou spre conştiinţa vîscoasă: practicarea din copilărie a unui limbaj sustras semnificaţiei şi necesitatea de a nu dezvălui nimic din sine însuşi privirii răuvoitoare a celuilalt. Astfel, valul de enunţuri facile emanînd din conştiinţa vîscoasă apare drept complementul inevitabil al discursului ideologic.

„Conştiinţa parodică"

În cazul „conştiinţei vîscoase", locutorul nu resimte supunerea sa la limbaj, pentru că spiritul său merge de-a lungul lucrurilor pe care le evocă; dar inteligenţele mai puţin superficiale percep această alienare în limbă şi prin limbă; ele îşi dau seama că limba de care dispun este adesea inadecvată; şi ele resimt obligaţia de a se exprima în limba de lemn ca pe o umilinţă. Cu cît teroarea slăbeşte, cu atît individul găseşte mai puţin scuze în adîncul lui însuşi pentru a-şi justifica toate concesiile făcute limbii de lemn; atîta vreme cît este vorba de a-şi apăra viaţa afişîndu-şi jurămîntul de credinţă, situaţia este psihologic suportabilă. Dar cînd discursurile declarat inepte sînt ţinute în speranţa obţinerii unei promovări sociale şi a eliminării unui concurent, atunci dezgustul de sine se instalează în acelaşi timp cu o impresie de scîrbă cronică.

Astfel se formează ceea ce am putea numi „conştiinţa parodică" despre care literatura sovietică furnizează o multitudine de exemple şi care stă la baza

umorului sovietic. Zinoviev este reprezentantul ei cel mai pur şi opera sa revelează cel mai bine geneza şi implicaţiile conştiinţei parodice. Ea pune în evidenţă cercul vicios în care individul este prizonier în ţara socialismului real: subiectul nu se poate organiza decît printr-o intenţionalitate; aceasta îmbracă forma urmăririi indicilor puterii şi ai promovării sociale. Or, această carieră nu este posibilă decît dacă subiectul acceptă să profereze discursuri de lemn în momentele necesare; această alienare este resimţită ca o degradare, ceea ce antrenează o dublă consecinţă: subiectul fuge de sine însuşi, adică este incapabil să reconstituie limba naturală, căci, exprimîndu-se, el şi-ar actualiza suferinţa; pe de altă parte, el caută să vadă pretutindeni în jurul său imagini ale propriei sale degradări. Doar înjosirea colectivă îl reabilitează parţial în propriii săi ochi. Dar josnicia aproapelui îi confirmă dezgustul său faţă de existenţă şi de el însuşi. Nemulţumită să împiedice constituirea subiectului, limba de lemn îi face insuportabil Eul şi îl expulzează oarecum din el însuşi. Mai rău, lumea înconjurătoare pare nedemnă de orice formulare; Zinoviev o spune cu forţă în *Înălţimile căscate*:

„Viaţa aparentă nu se pretează la frază. Totul este inform pînă la dispariţie. Totul este rectiliniu şi colţuros încît îţi vine să verşi. Oricît de puţin te agăţi de ceva aparent important şi solid, vezi că e un nimic sau ceva care n-are nici măcar nume. Şi această mocirlă interminabilă de cuvinte care nu numesc nimic în realitate"[23].

Avem de a face cu o afazie de tip nou, şi mai redutabilă decît mutismul conştiinţei lirice depăşite de

[23] A. Zinoviev, *Ziiaiuşcie Vîsoti*, Lausanne, 1976, p. 231.

lucruri şi chiar decît logoreea patologică a conştiinţei vîscoase; este vorba de o afazie resemnată, de o renunţare voluntară la limbaj, căci cuvintele nu ar face decît să fixeze disperarea existenţială. Nu doar cuvintele sînt private de sens, ci chiar sensul pe care l-am putea da nu merită să fie exprimat.

Se va obiecta că această conştiinţă parodică este departe de a fi mută; e suficient să ne amintim personajele lui Zinoviev pentru a ne convinge. Dar discursul său nu este coerent decît prin referinţa implicită permanentă la limba de lemn; şi imitaţia grotescă nu eliberează de original; ea nu face decît să reactualizeze în acelaşi timp pentru locutor şi pentru destinatari momentul de laşitate pe care toţi l-au cunoscut, cel în care ei erau vehiculele limbii de lemn. Discursul de lemn parodic este universal răuvoitor, după cum limba de lemn este fundamental agresivă; ca şi ea, el nu iese din sine, este o vorbire captivă care reflectă un suflet izolat dintr-o lume pustiită. Deşertul instaurat de limba de lemn, această foamete a inteligenţei, această asfixie a sufletului nu apar niciodată într-o lumină atît de crudă ca în această limbă de lemn parodică, în care deriziunea nu serveşte decît să ateste degradarea iremediabilă a tuturor. Limba de lemn parodică reprezintă cu siguranţă o răzbunare a inteligenţei, căci ea dezvăluie fără menajamente absurditatea discursului ideologic. Dar această răzbunare este însoţită de sentimentul de complicitate în înjosire.

Abjecţia comună se traduce frecvent prin teme scatologice sau triviale. În mai multe rînduri, tocmai cu ajutorul fiziologiei celei mai grosolane este ridiculizat discursul ideologic; de exemplu, în *Moscova-pe-Vodca* consideraţiile asupra sughiţului ştirbesc prestigiul lui Marx şi Engels; este vorba de frecvenţa sughiţului:

„Se spune că îndrumătorii proletariatului mondial, Karl Marx şi Friedrich Engels, au studiat în detaliu

schema formaţiunilor sociale şi că pe această bază ei au putut să prevadă multe lucruri. Dar acolo ei ar fi incapabili să prevadă ceva. Aţi intrat din dorinţă proprie în sfera fatalităţii — resemnaţi-vă şi aveţi răbdare. Viaţa va ridiculiza matematica voastră elementară şi matematica voastră avansată [...]"[24].

La Zinoviev, un director „crapă de o scurgere de rahat în creier"[25]. Un alt demnitar otrăveşte atmosfera ţării cu pîrţurile sale: el s-a ghiftuit cu alimente provenind din magazine speciale[26]. Dar motivele scatologice nu servesc decît accidental luarea în derîdere a dogmelor; şi nu este cîtuşi de puţin pertinent să-l compari pe Zinoviev cu Rabelais. La acesta din urmă, grosolănia indica doar un interes pentru viaţă sub toate formele sale; la Zinoviev, ea simbolizează degradarea comună a omului şi a lumii şi scîrba provocată de spectacolul acestei degradări. Acest lucru este adevărat şi pentru Erofeev, care demontează foarte bine mecanismul înjosirii colective într-un episod semnificativ[27]: naratorul este gata să fie ciomăgit de tovarăşii săi de chef pentru că nu-şi proclamă nevoile atunci cînd merge la toaletă; ceilalţi deduc de aici că el îi disprețuieşte.

Pentru Zinoviev, întreaga epocă poststalinistă este plasată sub semnul rahatului:

„Cei mai umani dintre ei[28] au inventat recent o cale absolut nouă, stropită cu urină, unsă cu rahat şi cu muci, împroşcată cu salivă"[29].

---

[24] V. Erofeev, 1977, p. 30.
[25] A. Zinoviev, 1976, p. 123.
[26] *Ibid.*, p. 206.
[27] V. Erofeev, 1977, p. 14.
[28] Este vorba de conducători.
[29] A. Zinoviev, 1976, p. 134.

„Şi această absurdă fermentaţie de [...] rahat este trăită subiectiv ca o luptă pentru idealuri"[30].

Această invazie a scatologiei şi obscenităţii nu este opera cîtorva autori specifici; ea rezultă dintr-o percepţie foarte răspîndită a realităţii sovietice. Stă dovadă incredibila difuzare a „mat"-ului, aceste înjurături extrem de grosolane care invadează limba. Ernst Neizvestnîi constată pe drept cuvînt: „Rusa literară este astăzi o limbă străină. Limba normală este un amestec de argou al lumii interlope cu clişeele oficiale"[31]. Astfel limba de lemn se combină straniu cu un jargon obscen; murdăria conştiinţelor este reprezentată în limbă de registrul scatologic şi pornografic, şi vedem cum apare acest hibrid monstruos, această încrucişare a limbii de lemn cu obscenitatea care devine idiomul omului nou. Şi am greşi imaginîndu-ne că injectarea „mat"-ului pune în pericol cîtuşi de puţin limba de lemn; căci el se elaborează în aceeaşi manieră ca şi ea, prin toate asociaţiile verbale şi automatismele de limbă; se vorbeşte de altfel de „mat pe mai multe niveluri". Acest argou coexistă perfect cu limba comunistă; el nu face decît să semnaleze într-un alt mod brutalitatea care-i este proprie, şi căreia locutorul îi este în acelaşi timp autorul şi victima.

Conştiinţa parodică se situează în oarecare măsură la antipozii conştiinţei lirice. Ea este în întregime închisă asupra ei înseşi şi lumea nu îi este de nici un ajutor, pentru că ea a încetat aproape să o perceapă; din natură, ea nu reţine decît fiziologia din care extrage grotescul, imagine a absurdităţii ideologice, dar şi a propriei sale infamii. Tot ceea ce îi parvine o trimite la ea însăşi: în vreme ce conştiinţa lirică se carac-

[30] *Ibid.*, p. 173.
[31] E. Neizvestnîi, 1981, p. 126.

terizează printr-o alienare, reînnoită neîncetat, conştiinţa parodică nu iese din ea însăşi. Aceasta nu înseamnă că subiectul este mai stabil; dimpotrivă, el întîmpină dificultăţi în a se organiza în jurul proiectelor a căror vanitate sau dezonoare le percepe, dar la care ţine, căci el nu cunoaşte un alt principiu de coerenţă. Personajul principal din *Viitorul radios*, hărţuit între obsesia sa de a deveni membru corespondent al academiei şi conştiinţa că lucrările sale nu reprezintă decît o ţesătură de inepţii, este *un exemplu tipic în această privinţă:* fără ambiţie, personalitatea sa s-ar dezagrega şi el ar semăna ca un frate cu beţivul din *Moscova-pe-Vodca* stînd de vorbă cu îngerii. Acesta a ajuns în stadiul ultim al conştiinţei parodice; el nu ezită să elaboreze proiecte burleşti, cum ar fi graficul chefurilor subordonaţilor săi. Dar acest stadiu duce direct la dizolvarea subiectului. *Moscova-pe-Vodca* sfîrşeşte cu cuvintele:

„De atunci nu mi-am mai venit în fire, şi nu-mi voi mai reveni niciodată"[32].

Dacă sînt greu de pus la îndoială diferitele caracteristici ale mentalităţii sovietice repertoriate aici, putem dimpotrivă contesta rolul limbii de lemn în dezvoltarea acestor particularităţi, remarcînd că acestea erau deja prezente înaintea revoluţiei; vom observa pe drept cuvînt că Gogol abundă în exemple de conştiinţă vîscoasă şi de conştiinţă parodică, că găsim la el, la Dostoievski, la Cehov şi la mulţi alţii cazuri de nebunie legate de o ambiţie devenită idee fixă. Toate acestea sînt adevărate.

Putem conchide simplu că problema identităţii a furnizat numeroase teme literaturii ruse; aceste teme, în special a dublului, cea a demenţei, cea a silei de a fi, au fost introduse de romantism şi au cunoscut

[32] V. Erofeev, 1977, p. 73.

acelaşi succes, deşi mai puţin durabil, în literaturile Europei occidentale. Literatura sovietică semnalează indirect destabilizarea Eului, prezentînd expresia mutilată a tuturor eroilor patetici care o populează, nesiguri de fiinţa lor, ocupaţi să-şi caute cuvintele, ideile şi amintirile. La scriitorii sovietici, fragilitatea subiectului nu este un topos: ea este un dat constitutiv al acestui real pe care literatura îşi fixează drept scop să îl redescopere şi să-l formuleze, din clipa în care ea refuză canoanele oficiale. Scriitorul îşi însoţeşte personajul în efortul său de recucerire a limbii naturale. Acolo unde domneşte limba de lemn, literatura adevărată nu mai poate urmări decît un ţel, restaurarea sensului. Ea se metamorfozează în încercare de formulare, luptînd în fiecare clipă împotriva ne-spusului care riscă să înghită individul şi să devină pentru totdeauna indicibil. Prin limba de lemn, literatura atinge în sfîrşit acest rol vital pe care i-l visau romanticii. Ea devine singurul remediu împotriva limbii de lemn, această formidabilă maşină de război împotriva individului. Lupta este dificilă, şi miza sa — imensă. Căci limba de lemn este în acelaşi timp tratament şi profilaxie. Profilaxie în măsura în care ea proscrie iniţiativa subiectului în vorbire, distrugînd reprezentarea şi semnificaţia, precum şi în măsura în care ea discreditează memoria; tratament atunci cînd ea face Eul demn de ură, pe ceilalţi demni de dispreţ, lumea ternă, antrenînd într-un acelaşi naufragiu Frumosul şi Binele. Studierea lui *homo sovieticus* revelează toate implicaţiile funcţiei simbolice în existenţa umană: de îndată ce încetează să se exercite normal, nu mai există nici Eu stabil, nici gîndire liberă, nici morală, nici estetică, nici bucurie de a trăi. Ne regăsim atunci în universul sovietic, un univers lipsit de sens, de evenimente şi de umanitate. Omul nou este cetăţeanul disperat al acestui univers.

V

Istoria limbii de lemn

„Multe şi grele nenorociri s-au abătut în timpul răscoalelor asupra cetăţilor, care se întîmplă şi se vor întîmpla întotdeauna, cît firea oamenilor va fi aceeaşi [...]. Ei au schimbat, după bunul lor plac, şi sensul obişnuit al cuvintelor."

Thucydides, *Războiul peloponesiac*, III, 82
(trad. N. I. Barbu)

„— Şi la adevăr, proletariatul are dreptul? întrebă Voşcev.

— Proletariatul are drept la mişcare, rectifică militantul..."

A. Platonov, *Perchezifia*

„Adevăratul duşman al Rusiei este guvernul, este Împăratul însuşi, care s-a lăsat sedus de ideile moderne şi mai ales de filozofia germană, care este otrava Rusiei."

J. de Maistre, *Correspondance diplomatique*

Limba de lemn descrisă mai sus a fost impusă Rusiei şi sateliţilor săi de partidul bolşevic victorios. Dar, înainte de a deveni discursul oficial al statului comunist, ea fusese deja adoptată spontan în anii '60 ai secolului trecut de o mare parte a inteligheţiei ruse, în vreme ce suporta libera concurenţă a limbii naturale. A încerca să refaci etapele constituirii limbii de lemn înseamnă de fapt să încerci a înţelege cum şi de ce limba naturală a fost anihilată în timpul unei lungi perioade de către discursul ideologic în domeniul filozofiei şi al politicii, şi a vedea din ce motive ea a opus o atît de mică rezistenţă în faţa invaziei limbii de lemn. Căci trebuie să se înfăptuiască o muncă prealabilă în limba naturală pentru a pregăti mutaţia sa în idiom ideologic; are loc o renunţare la sens, pornind de la care se instaurează limba de lemn, şi se instalează confuzia caracteristică între discursul descriptiv şi hotărîrea normativă. Toate aceste procese marchează evident instalarea ideologiei; istoria limbii de lemn coincide cu cea a ideologiei. Totuşi, cum aceasta din urmă reprezintă în mod esenţial o victorie a cuvintelor asupra gîndirii şi a lucrurilor, poate nu este inutil să o abordăm din punct de vedere al limbii.

Este discursul revoluţionarilor francezi o limbă de lemn?

Trăsătura cea mai nemijlocit evidentă a limbii de lemn era, ne amintim, orientarea sa predilectă spre modalitatea polemică. În aceasta ea este comparabilă cu limba oratorilor Revoluţiei franceze, în care apar consecinţele stilistice ale unui maniheism împins la extrem. Contemporanii au avut impresia că au de a face cu o limbă nouă, radical pervertită, aşa cum o demonstrează acest pasaj extras dintr-un discurs ţinut de deputatul termidorian Petit:

„Fără îndoială, Robespierre a vorbit de virtute; dar, potrivit lui Robespierre, virtutea este în minoritate pe pămînt. [...] Fără îndoială, Robespierre a vorbit de libertate, de egalitate, dar astfel încît totul să fie supus lui Robespierre, încît Robespierre să nu aibă egali; [...] fără îndoială, Robespierre a vorbit de republică, dar această republică era Robespierre însuşi, era Couthon, era Saint-Just. El a vorbit de adevăr; dar a folosit aproape fără încetare minciuna pentru a-l prejudicia [...]. El a cerut libertatea opiniilor; dar această libertate a fost doar, pentru el şi semenii săi, dreptul de a-şi debita extravaganţele insidioase şi sîngeroase. El a vorbit de dreptate; dar, în codul său cumplit, bănuielile au fost dovezi, jumătăţile de gînduri acţiuni şi nefericirile crime. El a vorbit de raţiune; dar şi-a luat atîtea precauţii, încît, cu riscul morţii, s-a interzis în Franţa

de a pune două idei împreună [...]. El a vorbit de probitate făcîndu-i celebri pe hoţi, de umanitate peste cadavrele însîngerate ale celor pe care mercenarii săi i-au ucis. [...]

Începînd cu cuvîntul revoluţie, ei au văduvit toate cuvintele limbii franceze de adevăratul lor sens [...]. După ce au răspîndit pretutindeni neliniştea, incertitudinea şi ignoranţa, ei au introdus în limbă o mulţime de cuvinte noi, de denumiri prin care semnalau după bunul lor plac oameni şi lucruri urii sau dragostei poporului înşelat. Să ne amintim, cetăţeni, predicile de canibali în delir pe care de atîtea ori le-au pronunţat de la această tribună [...], aceste discursuri în care [...] se străduiau să insufle nebunia în spirite şi crima în inimi [...]. Să ne amintim că aceste discursuri erau recitite şi repetate cu emfază în toate Societăţile populare afiliate [...]; şi vom avea o idee justă asupra manierei în care morala infernală a lui Robespierre şi a semenilor săi a fost propagată [...]

... Cele mai mari fărădelegi [...] rămase nepedepsite şi legalizate; morala publică ultragiată; evenimentele revoluţiei — denaturate îndrăzneţ chiar în prezenţa celor sub ochii cărora ele s-au petrecut; oroarea faţă de crimă — declarată o crimă; proscrierea talentelor şi a geniului de către ignoranţă, mediocritate şi prostie; limba franceză — desfigurată prin cuvinte noi, inventate de crimă pentru a-i servi drept lozincă; minciunile, principiile false răspîndite în discursurile pronunţate în numele guvernului; acestea au fost cauzele lui 9 Termidor..."[1]

S-ar părea că după toate acestea am avea dreptul să vorbim despre o limbă de lemn a Revoluţiei franceze; limba pervertită de violenţa şi de minciuna despre care

[1] Citat in G. Walter, *La Conjuration du Neuf Thermidor*, Gallimard, 1974, pp. 395–397.

vorbeşte deputatul Petit merită să fie comparată cu discursul ideologic adoptat de revoluţionarii ruşi. Iată cîteva pasaje din discursurile ţinute de Robespierre, dacă tot vorbim de el:

„Doar extrema ignoranţă sau cea mai profundă perversitate ar putea pretinde că, în asemenea împrejurări, nu eşti un duşman al patriei atunci cînd faci un joc crud din a-i înjosi pe cei care ţin cîrma afacerilor publice, din a pune piedici în calea operaţiunilor lor, din a le calomnia conduita [...]. Declar, este imposibil ca, în această stare de lucruri, Comitetul să poată salva cauza publică, şi dacă aceasta mi se contestă, voi aminti cît este de perfid, cît este de extins sistemul de înjosire şi de dezbinare a noastră, gradul în care străinii şi duşmanii din interior au agenţi plătiţi în acest scop; voi aminti că facţiunea nu a murit, că ea conspiră în adîncul temniţelor sale, că şerpii din Marais nu au fost încă striviţi [...]. Îmi iau angajamentul să nu-i defăimez niciodată pe patrioţi, dar nu-i număr printre patrioţi pe cei care nu au decît masca, şi voi dezvălui conduita a doi sau trei trădători care sînt aici artizanii discordiei şi neînţelegerii"[2].

„Gloria Convenţiei naţionale constă în a da dovadă de mult caracter şi a sacrifica prejudecăţile servile principiilor salutare ale raţiunii şi filozofiei; ea constă în a salva patria şi a cimenta libertatea printr-un mare exemplu dat universului"[3].

„Generoşi reprezentanţi ai poporului, prin constanţa eforturilor voastre, voi aţi urcat pe piscul stîncii libertăţii; aveţi grijă să nu vă lăsaţi, căci ar recădea asupra voastră în bucăţi, şi v-ar împinge în adîncul mlaştinilor impure"[4].

---

[2] M. Robespierre, *Œuvres*, Paris, 1866, Discursul din 25 sept. 1794.
[3] *Ibid.*, Discursul din 28 dec. 1792.
[4] *Ibid.*, Discursul din 24 oct. 1793.

„Noi vrem să împlinim voia naturii, să înfăptuim destinele umanităţii, să ţinem promisiunile filozofiei, să mîntuim Providenţa de lunga domnie a tiraniei"[5].

Analogiile cu limba de lemn sînt remarcabile: maniheismul întotdeauna prezent implicit sau explicit se traduce stilistic printr-un patos permanent; figurile abundă, adesea perfect heteroclite, ca acea „stîncă a libertăţii" despre care vorbeşte Robespierre şi care o dată escaladată se transformă în stînca lui Sisif; aceste discursuri au de asemenea drept scop desemnarea duşmanului, şi invectivele revoluţionarilor francezi nu sînt mai puţin frecvente, nici mai puţin imaginative decît cele ale succesorilor sovietici — de altfel, tocmai acest aspect al discursului Montagnarzilor, aceste „denumiri" inventate pentru a desemna „oamenii sau lucrurile" vindictei publice, îl fac pe deputatul Petit să vorbească despre corupţia limbajului.

Dar asemănările cu limba de lemn se opresc aici; nu întîlnim în limba revoluţionarilor francezi nici nominalizări, nici dispariţia deicticelor; şi mai ales nu întîlnim aici această confuzie caracteristică între descriere şi normă, între afirmaţie şi imperativ; lucru semnificativ, fiecare orator are un stil. Limba este întinsă la maximum de intensitatea polemică ce o animă, ea se deformează local în umflături hiperbolice, dar structura sa nu este afectată prin aceasta profund; căci ea nu este expresia searbădă a unei teleologii impersonale, ea trebuie să-i convingă pe indivizi, astfel încît Virtutea să triumfe asupra Viciului într-o luptă al cărei rezultat este incert. Revoluţionarii francezi nu determină ieşirea istoriei din domeniul moral, care nu se poate concepe fără subiect; scopul lor nu este să facă *tabula rasa* pentru edificarea viitorului radios, ci să restaureze

[5] *Ibid.*, Discursul din 1 febr. 1794.

virtuţile civice pentru a fonda o republică inspirată de glorioasele modele ale Antichităţii. Întotdeauna ei se referă la trecut, la Cicero, la Plutarh, şi nu la o utopie imperativă şi în acelaşi timp vagă şi de neconceput. De aceea, exortaţiile revoluţionarilor francezi sînt mult mai consecvente decît cele ale bolşevicilor: pentru ei, libertatea este înainte de toate o chestiune de energie; este deci natural să se încerce o galvanizare a voinţelor şi să se facă apel la o retorică veritabilă. Viitorul nu are valoare decît pentru că el va păstra memoria faptelor de vitejie prezente, după cum prezentul se străduieşte să rivalizeze cu marile momente ale trecutului:

„Va fi un frumos subiect de dezbatere pentru posteritate, este deja un spectacol demn de pămînt şi de cer să vezi Adunarea reprezentanţilor poporului francez plasată pe un vulcan inepuizabil de conjuraţii, aducînd cu o mînă la picioarele eternului autor al lucrurilor omagiile unui mare popor, iar cu alta lansînd fulgerul asupra tiranilor conjuraţi împotriva lui..."[6]

„Trebuie ca poporul, reînsufleţindu-şi energia în amintirea Lacedemoniei şi Atenei, să jure că se va îngropa sub ruinele republicii, dacă ea ar risca să fie nimicită"[7].

Istoria nu are legi imanente; ne referim la natură nu pentru că ea este locul unei dezvoltări care înglobează devenirea umană, ci pentru că acordul cu principiile sale constituie esenţa acestei virtuţi a cărei domnie vrem să o instaurăm; şi aici este vorba mai curînd de o restaurare care depinde de voinţa umană. Este semnificativ că, atunci cînd Robespierre se lasă tentat de

[6] *Ibid.*, Discursul din 26 mai 1794.
[7] *Ibid.*, Discursul din 11 august 1793.

metafora organicistă evocînd „durerile nașterii libertății", el își atrage această critică severă din partea lui Camille Desmoulins:

„Cîteva persoane [...] cred că toată lumea este justificată prin acest unic cuvînt: știm bine că starea prezentă nu este cea a libertății; dar, răbdare, într-o zi veți fi liberi.

Aceia gîndesc se pare că libertatea, ca și copilăria, are nevoie să treacă prin țipete și plînsete pentru a ajunge la vîrsta matură. Dimpotrivă, este în natura libertății ca, pentru a te bucura de ea, să fie de ajuns s-o dorești [...]. Libertatea nu are nici bătrînețe, nici copilărie. Ea nu are decît o vîrstă, cea a forței și a vigorii..."[8]

Dușmanii nu sînt rămășițele unei vîrste revolute, care se străduiesc în van să oprească locomotiva istoriei; sînt ființe perverse, vinovate în același timp față de rațiunea umană, natură și umanitate; ei sînt cu atît mai periculoși cu cît nu știm cum va hotărî istoria. În acest sistem de gîndire, pedeapsa și profilaxia revoluționară se află mult mai legitim asociate decît la leniniști: este logic ca o revoluție care-și alege drept țel triumful virtuții să vadă în adversarii săi oameni depravați; „Pînă ce această facțiune nu va fi zdrobită, nimicită[9], nici un om nu va putea fi virtuos fără nici un pericol", proclamă Robespierre[10]. În cazul unei revoluții care nu face decît să grăbească victoria ineluctabilă a proletariatului, condamnarea morală a dușmanului pare superfluă.

---

[8] Camille Desmoulins, *Le Vieux Cordelier*, IV, Paris, 1936, p. 114.

[9] Este vorba de girondini.

[10] Robespierre, 1866, Discursul din 16 iunie 1793.

De fiecare dată cînd urcă la tribună, oratorul Revoluţiei franceze are impresia că poate, prin elocvenţa sa, să influenţeze cursul evenimentelor, să reinsufle curaj, să unească spiritele; trebuie deci alese cuvinte frapante, imagini care stîrnesc imaginaţia, exemple care mişcă. Această căutare devine rapid excesivă, şi stilul, de multe ori, caricatural[11]. Dar este o mare diferenţă faţă de limba de lemn, care nu poate servi decît la stabilirea conformităţii cu cunoaşterea ideologică deja constituită şi enunţată. Ceea ce reproşează deputatul Petit iacobinilor este de a fi făcut din vorbire ceva ipocrit şi mincinos, este perpetua inadecvare dintre discursurile şi actele lor; este de a fi folosit limbajul pentru a disimula violenţa şi a justifica ilegalitatea; el le reproşează o folosire perversă a limbii. Se poate spune acelaşi lucru despre discursul ideologic; dar, dacă nu reţinem din limba de lemn decît aspectul său mincinos, trecem pe lîngă esenţial, deoarece continuăm să o considerăm drept un limbaj, în timp ce ea a încetat să mai fie unul. Iacobinii nu au creat un idiom nou; agresivitatea pe care ei au încercat s-o facă să treacă în limbă s-a tradus prin diformităţi stilistice, ea nu a antrenat nici o mutaţie.

[11] De exemplu, Danton nu ezita să proclame: „M-am retras în citadela raţiunii; voi ieşi de aici cu tunul adevărului." Figurile folosite de Saint-Just nu sînt mai puţin îndrăzneţe: „Sabia legilor şi pumnul asasinilor se întretaie."

Protolimba de lemn

Brutalitatea revoluţionară nu e suficientă deci pentru a distruge limba naturală; ea trebuie să investească o limbă deja fragilizată pentru a opera transformarea sa în limbă ideologică.

Acest şoc prealabil suferit de limba naturală în Rusia avem norocul de a-l putea situa cu precizie, căci el nu a scăpat cîtuşi de puţin atenţiei contemporanilor. El a fost provocat de admiraţia pentru filozofia germană şi mai ales pentru Hegel, de care au fost cuprinşi tinerii ruşi cultivaţi, începînd cu 1835. Această pasiune a luat proporţii asupra cărora cu greu ne putem face o părere; ea a cucerit întreaga elită cultivată, a făcut ravagii în reviste şi în saloane, aşa cum atestă numeroase mărturii. Herzen o evocă oarecum ironic în memoriile sale, subliniind consecinţele lingvistice ale frenezieî hegeliene care domnea în acea epocă:

„Tinerii filozofi [...] adoptaseră o limbă convenţională, ei nu traduceau în rusă, ci calchiau cuvînt cu cuvînt, lăsînd în plus, pentru ca totul să fie mai simplu, cuvintele latineşti *in crudo*, dîndu-le doar terminaţiile ortodoxe şi cele şapte cazuri din rusă.

Am dreptul s-o spun, pentru că, luat de valul general, scriam exact în aceeaşi manieră, şi mă miram chiar că celebrul astronom Perevoşcikov o numea „limbă păsărească". Nimeni în acea vreme nu ar fi ezitat în

faţa acestui tip de frază: «Concretizarea ideilor abstracte în sfera plasticului realizează această fază a spiritului care se caută pe sine, în care, determinîndu-se pentru sine, el se potenţializează în afara imanenţei naturale în sfera armonioasă a conştiinţei formate în frumos» [...].

Ştiinţa germană, şi acesta este defectul său esenţial, s-a acomodat cu limba sa artificială, greoaie şi scolastică, tocmai pentru că trăia în academii, adică în mănăstirile idealismului. Este limba popilor ştiinţei, o limbă destinată credincioşilor [...]. Trebuia să ai cheia, ca pentru scrisorile cifrate. [...] Feuerbach a fost primul care a folosit o limbă mai accesibilă [...].

Pe lîngă limba viciată, exista o altă eroare, mai profundă. Tinerii filozofi îşi ruinaseră nu numai limba, ci şi judecata: atitudinea faţă de viaţă, de realitate, a devenit scolastică, livrescă; de această înţelegere savantă a lucrurilor simple îşi bătuse genial joc Goethe, în întrevederea studentului cu Mefisto. Tot ce era efectiv nemijlocit, orice sentiment simplu era ridicat în sfera categoriilor abstracte şi revenea de acolo ca o palidă umbră algebrică, fără nici o picătură de sînge cald. [...] Cineva care mergea să se plimbe la Sokolniki mergea acolo pentru a se lăsa în voia sentimentului panteist al unităţii cu Cosmosul; dacă, în drum, întîlnea un soldat puţin beat sau o femeie vorbăreaţă, filozoful nu vorbea pur şi simplu cu ei, ci determina substanţa populară în aparenţa sa imediată şi contingentă [...]"[12].

Aceeaşi mărturie şi la Kireevski:

„Conceptele filozofice au găsit la noi o foarte largă difuzare. Nu există nimeni care, în conversaţie, să nu folosească termeni filozofici; nu există adolescent care

[12] A. Herzen, „Bîloe i Dumî", in *Sob. Soc.*, vol. XIII, Petersburg, 1919, pp. 11 şi urm.

să nu pronunţe o judecată despre Hegel... Pînă şi băieţii de zece ani, care vorbesc de obiectivitate concretă"[13].

Universitatea este la rîndul ei atinsă de hegelomanie, aşa cum o atestă acest portret al profesorului de drept Redkin, făcut de Cicerin:

„Redkin era un om cu puţin spirit şi puţin talent. El se dedicase în întregime filozofiei hegeliene, dar nu ştia să exprime clar o idee abstractă şi i se întîmpla adesea să cadă într-un formalism extrem. Construcţia fiecărui principiu în trei faze de dezvoltare constituia pentru el o dogmă obligatorie şi, cum fiecare din aceste faze se dezvolta la rîndul ei în trei faze, rezulta un schematism complicat, care lăsa tinerele spirite perplexe şi era frecvent lipsit de orice conţinut"[14].

Presa şi literatura din această epocă nu se abţin să ia în zeflemea extravaganţele suscitate de admiraţia nemăsurată pentru Hegel. Găsim în revista *Otecestvennîe Zapiski* o descriere parodică a săgeţii Amiralităţii în termeni hegelieni:

„Luată în sine, ca o exteriorizare a ideii particulare în esenţa sa infinită-finită, ea nu poate fi înţeleasă în faza dezvoltării pentru sine şi în sine, şi de aici, ca proces, ca expresie contemporană a creaţiei individuale care se concentrează într-un punct în virtutea tendinţei periferiei obiective către centrul subiectiv, ea devine ca o tensiune a unui organism viu şi integral"[15].

---

[13] Citat in A. Koyrė, *Études sur l'histoire de la pensée philosophique en Russie*, Paris, 1950, p. 104.

[14] B. N. Cicerin, *Vospominanija Moskva, 40-h godov*, Moskva, 1929, p. 37.

[15] Citat in D. Cijevski, *Gegel v Rossii*, Paris, 1939, pp. 66–67.

Tînăra inteligheţie rusă a anilor '40 se constituie deci la adăpostul unui jargon filozofic; nu ai acces la ea decît dacă arborezi acest jargon. Majoritatea acestor tineri nu l-au citit pe Hegel; celebrul critic Belinski de exemplu nu cunoaşte nici o limbă străină, şi recurge la rezumatele doctrinei hegeliene pe care i le fac cu amabilitate prietenii săi. Printre cei care l-au citit, puţini l-au înţeles; ei extrag un arsenal de termeni, seducători pentru că par să explice ansamblul realităţii. Vocabulele „obiectiv", „subiectiv", „concret", „abstract", „exteriorizare", „unilateral", „multilateral", „conţinut", „formă", „organic", „tranziţie" continuă să-i vorbească spiritului chiar şi atunci cînd ele au încetat să fie structurate de puternica intuiţie hegeliană, adică atunci cînd au încetat să fie concepte. Pentru tinerii ruşi din această epocă, terminologia hegeliană pare să realizeze promisiunile pe care schellingiana *Naturphilosophie* le-a oglindit fără să le poată totuşi reţine; ea furnizează o cheie care deschide la dorinţă uşile naturii, ale gîndirii şi ale istoriei. Era deci normal ca ea să exercite o atracţie irezistibilă într-o ţară în care filozofia abia fusese descoperită ca o nouă lume, în care lucrurile spiritului nu aveau nume pînă atunci[16]. „Noi credeam în posibilitatea unei teorii absolute care ne va permite să creăm (noi spuneam „să construim") toate fenomenele naturii, după cum credem acum în posibilitatea unei ordini sociale care să satisfacă toate necesităţile umane"[17]. Aceste cuvinte ale schellingianului Odoevski rezumă climatul intelectual al acestei perioade.

Toţi factorii pe care i-am enumerat, ingenuitatea filozofică, inexistenţa unei tradiţii de gîndire abstractă, fascinaţia exercitată de doctrine proclamînd unitatea şi

[16] Vezi în legătură cu aceasta G. Planty-Bonjour, *Hegel et la pensée philosophique en Russie, 1830–1917*, La Haye, 1974, p. 4.

[17] Citat in A. Walicki, *A History of Russian Thought from the Enlightenment to Marxism*, Stanford, 1979, p. 76.

inteligibilitatea totală a lumii, fragilitatea limbii abstracte prea recente explică faptul că în Rusia cuvintele au putut să se detaşeze durabil de lucruri fără a deveni totuşi concepte; invazia jargonului filozofic instaurează această ruptură între limbaj şi realitate, fără de care substituirea limbii naturale prin limba de lemn nu ar fi avut loc niciodată. Căci, paradoxal, domnia deplină a acestui vocabular abstract, a ceea ce Samarin numeşte „schemele elastice"[18], face realitatea inaccesibilă inteligenţei; acoperită de diversele polarităţi, moştenite de la Schelling, de negaţii, negaţiile negaţiilor, exteriorizările Spiritului absolut, dezvoltările de tot felul, tranziţiile variate, fazele necesare, obiectivările provizorii... extrase din Hegel, lumea fenomenelor nu mai poate fi percepută, ea devine efectiv de neînţeles. Spiritul rămîne ca paralizat de întreaga panoplie cu care s-a încărcat.

La început, euforia filozofică a fost atît de mare în Rusia, încît această inadecvare între un impunător echipament verbal şi realitatea la care acesta trebuia să faciliteze accesul a trecut neobservată; „autorii noştri filozofează după fantezia lor [...] şi [...] plecînd de la diferite fragmente de concepte ei creează un caleidoscop multicolor, îl învîrt, şi se amuză de noile combinaţii", scrie Belinski[19]. A fost perioada numită de „reconciliere cu realul", pe care au ilustrat-o cu strălucire Belinski şi Bakunin; se proclamă, potrivit lui Hegel, raţionalitatea întregului real, un real redus pe ascuns la pură abstracţiune; se uită faptul că schemele invocate nu cuprind decît umbre, că totul este minunat de limpede pentru că spiritul nu-şi manipulează decît propriile producţii, în loc să se măsoare direct cu lucrurile.

---

[18] Citat in G. Planty-Bonjour, 1974, p. 90.

[19] V. Belinski, *Socineniia*, IV, Moskva, 1868, p 124.

Un argument foarte puţin filozofic a pus brutal capăt acestei stări de beatitudine spirituală şi domniei modei filozofice în Rusia; s-a înţeles că doctrina hegeliană este incapabilă să explice o absurditate notorie ca iobăgia, o monstruozitate ca statul rus. Belinski şi Bakunin se indignează şi se îndepărtează de filozofie. Dar ei nu renunţă totuşi la învălmăşeala noţiunilor hegeliene; gîndirea lor are nevoie de această armătură cu care s-a obişnuit şi care îi permite să se verbalizeze. Numai că s-a dovedit că aceste categorii se dovedeau neputincioase să delimiteze fiinţa; ele vor fi aplicate prin urmare necesităţii de a fi (*devoir-être*), de astă dată cu un succes asigurat, de vreme ce în acest domeniu nici o realitate îndărătnică nu vine să pună în cauză perfecta funcţionare a schemelor abstracte. Locul acestei necesităţi de a fi se va afla fireşte în societate, transformarea de dorit a naturii fiind lăsată pe mîna savanţilor. Astfel apare ideea „praxis"-ului, hărăzită unui mare viitor; astfel filozofia se transformă iremediabil în ideologie şi îşi face apariţia limba de lemn. Dialectica hegeliană devine „algebra revoluţiei"[20]. Hegel este revăzut şi corectat de hegelienii de stînga, care renunţă la „conţinutul" filozofiei sale, la sistemul său considerat inadmisibil de reacţionar, pentru a nu păstra decît metoda sa, susceptibilă, fără ştirea maestrului, de aplicaţii eminamente progresiste.

Anumite texte arată clar cum are loc această alunecare şi cum limba de lemn se introduce prin fisura dintre limbaj şi realitate provocată de invazia terminologiei hegeliene. Belinski este un exemplu elocvent al captivităţii în interiorul categoriilor hegeliene, care se prelungeşte şi atunci cînd el a rupt cu filozofia. Iată mai întîi cum inserează el aparatul hegelian în proza sa:

[20] A. Herzen, 1919, p. 16.

„Nu există decît gîndirea, şi în afara gîndirii nu există nimic. Gîndirea este o acţiune, şi orice activitate presupune o mişcare. Gîndirea constă într-o mişcare dialectică, adică într-o dezvoltare spontană a gîndirii care pleacă din ea însăşi. Mişcarea sau dezvoltarea este viaţa şi esenţa gîndirii [...]"[21].

Acest aparat este pus în mişcare în legătură cu destinul Rusiei; în următorul pasaj, se amorsează reajustarea după necesitatea de a fi:

„Vocaţia Rusiei este să absoarbă toate elementele vieţii din întreaga lume [...]. Bineînţeles, absorbţia elementelor din viaţa universului nu trebuie, nu se poate efectua mecanic [...], ci într-un fel viu, organic, concret: aceste elemente, primite de experienţă, nu rămîn ca un lucru exterior şi străin, ci sînt transformate, se prefac în esenţa sa şi primesc un caracter nou şi autohton [...]. Noi, ruşii [...], să luăm ca pe un bun al nostru tot ceea ce constituie latura exclusivă a vieţii fiecărui popor european, şi nu-l vom lua ca pe un element exclusiv, ci doar ca pe un element care să ne completeze viaţa, a cărei latură exclusivă trebuie să fie multilateralitatea nu abstractă, ci concretă [...]"[22].

Acest text abundă în opoziţii de termeni în care unul este valorizat în detrimentul celuilalt, opoziţii care subîntind o gîndire falsă; această particularitate a stilului lui Belinski anunţă limba de lemn. El este de asemenea interesant pentru că revelează una din cauzele succesului extraordinar al vulgatei hegeliene în Rusia: aceasta aduce o satisfacţie binevenită orgoliului naţional, după jignirile aplicate de Ceaadaev şi Custine

[21] A. Koyré, 1950, p. 149.
[22] A. Koyré, 1950, p. 157.

— era liniştitor să te sprijini pe viitor, de vreme ce trecutul şi prezentul ofereau atît de puţine titluri de glorie. Rusia reprezenta un teren privilegiat pentru toate tipurile de sinteze, unele mai măgulitoare decît celelalte: ea ar reconcilia Orientul şi Occidentul; pentru că a cunoscut nenumărate negaţii, ea ar fi încarnarea cea mai completă a Spiritului absolut; Biserica ortodoxă ar uni statismul catolicismului şi dinamismul protestantismului; se spera intens că Spiritul absolut, după ce şi-a strîns prada în dreapta şi în stînga la diferite popoare, urma să se fixeze definitiv în Rusia.

Nu e de mirare deci că ideea lansată de Engels privind separarea metodei hegeliene de sistem a fost foarte bine primită de ruşi; ea permitea justificarea elucubraţiilor celor mai extravagante cu ajutorul schemei dialectice. Belinski scrie:

„În cele din urmă, filozofia lui Hegel abordează toate problemele vieţii universale, şi dacă răspunsurile sale aparţin uneori unei perioade trecute şi complet apuse a umanităţii, metoda sa riguroasă şi profundă nu a deschis mai puţin drumul care conduce la cunoaşterea raţiunii umane... Hegel nu s-a înşelat decît în aplicaţii, fiind infidel propriei sale metode"[23].

Pentru această intelighenţie protejată de dialectică, lumea devine efectiv ininteligibilă şi neformulabilă, de unde reproşul tenace la adresa realităţii care o împinge să pretindă ca raţiunea să se convertească în acţiune, pentru ca ea să triumfe în sfîrşit asupra insuportabilei absurdităţi a lucrurilor. La Belinski, nu întîlnim decît invocaţii destul de patetice la „viaţă" şi la „realitate", dincolo de care întrezărim sentimentul unei lipse; hegelianul de stînga Arnold Ruge ştie cum să remedieze acest neajuns:

[23] Citat în G. Planty-Bonjour, 1974, p. 53.

„Dar de îndată ce ne întoarcem de cealaltă parte, spre iraţionalitatea realităţii, rezultă o nelinişte, o insatisfacţie, exigenţa şi obligaţia insurmontabilă a praxisului. Trebuie făcut ceva, raţiunea trebuie să-şi obţină drepturile. [...] Doar voinţa este o gîndire reală. [...] Speculaţia se mulţumeşte cu ea însăşi şi compară realitatea spirituală cu realitatea exterioară nu în diferenţa lor, ci în identitatea lor. [...] Punctul de vedere al conştiinţei s-a modificat radical. Dezvoltarea nu mai este abstractă, timpul este politic, deşi lipseşte mult ca spiritul să fie satisfăcut"[24].

Hegelianul polonez Cieszkowski, foarte popular în Rusia, merge în acelaşi sens; el se serveşte de o trihotomie hegeliană pentru a-l îngropa pe Hegel. Lumea antică era domeniul sentimentului; lumea creştină este cea a gîndirii; lumea viitorului va fi cea a acţiunii. Iată un eşantion din proza sa, unde se poate constata că limba de lemn nu este departe:

„Filozofia practicii, influenţa sa cea mai concretă asupra vieţii şi raporturilor sociale, dezvoltarea adevărului în acţiunea concretă, acesta este în viitor destinul filozofiei în general. În prezent deci, va începe influenţa sa normativă asupra raporturilor sociale ale umanităţii, astfel încît adevărul obiectiv să se reveleze nu numai în realitatea dată, ci şi în realitatea în formare"[25].

Chiar şi Stankevici, pe care Herţen îl trata totuşi ca pe un blînd visător, este convins:

„Ideea care este transparentă ei înseşi este viaţa absolutului; atunci cînd am ajuns la idee, nu mai avem

[24] Citat în A. Koyré, 1950, p. 208.
[25] *Ibid.*, p. 191.

nevoie de nici o ştiinţă; trebuie să ni se arate viaţa ideii în ea însăşi [...]. Fără această luptă, ea este autocontemplare, beatitudine. Ştiinţa a dispărut. Dar, plecînd de la idee, putem construi viaţa, adică ideea devine obligatoriu acţiune [...]. Ştiinţa trebuie să devină acţiune şi să dispară în ea"[26].

Puţin timp după aceea, în celebrul său articol „Reacţiunea în Germania", apărut în 1842, Bakunin deduce necesitatea distrugerii vechii lumi pornind de la categoriile hegeliene de opoziţie şi de contradicţie:

„Prin esenţa sa şi prin principiul său, partidul democratic este universal şi atotcuprinzător, dar prin existenţa sa ca partid el reprezintă ceva particular, negativul. Întreg sensul şi întreaga forţă insurmontabilă a negativului constau în distrugerea pozitivului; dar, cu pozitivul, el merge spre propria sa anihilare, ca un lucru rău, particular, şi ca o fiinţă inadecvată esenţei sale. Democratismul nu există încă în sine în bogăţia sa afirmativă, ci doar ca negaţie a pozitivului, şi din această cauză el trebuie să piară cu pozitivul, pentru a reapărea apoi într-un aspect regenerat ca plenitudine vie a lui însuşi"[27].

Putem spune că o dată cu acest text se încheie prima fază a instalării limbii de lemn. Cuvintele nu numai că s-au detaşat de orice reprezentare, dar ele pretind să impună lucrurilor legea lor. Totuşi ambiţia lui Bakunin se reclamă deschis de la ordinea logică şi de aceea nu putem vorbi decît de o protolimbă de lemn. Fiinţa este pur şi simplu ignorată; ea nu este rechiziţionată pentru a justifica imperativele necesităţii de a fi.

[26] N. V. Stankevici, *Perepiska*, Moskva, 1914, p. 672.
[27] Citat în A. Koyré, 1950, p. 140.

Mutaţia definitivă

Limba de lemn se constituie definitiv în jurul anilor 1850; ştiinţa înlocuieşte metafizica în preferinţele opiniei ruse. Ordinea naturală va fi de acum înainte invocată cu fiecare ocazie. Aceasta nu înseamnă că se renunţă la schemele hegeliene; se trece doar la ceea ce Guy Planty-Bonjour numeşte „naturalizarea" dialecticii. O dublă certitudine cristalizează limba de lemn.

Prima decurge direct din doctrina hegeliană. Este convingerea că stadiul cel mai recent al gîndirii este şi momentul de perfecţiune maximă; de la înălţimea piedestalului modernităţii, putem contempla cu condescendenţă epocile revolute, lamentabilele gîngăveli ale strămoşilor noştri; avem impresia că deţinem cheia enigmei, că nu mai avem de învăţat, ci doar de căutat ilustrări pentru nişte principii definitiv revelate. Această certitudine explică în parte incredibilul aplomb al discursului de lemn, maniera sa imperturbabilă şi peremptorie de a acumula afirmaţii, lăsînd să se înţeleagă de fiecare dată că numai un imbecil sau un individ de rea-credinţă ar putea emite îndoieli.

A doua sursă de certitudine este alibiul ştiinţific. Discursul de lemn pretinde că reflectă legile materiei şi în această calitate el nu admite replică. Raţiunea naturală este şi una universală, nimic nu trebuie să-i scape; ordinea naturală face de necontestat dialectica. Într-un fel foarte curios, teleologia de inspiraţie hege-

liană se încrucişează cu un raţionalism care aminteşte intens de secolul al XVIII-lea, şi nici un moment contradicţia nu este resimţită: există acum două necesităţi, cea a dezvoltării raţiunii în lucruri şi în societăţi, şi cea a adecvării indispensabile a ordinii umane la ordinea naturală.

Revista *Contemporanul* este organul acestei noi tendinţe; aici găsim primele texte redactate în limba de lemn pură, de la sfîrşitul anilor patruzeci. Iată mai întîi un exemplu al resurgenţei raţionalismului Luminilor; autorul acestui extras este un economist hegelian de stînga. Într-un articol apărut în *Contemporanul* în 1847, el îl atacă pe Malthus, reproşîndu-i între altele de a fi făcut din natură ceva profund absurd; vom remarca stilul deplin sovietic al acestui pasaj:

„Una din convingerile cele mai ferme şi cele mai generale ale epocii noastre este încrederea în raţionalitatea inflexibilă a naturii, în fidelitatea sa faţă de sine, constantă şi infailibilă, în supunerea a tot ce există faţă de nişte legi comune şi unice, care instaurează armonia şi ordinea în toate fenomenele lumii fizice şi morale. În epoca noastră, toţi sînt în egală măsură convinşi că natura organizează totul într-o manieră previzibilă şi că nu hazardul orb, destinul absurd guvernează totul, ci necesitatea raţională; aceasta face să conveargă spre un ţel final tot ceea ce pare uneori contingent şi arbitrar. Acest adevăr este înrădăcinat în conştiinţa noastră mai profund decît oricare altul, şi el constituie punctul de plecare al oricărei cercetări ştiinţifice, al oricărei cunoaşteri şi al oricărei credinţe. Enunţată pentru prima oară de Anaxagora, această ipoteză a unei raţiuni unice care guvernează lumea întreagă a fost adoptată şi dezvoltată de toţi ceilalţi filozofi, care au pus-o la temelia sistemelor lor. O dată cu dezvoltarea ştiinţelor naturale şi istorice, această idee, care nu apăruse la început

decît sub forma unei ipoteze inventate *a priori*, este din zi în zi mai indubitabilă, mereu mai confirmată prin dovezi exacte şi demne de încredere. Cu cît spiritul uman pătrunde mai adînc în studiul naturii fizice şi cu cît el se apleacă mai atent asupra fenomenelor care aparţin sferei de activitate umană, cu atît el se convinge de profunda raţionalitate a naturii, de coerenţa şi unitatea tuturor legilor sale"[28].

Toate caracteristicile limbii de lemn degajate din primul capitol, tendinţa marcată spre nominalizare, abundenţa de comparative, absenţa subiectului, confuzia dintre afirmaţie şi imperativ implicit sînt reunite aici: tonul este categoric, ideea redundantă, clişeul facil şi patosul evident. Limba de lemn este instaurată, nu rămîne decît să-i descoperim resursele multiple. Un articol foarte curios al lui Cernîşevski dezvăluie cu strălucire cum dialectica permite articularea lumii umane pe legile lumii fizice şi punerea în lumină a identicului prin intermediul dezvoltării universale. Este vorba de apologia pe care o face comunei rurale, intitulată „Critica prejudecăţilor filozofice împotriva comunei rurale". Acest articol apărut în 1859 a avut un foarte mare răsunet în Rusia; el merită să fie cunoscut, mai întîi pentru că găsim aici un remarcabil eşantion de raţionament ideologic în beton armat şi un specimen de limbă de lemn aproape perfectă, apoi pentru că argumentaţia este destul de amuzantă, după cum vom vedea; limba de lemn a socialismului real nu ne-a obişnuit cu incursiuni atît de îndrăzneţe în domeniile geologiei şi biologiei. Cernîşevski nu se dă în lături de la nimic pentru a-şi ataca adversarii:

„Cu greu am putea găsi un adversar al comunei rurale care să nu repete cu toţi ceilalţi: «Comuna rurală

[28] V. A. Miliutin, *Izbrannîe proizvedeniia*, Moskva, 1946, p. 79.

este o formă primitivă a structurilor agrare, şi proprietatea privată asupra pămîntului reprezintă forma secundă; cum să nu preferi forma superioară formei inferioare?» [...]

Adversarii comunei rurale [...] indică tocmai un aspect care trebuie să dispună în favoarea comunei rurale într-o manieră absolut decisivă pe toţi cei care sînt familiarizaţi cu descoperirile filozofice germane privind succesiunea formelor în procesul dezvoltării universale; cum de nu au remarcat că argumentul pe care-l invocă împotriva comunei rurale aduce mărturie, dimpotrivă, în favoarea justeţii opiniei care acordă preferinţă comunei rurale în detrimentul proprietăţii private apărate de ei. [...]

Gradul superior al dezvoltării este analog prin forma sa stadiului iniţial — aceasta se observă în toate sferele vieţii. Să începem cu forma cea mai generală a procesului de existenţă pe planeta noastră. Starea gazoasă şi lichidă, iată punctul de plecare de la care a început formarea planetei noastre şi a vieţii care se găseşte aici. Condensarea gazelor şi solidificarea lichidelor în specii minerale au fost un mare pas înainte. În pietrele şi metalele preţioase procesul planetar a atins perfecţiunea în această direcţie. Comparaţi indestructibilitatea seculară şi densitatea extraordinară a aurului şi a platinei, indestructibilitatea încă şi mai mare şi soliditatea fantastică a rubinului şi a diamantului cu instabilitatea formei, cu procesele rapide ale modificărilor chimice la gaz şi la lichid, şi veţi vedea două extreme opuse. Dar ce se petrece în continuare? Viaţa naturii s-a epuizat oare, ajungînd la o soliditate, o densitate şi o imobilitate extreme în regnul mineral? Nu, puţin cîte puţin în regnul mineral apare vegetalul. Printr-un singur pas, natura se îndepărtează de teribila densitate a mineralelor şi revine la densitatea mai mică a lichidelor [...]. Baza minerală a arborelui [...] se

uneşte cu o masă considerabilă de materie în stare lichidă; întregul arbore este îmbibat cu o sevă lichidă, care constituie tocmai motorul vieţii sale. Dar din imobilitatea regnului mineral îi rămîne arborelui imobilitatea sa pe loc. [...] Forma exterioară a arborelui este la fel de dură. [...] Natura intră într-o nouă fază de dezvoltare, după regnul vegetal ea produce regnul animal, şi prin acest pas ea se apropie şi mai mult de formele de existenţă care precedau regnul mineral. În organismul animal, elementele lichide ocupă un loc cu mult mai mare decît în plantă. Ele ajung chiar la o separaţie independentă de părţile dure, adunîndu-se în mase enorme în vene, în inimă, în stomac şi în alte rezervoare ale organismului animal [...]. Dar nu numai că lichidul a alungat duritatea minerală din organele centrale: diferite gaze au pătruns în aceste organe; organismul animal este plin de aer, care se concentrează în mase considerabile în cele două organe principale ale vieţii centrale, în plămîni şi în stomac [...]. În ce constă deci diferenţa materială între organismul animal superior şi organismele inferioare? La om, sistemul nervos şi mai ales creierul sînt mult mai dezvoltate. Ce este această masă, a cărei dezvoltare constituie încoronarea aspiraţiilor naturii? Masa creierului este ceva cu aspect nedefinit [...]. Această piftie informă nu păstrează un contur decît pentru că este menţinută prin baraje exterioare osoase; dacă o eliberăm din acestea din urmă, ea se răspîndeşte ca o bucată de mîzgă lichidă. Elementul cel mai caracteristic din compoziţia sa chimică este fosforul, care tinde irezistibil către starea gazoasă; încoronarea vieţii animale, gradul superior atins de procesul naturii, procesul nervos constă în trecerea materiei cerebrale în stare gazoasă, în revenirea vieţii la predominanţa formei gazoase, de la care plecase dezvoltarea planetară. [...]

Să trecem de la procesul teluric global la raportul formelor în sfere înguste şi să examinăm înainte de toate caracterul vieţii animale în diferitele grade ale dezvoltării sale. Am constatat deja că produsul superior al acestei vieţi, masa cerebrală, evocă prin aspectul său o piftie aproape lipsită de formele şi de calităţile care caracterizează carnea, element dominant al lumii animale. Gradul inferior al vieţii animale, care se manifestă la moluşte şi melci, prezintă exact aceleaşi caracteristici: corpul stridiei, prin aparenţa sa gelatinoasă, seamănă mai mult cu creierul decît cu carnea. Astfel încît remarcăm din nou trei forme, dintre care forma superioară (creierul) reprezintă un fel de întoarcere a celei de-a doua (carnea) la forma primitivă (materia gelatinoasă)"[29].

Nu e de mirare că Lenin l-a considerat pe Cernîşevski drept maestrul său în arta de a gîndi; căci acesta din urmă a indicat cum se poate înhăma evidenţa materiei cu sprijinul dialecticii pentru a face din ea o forţă motrice a ideologiei. Acest text nu prezintă doar caracteristicile gramaticale şi lexicale ale limbii de lemn; el are de asemenea aspectul de inventar al acesteia, voinţa de a nu cruţa nici un detaliu, greutatea tautologică; el arată cum dialectica izolează spiritul într-un circuit închis, barîndu-i accesul la specificitatea fenomenelor — ideea dezvoltării furnizează un pretext de reafirmare repetată a Identicului; nu fără motiv este invocat Schelling alături de Hegel la începutul acestui extras. Limba sovietică se va servi cu acelaşi succes de procesul dezvoltării universale

[29] N. G. Cernîşevski, „Kritika filosofskih predubejdenîi protiv obşcinnogo vladeniia", in *Sovremennik*, 1859, pp. 7 şi urm. Caracterul greoi al traducerii trebuie imputat preocupării pentru fidelitatea faţă de original.

pentru a reveni întotdeauna la Identic, evitînd să întemeieze fiinţa. Tonul acestui articol nu este mai puţin frapant decît conţinutul său: siguranţa pedantului semiinstruit se combină cu agresivitatea şi aroganţa; vocabularul cu alură ştiinţifică nu este prezent doar pentru a susţine pretenţiile de parvenit intelectual evidente la Cernîşevski şi la prietenii săi de la *Contemporanul*, el furnizează totodată o artilerie grea destinată zdrobirii duşmanului. Limba sovietică nu va neglija nici ea această resursă. Ca şi Cernîşevski, ea va face din pedanterie o unealtă de terorism intelectual. Dialectica nu putea fi cu adevărat peremptorie decît o dată „naturalizată", adică ilustrată prin „fapte" ştiinţifice.

Succesul lui Cernîşevski şi al echipei sale ţine de trei factori: mai întîi, ei seduc printr-o gîndire facilă, în care schematismul filozofiei germane este redus la expresia sa cea mai simplă, fără a-şi pierde totuşi pretenţia la universalitate; apoi ei se prezintă ca o încununare a gîndirii universale, rezultat spre care tindeau toate marile doctrine ale trecutului, fără a putea ajunge la el, datorită circumstanţelor istorice defavorabile — întreaga dezvoltare a gîndirii converge spre ei; în sfîrşit, se sprijină pe ştiinţă, ale cărei evidenţe sînt fără replică. Aceşti trei factori generează limba de lemn, adoptată cu entuziasm de un public de semisavanţi invidioşi pe uşurinţa de exprimare care caracteriza generaţia precedentă, a lui Puşkin şi Turgheniev, a aristocraţilor, într-un cuvînt. Dar să revenim la *Contemporanul*. Articolul lui Cernîşevski despre comuna rurală arată cum se articulează schematismul pseudohegelian; iată-l acum pe Cernîşevski comentîndu-l pe Lessing cu o indulgenţă condescendentă, scuzînd evidentele sale limite prin spiritul mărginit al timpului său, dar recunoscîndu-i geniul, pentru că făcuse un important pas înainte, trecînd de la chestiunile filozofico-teologice la chestiunile sociale:

„Lessing vorbea despre ceea ce era mai accesibil înţelegerii şi intereselor publicului său în acea epocă. Viaţa intelectuală a publicului său era foarte limitată şi neînsemnată. El a depus toate eforturile pentru a lărgi puţin cîte puţin cercul acestei vieţi, a-i întări activitatea, a o conduce de la un interes la altul, mai viu şi mai important. Moartea l-a surprins chiar la începutul uneia din aceste faze, şi vedem că de fiecare dată el devenea mai puternic, dădea dovadă de mai mult geniu şi puterea gîndirii sale cuprindea obiectul din ce în ce mai clar şi din ce în ce mai complet, pe măsură ce obiectele activităţii sale deveneau mai elevate şi mai considerabile. Unde s-ar fi oprit acest proces, nu putem şti. Îi vedem moartea în mijlocul creşterii puterii sale de gîndire, dar nu vedem semne ca vreuna din problemele pe care el le-a rezolvat pînă atunci să-i fi absorbit toate forţele sau să-l fi satisfăcut"[30].

Bacon are de asemenea dreptul la circumstanţe atenuante, pentru că el a deschis drumul:

„Ştiinţa scolastică se reflectă direct în pedagogie, fapt deja remarcat de F. Bacon în secolul al XVI-lea. Bineînţeles, marele filozof este încă contaminat într-un grad considerabil de prejudecăţile dominante ale epocii sale, şi nu enunţă complet ceea ce enunţăm noi acum. Dar realiştii care i-au urmat au ajuns la o înţelegere din ce în ce mai clară, din ce în ce mai radicală a fenomenului"[31].

Aceste două extrase ar putea fi preluate din presa sovietică; este aceeaşi abordare barbară a culturii, aceeaşi judecată arogantă pe măsura ultimului cuvînt pronunţat de ideologie.

---

[30] N.G. Cernîşevski, *Poln. Sob. Soc.*, Moskva, vol. IV, p. 215.

[31] A. Slepkov, „Pedagoghiceskiie Besedî" in *Sovremennik*, 1863, vol. XCIV, p. 297.

Echipa *Contemporanului* datorează ascendentul său asupra spiritelor şi capacităţii sale de a exprima truisme într-un limbaj cu alură savantă. Iată două specimene din aceste platitudini, care nu ar distona cîtuşi de puţin în presa sovietică:

„În orice societate organizată corect şi raţional, adică în care activitatea productivă a membrilor nu este abandonată arbitrarului hazardului şi violenţei, ci este organizată într-o manieră raţională şi prevăzătoare, trebuie să existe obligatoriu o legătură strînsă, un echilibru şi o solidaritate între toate ramurile industriei naţionale. Succesul fiecăreia dintre ramurile producţiei este neapărat determinat de succesul şi de buna condiţie a tuturor celorlalte ramuri, care prin însăşi natura lor sînt unite printr-o legătură vie şi organică. Iată de ce, dacă atunci cînd organizarea muncii este corectă şi armonioasă se poate produce ca urmare a influenţei vreunei conjuncturi o încetinire în progresul industriei care furnizează societăţii mijloacele necesare aprovizionării sale, acest defect dintr-una din ramurile producţiei va afecta obligatoriu fiecare din celelalte sectoare, precum şi ansamblul economiei. În consecinţă, este perfect inutil şi superfluu să disociem ceea ce prin natură este una, şi să luăm în consideraţie în loc de întreg doar una din părţile sale, care se găseşte într-o relaţie de dependenţă necesară şi absolută cu întregul"[32].

Vom remarca raţionamentul viciat al acestui pasaj: Miliutin percepe riscul de paralizare al unei societăţi cu economie planificată, dar el extrage de aici un argument pentru a pleda în favoarea acestei „organizaţii raţionale" globale; esenţa pozitivă a acestui sistem transcende rezultatele sale negative. Asemeni multor

[32] V. A. Miliutin, 1946, p. 102.

scriitoraşi sovietici, acelaşi autor forţează uşile deschise cu o seriozitate imperturbabilă:

„«Omul nu trăieşte numai cu pîine», spune Evanghelia. Sensul economic al acestui text constă în aceea că în afara alimentaţiei există încă o serie de lucruri absolut indispensabile în menţinerea vieţii umane. Nevoile omului sînt numeroase şi variate, şi printre ele există multe care trebuie satisfăcute în aceeaşi măsură ca şi nevoia de hrană. Într-un climat rece, hainele şi locuinţa nu sînt mai puţin necesare existenţei omului decît pîinea însăşi"[33].

Jargonul hegelian provocase o ruptură cu limba naturală; această ruptură ar fi putut fi efemeră aşa cum este orice jargon. O dată cu *Contemporanul*, ea a devenit definitivă, pentru că găunosul schematism pseudohegelian se află aproape galvanizat de falsele analogii şi de falsul caracter ştiinţific care-i sînt injectate. Separarea limbii de real încetează să mai fie percepută; în loc de metafizică, există evidenţe; din abstracţiile penibil agitate de generaţia precedentă nu mai rămîne decît o gîndire gata confecţionată, capabilă să îmbrace ansamblul concretului. Realitatea invocată nu mai este patetica himeră a lui Belinski, ci o uimitoare serie de fapte atestate în materie; aceasta împrumută un conţinut complezent aparatului eficient al schemelor.

Limba lui Cernîşevski te face să uiţi că obiectele naturale şi operele de cultură comportă inteligibilitatea lor proprie. Pretenţia sa la universalitate disimulează inadecvarea sa la un obiect oarecare — şi această pretenţie la universalitate nu mai provine dintr-un entuziasm filozofic naiv şi juvenil, cum era cazul cu

[33] V. A. Miliutin, 1946, p. 100.

generaţia precedentă, ea este indiciul unei îndîrjite voinţe polemice care nu lasă nimic la întîmplare şi care se străduieşte să înroleze totalitatea lumii pentru a-şi face din ea o armă şi a zdrobi adversarul. Asemeni falselor evidenţe peremptorii, tensiunea polemică consumă ruptura cu realul. Discursul minat de modul imperativ scapă criteriului adevărului, chiar dacă pretinde că i se supune; or, la Cernîşevski fiinţa invocată nu figurează decît pentru a justifica o necesitate de a fi (*devoir-être*); nevoia de realitate care-i frămînta pe Belinski şi pe prietenii săi chiar în momentele culminante ale iluminării lor hegeliene este definitiv înăbuşită de tirania utopiei. Din anii '50 ai secolului trecut, înainte de a fi vorba de Marx în Rusia, limba de lemn este gata, deja complet separată de realitate, minunată unealtă de luptă pentru putere şi de dominaţie totală asupra spiritelor, dispusă să servească celor care vor şti să-i vadă avantajele şi resursele. În anii '90, terorismul intelectual instaurat de *Contemporanul* intră în declin; dar limba de lemn distilată de această revistă a avut timp să înfăptuiască opera sa pedagogică, să formeze „omul nou", inculcîndu-i necinstea intelectuală, indiferenţa faţă de adevăr, oportunismul şi aroganţa datorată certitudinii de a avea dreptate.

generaţia precedentă, ea este indiciul unei îndîrjite voinţe polemice care nu lasă nimic la întîmplare şi care se străduieşte să înroleze totalitatea lumii pentru a-şi face din ea o armă şi a zdrobi adversarul. Asemeni falselor evidenţe peremptorii, tensiunea polemică consumă ruptura cu realul. Discursul minat de modul imperativ scapă criteriului adevărului, chiar dacă pretinde că i se supune; or, la Cernîşevski fiinţa invocată nu figurează decît pentru a justifica o necesitate de a fi (*devoir-être*); nevoia de realitate care-i frămînta pe Belinski şi pe prietenii săi chiar în momentele culminante ale iluminării lor hegeliene este definitiv înăbuşită de tirania utopiei. Din anii '50 ai secolului trecut, înainte de a fi vorba de Marx în Rusia, limba de lemn este gata, deja complet separată de realitate, minunată unealtă de luptă pentru putere şi de dominaţie totală asupra spiritelor, dispusă să servească celor care vor şti să-i vadă avantajele şi resursele. În anii '90, terorismul intelectual instaurat de *Contemporanul* intră în declin; dar limba de lemn distilată de această revistă a avut timp să înfăptuiască opera sa pedagogică, să formeze „omul nou", inculcîndu-i necinstea intelectuală, indiferenţa faţă de adevăr, oportunismul şi aroganţa datorată certitudinii de a avea dreptate.

Limba de lemn şi marxismul

Marxismul insuflă limbii de lemn o vigoare nouă; cu el, ea intră în sfîrşit în posesia tuturor facultăţilor sale. Doctrina lui Cernîşevski avea o slăbiciune: scientismul său plat îl expunea să fie prins în flagrant delict de minciună, realitatea la care el se referea, deşi antrenată în torentul dialecticii, prezenta totuşi forme stabile cel puţin pe fiecare palier de dezvoltare; materia sa comitea imprudenţa de a se solidifica pe perioade, psihologia sa se baza pe un naturalism greoi care excludea istoria; pe scurt, deşi adept fervent al ideii de dezvoltare, Cernîşevski era trădat fără ştirea sa de unele concepţii moştenite din secolul al XVIII-lea; el nu crezuse de cuviinţă să lichideze natura, chiar în sînul umanului; mai mult, vedea în ea argumentul ultim, sursa certitudinii, ceva ireductibil. Limba sa de lemn face o figură extrem de ingenuă şi de vulnerabilă, comparativ cu limba de lemn marxistă; căci Cernîşevski degeaba nega specificitatea fenomenelor cu ajutorul dialecticii, el risca în orice moment să se lovească de această natură de la care se reclama cu putere. El nu era niciodată la adăpost de ameninţarea adevărului.

Limba de lemn marxistă, dimpotrivă, poate înflori în deplină siguranţă: adevărul nu va veni să-i caute rîcă, căci e în perpetuă prefacere. Cu realitatea materială, aşa cum este ea concepută de Marx, limba de

lemn nu mai întîmpină pericolul unei nivelări ontologice intempestive. Căci această realitate este cea a „activităţii omeneşti sensibile", cea a „praxis"-ului. Toate fenomenele ascund altceva; nici unul nu este ireductibil, de vreme ce totul este produs de o activitate; natura este definitiv eliminată, fără a se pierde totuşi beneficiul unei materii afirmate şi convingătoare; schematismul hegelian poate acum să se aplice fără obstacol la o materie care-i reflectă propria imagine. Limbajul nu mai are nevoie să semnifice, pentru că lucrurile însele au un sens; discursul trebuie să urmărească acest sens, evitînd să întîrzie numirea lucrurilor. Cuvintele nu mai au rolul de a desemna, ele trebuie să interpreteze. Produsul trimite la forţele care l-au fabricat, conştiinţa trimite la „procesul vieţii materiale" din care ea emană, lumea sensibilă se întemeiază pe „creaţia materială neîncetată a oamenilor"[34]. Marx însuşi nu scrie în limbă de lemn, dar este lesne de înţeles de ce doctrina sa a dat un nou start limbii de lemn şi i-a asigurat un viitor strălucit: tipul de certitudine pe care ea îl procură este preferabil scientismului inocent al lui Cernîşevski; ea nu este refutabilă pentru că se referă la o realitate în perpetuă transformare, şi anume o transformare care depinde în plus de voinţa umană. Avem de partea noastră autoritatea materiei, dar nu mai este o materie greoaie care şi-ar putea opune inerţia acelei necesităţi de a fi (*devoir-être*), ci o materie a cărei esenţă este tocmai de a deveni suportul praxis-ului. Caracterul ştiinţific pare în sfîrşit reconciliat cu modul imperativ, cunoaşterea se înlănţuie în sfîrşit cu acţiunea într-o manieră necesară. Avem de partea noastră mişcarea istoriei, pe care o putem acum prevedea şi facilita graţie ştiinţei (*savoir*), în timp ce potrivit lui

[34] V. K. Marx, F. Engels, *Opere*, vol. 3, *Ideologia germană*, Editura Politică, Bucureşti, 1962, pp. 575 şi urm.

Hegel ar trebui să ne mulţumim să o înţelegem *a posteriori*; şi această ştiinţă fără replică, care transformă tot ceea ce atinge, există.

Fuziunea perfectă a ideologiei marxiste şi a limbii de lemn[35] ţine de trei factori. Mai întîi, ele au o geneză comună, hegelianismul de stînga. Apoi, ele sînt apropiate prin vocaţia lor polemică; marxismul pune la dispoziţie limbii de lemn un arsenal la care Cernîşevski nici nu visase — ce adversar poate rezista la focul combinat al ştiinţei, materiei şi istoriei, articulate aşa cum a făcut-o Marx?

În sfîrşit, ideologia marxistă a ştiut să priveze definitiv fenomenele de autonomia lor, ceea ce i-a făcut preţioasă o limbă în care conceptele sînt destabilizate, în care reprezentările sînt evitate; spiritul ajunge mai uşor la principiul fenomenelor dacă nu este agăţat printr-o reprezentare şi fixat printr-un concept.

Devenind marxistă, limba lui Cernîşevski nu se schimbă nici în structura sa, nici chiar în lexicul său; dar marxismul a smuls fără întoarcere limba de lemn din sfera de atracţie a limbii naturale şi a plasat-o pe orbita unei ficţiuni în jurul căreia ea se va putea învîrti indefinit.

---

[35] Ne-am interesat aici de ceea ce în ideologia marxistă invita la formularea de lemn. Aceasta nu vrea evident să spună că toţi autorii ruşi de inspiraţie marxistă s-au exprimat în limba de lemn.

Limba de lemn leninistă

Înarmată astfel de marxism, limba de lemn poate înceta să fie un instrument de polemică pur teoretic, pentru a deveni un instrument de luptă politică. Plehanov şi Lenin nu aduc nimic nou în limba de lemn ca atare. Originalitatea lui Lenin este că el înţelege toate avantajele pe care le poate avea în tentativa sa de cucerire a puterii şi de apărare a regimului. Cu el, limba de lemn devine cu adevărat un instrument.

Este destul de amuzant să vezi deruta cercetătorilor marxişti în faţa scrierilor filozofice ale lui Lenin; ei se miră cu regret de „contrasensurile" sale şi fac minuni de ingeniozitate pentru a-i scuza neroziile[36], fără să-şi dea seama că Lenin urmăreşte cu spiritul său metodic obişnuit un scop foarte precis, care este acela de a transcrie filozofia în limba de lemn, pentru a face din ea ceva utilizabil în lupta împotriva „oportuniştilor" de tot felul. Întreaga muncă a lui Lenin constă în a extrage din corpusul filozofic un anumit număr de cuvinte-fanion destinate să servească drept semnale de adunare sau, şi mai important, drept expresii ale anatemei. În *Caietele filozofice*, Lenin încearcă să transpună *Ştiinţa logicii* în limba de lemn pentru uzul său personal. Iată un exemplu caracteristic al funcţionării sale filozofice. Hegel scrie: „Logica

[36] Vezi de exemplu G. Planty-Bonjour, 1974, pp. 280 şi urm.

este ştiinţa pură, altfel spus cunoaşterea pură în toată amploarea dezvoltării sale." Lenin comentează: „Primul rînd este o absurditate. Al doilea este genial." Cuvîntul „dezvoltare" este atît de încărcat de conotaţii pozitive, el delimitează atît de clar terenul ocupat de ideologie, încît provoacă această reacţie entuziastă a lui Lenin doar prin apariţia sa. Vedem cum căutarea unui sens este una din grijile cele mai mici ale lui Lenin; pentru el, filozofia trebuie să se reducă la o serie de semnale care-i vor servi să testeze reflexele discipolilor săi potenţiali, să determine cine este demn să intre în confreria oamenilor noi şi cine trebuie să fie excomunicat.

Această limbă de lemn acoperită cu zdrenţe filozofice joacă un rol fundamental în constituirea partidului bolşevic; prin excluderi succesive, Lenin ajunge să creeze acest partid de tip nou, care pune accentul pe supunerea absolută mai curînd decît pe importanţa numerică. Pentru Lenin, limba nu serveşte să convingă oamenii, ci să-i trieze, ea este ceea ce anexează sau respinge; ea-i transformă pe unii în instrumente, pe alţii în duşmani. Pentru Lenin, limba serveşte să-l desemneze pe adversar şi să-l reducă la tăcere, şi să asigure coeziunea unui partid care s-a situat dintr-o dată în afara societăţii civile şi a intereselor ei. Într-un moment crucial pentru el şi partidul său, Lenin va datora salvarea sa şi pe cea a bolşevicilor limbii de lemn. Revoluţia din Februarie îi ia pe aceştia din urmă pe nepregătite; tentaţia de a colabora cu diverşii „reformişti" era puternică, cu riscul de a deveni o opoziţie parlamentară de extremă stînga. Din februarie, Lenin simte pericolul şi îşi bombardează prietenii cu scrisori, ordonîndu-le să nu acorde *„nici o* încredere şi *nici un* sprijin noului guvern"[37], preconizînd o

[37] V. I. Lenin, *Opere complete*, 49, Bucureşti, Editura politică, 1968, p. 440, „Scrisoare către A. Kollontai", din 16.3.1917.

„*expectativă armată, pregătirea armată* a unei baze mai *largi*, pentru o etapă mai înaltă"[38]. Lui Inès Armand, îi scrie: „[...] Nu trebuie să facem din revoluţie un fetiş. Kerenski este un revoluţionar, dar e totodată palavragiu, mincinos şi înşală pe muncitori"[39]. Pentru mase, el face un portret al Guvernului provizoriu care prefigurează trăsătură cu trăsătură imaginea Solidarităţii (*Solidarność*) oferită publicului sovietic de presa oficială. Revoluţia din Februarie a fost un complot montat din străinătate, conducătorii săi sînt marionete docile ale imperialismului:

„Această revoluţie de opt zile a fost «jucată», dacă ne putem exprima într-o manieră atît de metaforică, după vreo zece repetiţii principale şi secundare; «actorii» se cunoşteau, îşi cunoşteau rolul, locul şi situaţia de-a lungul, de-a latul şi de-a curmezişul, pînă la fiecare nuanţă, oricît de puţin semnificativă, a tendinţelor lor politice şi a manierei lor de a acţiona. [...] Capitalul imperialist anglo-francez, în interesul continuării şi agravării acestui masacru, a ţesut intrigi de palat, a montat un complot cu ofiţerii din gardă, i-a împins şi încurajat pe Gucikovi şi pe Miliukovi, a organizat un nou guvern pregătit deja care a acaparat efectiv puterea după primele lovituri ale luptei proletare aduse ţarismului"[40].

Tactica polemică a lui Lenin este întotdeauna aceeaşi. El face din adversarii săi efigii groteşti şi demne de ură, pe care le acoperă apoi cu invective; el le ridică între realitate şi public, seducîndu-l pe acesta

[38] *Ibid.*

[39] *Ibid.*, p. 453, „Scrisoare către Inès Armand".

[40] Citat în D. Şturman, *Miortvîe hvataiut jîvîh. Citaia Lenina, Buharina, Troţkogo*, London, 1982, p. 62.

prin facilitatea personificării[41]. Situaţia reală este astfel pierdută din vedere, cedînd locul demagogiei celei mai neruşinate. În plus, adversarii vizaţi sînt practic fără apărare, pentru că nu este atacată realitatea opiniilor lor, ceea ce ei reprezintă cu adevărat, ci fantoşele care nu au nimic de a face cu ei; tot ceea ce ei pot spune este descalificat dinainte şi în cele din urmă lipsit de interes; doar principiul pervers din care ei emană contează. Această tactică grosolană este eficientă, pentru că ea reuşeşte să paralizeze duşmanul, să-l împingă la multiplicarea concesiilor pentru a arăta că el nu este iremediabil inaccesibil mîntuirii, şi pentru ca în cele din urmă să se predea aproape fără luptă. Propaganda bolşevică atrage duşmanul pe terenul său, şi aici ea nu are nici o problemă să-i impună înfrîngerea. Soarta Guvernului provizoriu este prima manifestare a extraordinarului ascendent al discursului leninist; vor mai exista şi altele, şi nu numai în Uniunea Sovietică: fascinaţia de vasilisc exercitată de partidele comuniste occidentale asupra intelectualilor ţine în mare măsură de această neputinţă de a se smulge din coşmarul limbii de lemn.

După luarea puterii, Lenin nu va mai avea doar de exclus elementele indezirabile. El va trebui să explice decepţiile provocate de instalarea comunismului şi să furnizeze o versiune acceptabilă ideologic. Devine indispensabil să se localizeze, să se identifice cauzele acestor greşeli pentru a disimula faptul că rezistenţa este absolut pretutindeni, că existenţa însăşi a societăţii este contrarevoluţionară; şi concomitent cu denunţarea oamenilor a căror rea-voinţă întîrzie instaurarea lumii noi, există o îndîrjire de a proclama iminenţa utopiei, simplitatea căilor care duc acolo.

[41] D. Şturman oferă o excelentă analiză a acestui procedeu leninist constînd în a agita sub ochii maselor mulaje caricaturale.

Pînă la moarte, Lenin va multiplica imprecaţiile şi exortaţiile; patosul se instalează în discursurile şi scrierile sale[42]. Apare o întreagă terminologie religioasă care traduce în discurs intensitatea voinţei ideologice: „Fiecare livră de pîine şi de combustibil este un adevărat obiect sacru [...]. Este nevoie de o «cruciadă» de masă a muncitorilor din avangardă spre toate punctele de producţie a pîinii [...]"[43]. Terminologia de inspiraţie militară introdusă de război merge în acelaşi sens şi ea se va fixa în limba de lemn; căci pentru Lenin şi succesorii săi eşecurile trebuie să fie imputate unei executări defectuoase a directivelor date de partid, care se explică fie prin sabotaj, fie prin incapacitate; de unde eternele apeluri la disciplină şi la eficienţă, celebrele atacuri împotriva birocraţiei şi a încetinelii administrative în care limba de lemn găseşte o inepuizabilă sursă de banalităţi. Incitarea frenetică la o acţiune imediată amînă nedefinit constatarea fiasco-ului provocat de construcţia comunismului. Limba de lemn creează această precipitare factice care ne împiedică să ne oprim la copleşitoarea evidenţă a faptelor. Intenţionalitatea multidirecţionată se substituie percepţiei.

[42] D. Şturman dă un mare număr de exemple de acest tip de isterie activistă care-l cuprinde pe Lenin o dată ce bolşevicii ajung la putere; pretutindeni, nu este vorba decît despre a întări vigilenţa, a spori eficienţa, a învinge lenea etc. În nici un moment Lenin nu-şi dă seama de cauza reală a paralizării ţării.

[43] Citat în D. Şturman, 1982, pp. 101–102. Ar fi plictisitor să enumerăm termenii aparţinînd registrului religios şi slavismele care se instalează în limba de lemn, în acea epocă. Vom găsi o listă a lor în A. M. Selişcev, 1928, pp. 62 şi urm.

Difuzarea limbii de lemn după luarea puterii de către bolşevici

De la instaurarea regimului sovietic, limba de lemn este sistematic difuzată în ţară. Libertatea presei este abolită; şi, mai ales, se organizează mari campanii pentru lichidarea analfabetismului, care sînt adesea simple pretexte pentru predarea limbii de lemn; neştiutorii de carte sînt vînaţi, căci este intolerabil să existe cineva la adăpost de propagandă. În afara alfabetizării, mania reuniunilor care bîntuie în această epocă are o contribuţie la implantarea limbii de lemn; oraşul expediază numeroşi conferenţiari la ţară, însărcinaţi să explice unui public de mujici uluiţi manevrele imperialismului franco-britanic şi virtuţile materialismului dialectic; adesea, aceşti oratori improvizaţi îşi stăpînesc prost discursul, mulţumindu-se să debiteze la nesfîrşit sloganurile zilei, îngrămădind în grabă expresiile de lemn. Totuşi, în ciuda ironiei şi oboselii populaţiei constrînse să-şi piardă timpul cu aceste prostii, şedinţele de *politgramota* au un rezultat sigur: limba de lemn devine elementul prin care se ia distanţă faţă de poporul ignorant, ea este indiciul culturii şi promovării sociale. Înainte de a fi impusă prin teroare, ea este impusă prin snobism. Se jonglează cu termenii savanţi, sînt aruncaţi din abundenţă şi, dacă sînt folosiţi greşit, nimeni nu îşi dă seama. Literatura anilor '20 este plină de satire care iau în zeflemea limba păsărească în care se exprima lumea. Utilizată în scopuri

umane ca vanitatea şi dorinţa de a plăcea — căci se face curte în limba de lemn —, aceasta din urmă devine parodică înainte ca cineva să-şi propună s-o facă astfel intenţionat. Scriitorul Zoşcenko, mai ales, excelează în reproducerea acestui discurs ciudat, pe care-l numeşte „limba de maimuţă":

„Un lucru neînsemnat a stat la originea întregii afaceri. Vecinul meu, un bărbos încă tînăr, se aplecă spre vecinul său din stînga şi întrebă politicos:

— Ei bine, tovarăşe, va fi plenară sau nu?

— Plenară, răspunse vecinul într-o doară.

— Aşa, se miră primul, tocmai îmi spuneam: ce se întîmplă? Într-adevăr, s-ar zice că-i plenară.

— Da, fiţi liniştit, răspunse grav al doilea. Azi e plenară din plin, şi s-a strîns numărul statutar de membri, asta o să încălzească atmosfera.

— Nu se poate, spuse vecinul meu. Chiar s-a strîns numărul statutar?

— Zău, spuse al doilea.

— Şi ce-o să facă ăştia?

— Ei, nimic, răspunse vecinul, puţin încurcat. S-au strîns, asta-i tot.

— Nu-mi vine să cred, spuse primul vecin cu un aer mîhnit, clătinînd din cap. Mă întreb: ce i-o fi apucat?

Al doilea vecin făcu un gest încurcat şi-şi privi sever interlocutorul, apoi adăugă cu un surîs blînd:

— Dacă nu mă-nşel, tovarăşe, nu aprobaţi aceste plenare... În ce mă priveşte, nu ştiu de ce ele-mi sînt mai apropiate. Totul îmi pare aici minimal, judecînd după esenţialul zilei... Deşi, la drept vorbind, în ultimul timp am un raport destul de constant cu aceste reuniuni. Ştiţi, într-un fel, industria insignifiantului.

— Nu e-ntotdeauna aşa, obiectă primul. Dacă, desigur, privim problema dintr-un punct de vedere. Dacă ne plasăm, ca să zic aşa, pe punctul de vedere, atunci da, este concret industria.

— Concret în fapt, corectă sever al doilea.

— Dacă vreţi, încuviinţă interlocutorul său. Admit asta şi eu. Concret în fapt. Deşi asta depinde...

— Întotdeauna, tăie sec celălalt. Întotdeauna, stimate tovarăşe. Mai ales dacă după discursuri subsecţia se elaborează minimal. Atunci nu există nici un mijloc să întrerupi discuţiile şi strigătele.

Un om urcă la tribună şi făcu un gest cu mîna. Toţi tăcură. Doar vecinii mei, puţin încălziţi de dispută, continuară să vorbească. Primul vecin nu reuşea să admită că subsecţia se elaborează într-un fel puţin diferit.

Fură chemaţi la ordine. Vecinii mei ridicară din umeri şi tăcură. Apoi, primul vecin se aplecă din nou spre al doilea şi întrebă pe şoptite:

— Cine vorbeşte?

— Ăla? Bine, dar ăla-i preşedintele. Un om foarte tăios. Şi un orator de primă mînă. Vorbeşte întotdeauna arzător de lucrurile esenţiale la ordinea zilei.

Oratorul îşi întinse mîinile şi îşi începu discursul.

În timp ce pronunţa cuvinte măreţe al căror sens era străin şi obscur, vecinii mei clătinau din cap cu un aer pătruns. Şi al doilea vecin arunca priviri severe celui dintîi, vrînd să arate prin aceasta că avea totuşi dreptate în disputa lor, care tocmai se încheiase. E greu, tovarăşi, să vorbeşti ruseşte!"[44]

Vedem că învăţarea limbii de lemn nu era lipsită de dificultăţi în rîndurile acestei populaţii cu puţin înainte analfabetă; şi dorinţa de a nu trece drept un necioplit a jucat un rol important în implantarea limbii de lemn. Imitaţia a fost mai întîi perfect voluntară şi amatoristă, înainte de a fi impusă prin teroare şi de a deveni o

[44] Citat în A. M. Selişcev, 1928, pp. 57–58. Alte povestiri de Zoşcenko tratează aceeaşi temă, în special cea intitulată „M. Aghitator", în *Izbrannoe*, Leningrad, 1978, pp. 84–85.

condiţie de salvare personală; multă vreme, această limbă nu a fost resimţită ca ideologică, ceea ce explică şi caracterul ei parodic în acea epocă; e folosită pentru subiecte neideologice; i se insuflă un conţinut care o face să explodeze. Opera scriitorului A. Platonov se hrăneşte din această descompunere a limbii de lemn pusă în contact cu o realitate corozivă. Chiar unii comunişti se plîng de invazia acestui jargon „birocratic", proclamînd intenţia lor de a restaura puritatea rusei clasice, în realitate pentru că se tem de corupţia Novlimbii aduse în domenii în care ea se află în situaţie de inferioritate, utilizată în situaţii în care nu are ce căuta: „Avem nevoie de ediţii bune din clasicii noştri, astfel încît clasa muncitoare să poată asimila această uriaşă moştenire... Nu mai ştim să vorbim buna noastră veche limbă rusă. Şi acum încă abuzăm de păsărească sovietică", constată D. Riazanov[45]. Evident, aceste proteste rămîn dorinţe pioase, limba oficială închizîndu-se din ce în ce mai mult asupra ţării.

[45] *Ibid.*, p. 56.

Limba de lemn perfectă

Cu stalinismul, Novlimba se substituie „limbii de maimuţă". Nu mai este vorba de a realiza imitaţii mai mult sau mai puţin improvizate şi stîngace ale limbii savante întîlnite în ziare şi cărţi; acum trebuie reproduse cuvînt cu cuvînt sloganele şi lozincile, cu riscul de a apărea altfel ca deviaţionist sau revizionist şi de a fi trimis în Gulag. Astfel, limba de lemn îşi schimbă aspectul: ea îşi pierde din agresivitate, cel puţin din cea exterioară; capătă o alură solemnă, un ton aproape senin. Pentru ea nu se mai pune problema de a tolera deviaţii pitoreşti cum ar fi cea a lui Marr sau chiar izbucniri, fie ele şi riguros ortodoxe, asemeni celor ale lui Troţki.

Limba stalinistă insistă mult să ţină la distanţă acel *hic et nunc* care obseda discursul leninist; invectivele şi îndemnurile trec în al doilea plan, fără să dispară totuşi. Dar urgenţa care inspiră fiecare text al lui Lenin nu mai este patentă; cu Stalin, limba de lemn încetează să lase să se vadă că ea este produsă ca replică la un real întotdeuna reticent, ea disimulează ocaziile care o fac să se nască pentru a deveni o figură a eternităţii. Sub Lenin, limba de lemn era mijlocul de expresie al unui maximalism indispensabil coeziunii unui partid de tip nou; sub Stalin, ea devine semnalizarea unei căi de mijloc ameninţate întotdeauna de extreme care inspiră teama.

Stalin a reuşit să transforme neantul ideologiei în tehnică de convingere; generînd elemente de contrast fictive, el reuşeşte să-şi prezinte politica drept o concesie făcută raţiunii, în vreme ce ea este în fond ideologie pură şi extremă. Limba de lemn îi serveşte să acrediteze ideea că există o ideologie moderată care s-ar opune unei variante mai „musculoase", căreia i-ar fi infinit preferabilă. Discursul stalinist excelează în a invoca spectrul mai răului, factor determinant al stabilităţii puterii. Şi astăzi, promisiunile viitorului radios reiterate regulat în presă sînt interpretate de sovietici ca ameninţări clare; mai presus de toate, există teama ca partidul şi guvernul să nu-şi pună în minte să facă un efort suplimentar pentru a ajunge în sfîrşit la apariţia comunismului. Brejnev a exploatat savant acest rol de „moderat", pe care n-a făcut decît să-l împrumute de la Stalin.

Sub Stalin şi succesorii săi, violenţa este deci mai puţin imediată în limba de lemn decît la Lenin; iată de exemplu cum Stalin îi ceartă părinteşte pe cei care nu cred în ralierea ţăranilor ruşi la cauza economiei socialiste:

„Se spune că s-ar putea ca această sarcină[46] să întreacă puterile unei ţări agrare ca Rusia. Unii sceptici afirmă chiar că aceasta-i pură utopie, ceva irealizabil, căci ţărănimea rămîne ţărănime, că este compusă din mici producători şi deci nu poate fi folosită pentru organizarea temeliei producţiei socialiste.

Scepticii se înşală însă, deoarece ei nu ţin seama de unele împrejurări, care au, în cazul de faţă, o însemnătate hotărîtoare. Să examinăm pe cele principale. [...]

Ce dovedesc toate aceste fapte?

---

[46] Este vorba de „construcţia temeliei economiei socialiste".

Ele dovedesc că dreptate are leninismul, care vede în masele muncitoare ale ţărănimii o rezervă a proletariatului"[47].

În loc să agite anatema, Stalin se înarmează cu o răbdare pedagogică ostentativă, discursul său invocă liniştitoarea obiectivitate a faptelor. Îl simţim indulgent faţă de slăbiciunile raţiunii umane. Brutalitatea s-a retras de la suprafaţa cuvintelor şi s-a aciuat în altă parte; ea se regăseşte în obiceiul neruşinat de a susţine contrariul realităţii şi în şantajul implicit cu mai răul, prezent în majoritatea discursurilor de lemn. Atunci cînd puterea ideologică a încetat să fie precară, limba de lemn nu mai are nevoie să aibă aerul că răspunde solicitărilor momentului; ar fi chiar periculos pentru ea să lase această impresie. Ea se stabilizează deci în falsa ei seninătate, impermeabilă la dezastre, la foamete, la epurări, la războaie, la moartea marilor cîrmaci, derulînd imperturbabil covorul de gală sub care toate acestea dispar din ochii poporului şi ai istoriei. Ea a ajuns acum la perfecţiune, capabilă să absoarbă toate şocurile şi să facă faţă tuturor eventualităţilor.

Succesorii lui Stalin nu au schimbat nimic în limba de lemn, şi pe drept cuvînt: ea a devenit atît de total autonomă, atît de impecabil automată, încît singura modificare de care ar fi susceptibilă este dispariţia.

---

[47] I. Stalin, *Problemele leninismului*, Bucureşti, E.L.P., 1952, pp. 41, 44.

Poate părea ciudat ca atîtea discipline auguste, gramatica, retorica, filozofia şi istoria, să fi fost rechiziţionate pentru a face inteligibil acest produs jalnic al ideologiei care este limba de lemn. Dar spiritul este dezarmat în faţa propriilor sale imposturi, mai ales dacă acestea îi flatează înclinaţiile rele. Dificultatea resimţită în a explicita limba de lemn indică foarte bine acest fapt. Trebuia cu orice preţ să se rămînă în exteriorul acestui sistem de gîndire automată, de vorbire maşinală care hipnotizează spiritul şi paralizează raţiunea. Era deci necesară o ancorare solidă în aceste discipline vechi înainte de a întreprinde explorarea acestui produs insolit al spiritului uman.

Aceste precauţii au permis demascarea primei escrocherii a limbii de lemn: în ciuda deghizării ei în cuvinte şi în propoziţii, ea nu mai este o limbă; nu mai găsim în ea nimic din ceea ce constituie limbajul, nici libertatea de a alege cuvintele şi ideile, nici prezenţa unui subiect, nici notaţia timpului, nici un raţionament de formulat, nici un sens de exprimat. După ce a fost posedat de ideologie, limbajul nu mai este decît umbra lui însuşi. Şi totuşi, această umbră merita să fie studiată îndeaproape, căci prin ea atingem ideologia şi modul său de acţiune asupra lucrurilor. Exemplul limbii de lemn arată cum un neant, o voinţă de distrugere goală pot ajunge să demoleze un obiect

solid clădit cum e limba, singurul obiect pentru care uzul nu este sinonim cu uzura, ci dimpotrivă.

Ideologia nu are forme proprii; ea este deci obligată să se pună de acord cu formele existente, astfel încît să se încarneze pentru a-şi înfăptui opera criminală. Ea este condamnată să se exteriorizeze în corpuri care-i sînt străine. Limba era pentru ea un loc ideal pentru că ea se sprijină pe convenţii; arbitrarul semnului făcea din ea o pradă uşoară şi somptuoasă, un mod de obiectivare economic, rentabil şi puţin compromiţător. Tratamentul la care limba este supusă o dată investită de ideologie este acelaşi ca şi cel suferit de toate instituţiile şi organizaţiile deturnate de puterea comunistă; mai întîi ea este golită, ucisă de parazitul care nu-şi păstrează din ea decît un fragil înveliş exterior, apoi, şi aici este esenţialul, ea însăşi devine un instrument de distrugere; pentru mai multă eficacitate, ea se dedublează într-o variantă marcată (limba de lemn de aparat) şi într-o variantă nemarcată (falsa limbă naturală).

După cum Biserica vie creată de bolşevici serveşte la distrugerea religiei, falsele alegeri la dezamorsarea veleităţilor democratice, falsa legalitate la împiedicarea naşterii unui drept veritabil, tot astfel falsa limbă blochează comunicaţia şi îngheaţă formarea unei societăţi civile care ar pune în pericol puterea comunistă, atrage gîndirea pe linii secundare, ridică obstacole în dezvoltarea unui subiect în interiorul lui *homo sovieticus*. Printre toţi strigoii puşi în mişcarea de ideologie, limba-fantomă prezintă cel mai mare pericol.

Căci această limbă nu se mulţumeşte să ascundă realul, selecţionînd din acesta cîteva obiective asupra cărora ea focalizează raza mortală a ideologiei. Efortul său de distrugere este infinit mai sistematic. El are în vedere un punct central, atît al gîndirii, cît şi al conştiinţei: prin concept, prin reprezentare, prin memorie, limba de lemn vizează întotdeauna principiul indivi-

duaţiei, esenţa lucrurilor şi a fiinţelor. Mişcarea imprimată fenomenelor şi conceptelor de dialectică antrenează surparea inteligenţei. În vagul dezvoltării, spiritul nu reperează nici un contur; în afirmarea repetată de generalităţi deconectate de real, subiectul nu găseşte nici un loc. Raţiunea uită să mai facă distincţii, neobişnuitul descalificat se adînceşte în devenirea informă. Toate particularităţile pe care le-am notat în legătură cu limba de lemn pot fi reduse la această tendinţă de a îneca originalitatea, sau mai curînd de a se interpune între ea şi conştiinţă, de teamă ca ea să nu pună spiritul în mişcare pe piste neideologice. Fie că este vorba de înlocuirea sensului prin valoare, de ostracizarea deicticelor, de respingerea verbelor, de accentul pus pe procese, de lipsa de iniţiativă a locutorului în discursul său şi chiar, oricît de paradoxal ar părea, de alegorii, totul în limba de lemn contribuie la ştergerea singularităţii: nu există situaţie, lucru sau om care să nu poată fi redus la un principiu care-l depăşeşte, subiectul este evacuat din discurs, care se elaborează în afara lui. În această adevărată ofensivă împotriva formei şi timpului, nimic nu este cruţat. Limba de lemn elimină simultan memoria şi sentimentul identităţii; ea concediază fenomenele în acelaşi timp cu conceptele. Astfel se explică dispariţia semnificaţiei, care nu poate avea loc fără diferenţierea primară a lucrurilor între ele şi distincţia subiect/obiect.

Rămîne atunci să ne întrebăm în legătură cu motivele care stau la originea succesului limbii de lemn — cum s-a putut impune acest discurs monoton şi auster unor grupuri întregi, chiar înainte de a fi fost instaurat oficial de regimul comunist, în afara frontierelor Uniunii Sovietice, în ţări în care el a suferit concurenţa presei libere? Cum de nu se remarcă mizeria la care reduce el inteligenţa, inumanitatea în care îşi forţează victimele? În sfîrşit, cum se face că este atît de greu

să te debarasezi de limba de lemn atunci cînd ai fost scufundat în ea din copilărie?

Aceasta se întîmplă pentru că ideologia şi limba de lemn corup totodată inima şi raţiunea, lăsîndu-le să spere într-o atotputernicie iminentă şi în seducţia gîndirii facile şi a discursului mecanic. În starea de imponderabilitate creată de ideologie, raţiunea se mişcă uşor, ridică toate greutăţile fără efort, şi chiar încearcă sentimentul de euforie care se spune că se manifestă la înecaţi înaintea asfixiei totale. Această gîndire eliberată de necesitatea de a se măsura cu lucrurile este însoţită de o vorbire care extrage din ea însăşi principiul producerii sale şi care conferă puterea fără ca locutorul să aibă de făcut cel mai mic efort. Pentru a respinge tentaţiile ideologiei şi a pune capăt fluxului malefic al limbii de lemn, trebuie să ne resemnăm a admite că înţelegerea nu este niciodată decît locală, că există teorii puţin interesate de practică şi că în sfîrşit cel care gîndeşte cu adevărat trebuie de asemeni să aleagă cuvintele pentru a-şi formula gîndirea. După acţiunea debilitantă a ideologiei, disciplina lucrurilor pare dură; dar ne vom aduce aminte că o lume în care mai rămîn încă multe de descoperit este infinit preferabilă unui univers despre care s-a spus totul.

Logoree şi logocraţie

Limba de lemn la ora perestroikăi

Numeroşi experţi occidentali au proclamat moartea limbii de lemn în URSS, după cum au descoperit în Gorbaciov pe groparul comunismului. Aceşti entuziaşti nu s-au ostenit fără îndoială niciodată să deschidă un volum de discursuri sau scrieri ale noului secretar general, sau îşi imaginează că e suficient să evoci „dialogul", „iniţiativa maselor", „schimbarea", pentru ca limba de lemn să dispară ca prin farmec. Or, reperăm limba de lemn atît pe baza funcţionării sale, cît şi pe baza lexicului folosit. Conducerea politică a PCUS enunţă un slogan care serveşte ca punct de raliere şi în care injectează un conţinut ales după voie. Apoi îşi ia sarcina să desemneze duşmanii şi deviaţiile. Acest dispozitiv rămîne intact sub Gorbaciov.

Să luăm cuvîntul-fanion al noii echipe, *perestroika*. El cunoaşte de-acum soarta tuturor termenilor manipulaţi de limba de lemn: a acoperit conţinuturile cele mai diverse (la început, semnifica esenţialmente „întărirea disciplinei în muncă" şi „luptă împotriva corupţiei"; astăzi, a devenit sinonim cu *glasnost* şi „democratizare"), traducerea sa exactă fiind „linia actuală a PCUS".

Perestroika fiind „o schimbare revoluţionară", ea nu duce lipsă, bineînţeles, de duşmani. Partidul îşi asumă îndatoritor sarcina de a-i inventaria. E vorba de categorii

sociale („birocraţii" practicînd „vechiul stil de gestiune"; muncitorii leneşi cu „mentalitate de parazit"; „elementele corupte" din rîndul cadrelor; speculanţii „rapaci"); apoi, duşmanii politici, „extremiştii" şi „aventurierii", numeroşi, mai ales, în fronturile populare şi mişcările naţionale. Pentru a evita recunoaşterea faptului că mulţimi întregi manifestează astăzi împotriva regimului comunist, limba de lemn are grijă să stabilească o distincţie între „elementele imature", „dezorientate politic", şi conducătorii lor, „extremiştii", „carieriştii politici" — evident, în solda CIA. Dar, ca în trecut, răul este în acelaşi timp foarte localizat şi difuz pretutindeni; presa nu încetează să repete că există un duşman al perestroikăi în fiecare sovietic. Să adăugăm că mitologia „duşmanilor perestroikăi" s-a impus mai bine în Occident decît aceea a „cîinilor turbaţi zinovievo-troţkişti" de altădată.

În sfîrşit, imitîndu-l pe Stalin, Gorbaciov se prezintă ca adept al unei „linii mijlocii", care se distanţează în mod egal de „conservatori" şi de „stîngişti" (cei care consideră că perestroika nu aduce nimic poporului, cei care sînt „prea grăbiţi", precum şi cei care estimează că sistemul nu e reformabil). Propaganda oficială nu încetează să facă apel la „cultura discuţiilor" (de fapt, autocenzura participanţilor), la „obiectivitate" (constînd în a recunoaşte imensele realizări ale socialismului în loc de a se focaliza pe „aspectele negative"), la „etica jurnalistică" (autocenzura), la critica „constructivă" (adică: conformă liniei Partidului), la „consolidare" (adică recunoaşterea rolului conducător al PCUS şi, în contextul naţional, recunoaşterea supremaţiei Moscovei) etc. ...

Contrar opiniei general admise, evoluţiile recente din URSS stau mărturie pentru extraordinara influenţă a limbii de lemn asupra spiritelor. În momentul în care fiascoul regimului este recunoscut chiar de autorităţi,

limba de lemn este aceea care dictează primele măsuri destinate să scoată ţara din criză. Ea e cea care impune dezastruosul slogan al „accelerării", ea e cea care fixează obiectivul „democratizării" în loc de democraţie pur şi simplu, tot ea este cea care vorbeşte de „a ameliora calitatea legilor sovietice", de „a conferi un fundament economic preţurilor", de „a utiliza mai eficient puterea", de „a întări metodele politice de conducere", de „a activiza factorul uman", de „a inculca oamenilor o poziţie civică activă", de „a perfecţiona relaţiile dintre naţionalităţi"; de „a restaura concepţia leninistă despre Partid ca avangardă a societăţii", „contribuind la îmbogăţirea arsenalului teoretic şi la experienţa practică a perestroikăi" etc. ... Evenimentele sînt cele care se angajează să demonstreze absurditatea acestor formule, în timp ce, într-o lume liberă de sovlimbă, oamenii ar lua iniţiativa şi ar protesta faţă de atîtea sfidări ale bunului-simţ, prevenind costisitoarea dezminţire a faptelor. Glasnostul permite să se ia act de eşecuri, dar este fără putere în faţa formulării şi aplicării unor politici nesăbuite, căci nu atacă limba de lemn. Atîta timp cît în loc de „partid comunist" se scrie „birocraţie", în loc de „sistem socialist" se spune „sistem de conducere administrativă", în loc de „teroare comunistă" se vorbeşte de „infracţiuni faţă de normele leniniste", limba de lemn nu va fi învinsă. Şi ce se poate spune deopotrivă despre docilitatea cu care sloganul perestroikăi a fost acceptat de toţi în URSS şi în Occident, în vreme ce nimeni nu ştia într-adevăr ce voia să spună — astăzi încă, nimeni în URSS nu are ideea de a cere conducerii politice precizări asupra a ceea ce este într-adevăr perestroika: se ştie doar că trebuie să fii pentru. Aceeaşi dispoziţie s-a transmis în Occident, unde nu se poate lua în consideraţie „un eşec al perestroikăi" fără un frison.

Perioada gorbacioviană constituie totuşi o fază nouă a limbii de lemn. Glasnostul, criza ideologiei nu pot să nu afecteze funcţionarea logocraţiei comuniste. Şi aici asistăm la evoluţii cu totul interesante.

Pe de o parte, proclamarea perestroikăi reinjectează un conţinut în opoziţia vitală pentru sovlimbă între „vechi" şi „nou", care sfîrşise prin a se uza (nu se mai putea deloc evoca blestemata moştenire ţaristă pentru a justifica lipsurile prezente). Acum se opun „perioada stagnării", „metodele vechi", „stereotipurile perimate" şi era nouă a perestroikăi, care trebuie să aducă în sfîrşit revelaţia „posibilităţilor potenţiale ale socialismului" (după o expresie favorită a limbii de lemn gorbacioviene), rămase virtuale pînă atunci din pricina birocraţiei incompetente instalate de Stalin. Această reactualizare viguroasă a mesianismului bolşevic un pic uitat sub Brejnev conferă un dinamism nou limbii de lemn.

Dar glasnostul are ca efect şi antrenarea unei eroziuni accelerate a ideologiei, sau mai curînd faptul de a lăsa această eroziune (care a început cu mult înainte de Gorbaciov) să-şi imprime marca asupra discursului oficial şi, mai ales, peri-oficial. Limba de lemn a pierdut situaţia sa de monopol în mass-media, se văd acum adesea, una lîngă alta în acelaşi ziar, articole redactate aproape într-o limbă naturală şi scrieri respectînd toate canoanele sovlimbii tradiţionale. Ai impresia că asişti la fluxuri şi refluxuri, o înaintare a limbii naturale este întotdeauna urmată de un val de limbă de lemn, nici un cîştig nu pare definitiv, oscilaţiile repercutează turbulenţe despre care nu ştim nimic. Dar nu se poate nega că, o dată cu perestroika gorbacioviană, limba de lemn devine defensivă, ceea ce se traduce prin trăsăturile următoare:

— un recul al limbii de lemn de aparat aşa cum se prezenta ea sub Brejnev;

— o sporire a patosului, un recurs crescut la lexicul moralei comune, cu invocarea neîncetată a „adevărului", „cinstei", „purităţii" etc. ...

— o extensie a procedeelor permiţînd limbii de lemn să se disimuleze: lexicul gorbaciovian integrează un număr important de anglicisme diverse, ca *marketing*, *image*, *briefing*; această modernizare e însoţită în mod bizar de împrumuturi considerabile din discursul „creştin de stînga": nu se mai vorbeşte decît de „toleranţă", „dialog", „abordări non-confruntaţionale" etc. ... Această evoluţie arată mai bine decît orice schimbarea care a afectat raportul de forţe între Partid şi societate, chiar dacă aceasta din urmă nu este pe deplin conştientă de proces. Limba de lemn nu mai este afirmare arogantă a liniei zilei, ea caută înainte de toate să semene vrajbă, să semene confuzie în spirite, să divizeze o opoziţie acum percepută ca reală şi nu fictivă, ca altădată.

Mai cu seamă, vedem apărînd în URSS un gen nou: vorbăria perestroikistă. Toată schimbarea din URSS pare să se reducă pentru moment la acest prodigios flux de cuvinte eliberat de glasnost. Gorbaciov este supranumit în popor Mişa Vorbăreţul. Şi, de fapt, se pare că talentul principal al preşedintelui sovietic este de a înăbuşi orice problemă importantă, orice întrebare indezirabilă din punctul de vedere al PCUS, sub un verbiaj proliferant ca o tumoare canceroasă. Prestaţia sa la Sorbona în iulie 1989 era stupefiantă în acest sens. Întrebat de Jean-Luc Domenach în legătură cu judecata sa asupra evenimentelor din Piaţa Tian'anmen, Gorbaciov „răspunde", dacă se poate spune astfel: „... Îmi voi exprima punctul de vedere. [...] Avem de a face cu o imensă civilizaţie cum este China, a cărei populaţie depăşeşte miliardul de locuitori. Lumea — şi aceasta este caracteristica sa — se găseşte într-o etapă de schimbări profunde. Această lume este în mutaţie în

toate direcţiile: în economie, în sistemele sociale [...] totul se schimbă, ţările şi popoarele. Dar aceste schimbări sînt cu atît mai importante cu cît afectează ţări cum ar fi China şi URSS. Mă gîndesc că veţi fi de acord cu mine — ţinînd seama de greutatea lor şi de influenţa lor asupra stării civilizaţiei. Noi dorim succesul poporului chinez, şi îl doream chiar cînd relaţiile noastre erau lipsite de căldură, pentru a folosi o expresie moderată, chiar şi atunci cînd eram în raporturi de înstrăinare. Noi nu am adoptat o poziţie care ar fi denotat o lipsă de respect faţă de China, de istoria sa, de prezentul său şi de viitorul său. Şi iată că această ţară imensă — o întreagă lume — este pe cale de a se schimba. Mi se pare că sîntem cu toţii impresionaţi de direcţia în care se efectuează această schimbare. Este clar că, asemeni tuturor schimbărilor profunde, această schimbare nu este o reparaţie superficială după ploaie. E vorba de schimbări revoluţionare. Şi aceste schimbări nu sînt însoţite numai de bucurii şi de împliniri, ci şi de rele, ele provoacă procese dureroase. [...] Aici ajungem la principiul nostru: fiecare popor are dreptul de a alege, are dreptul de a-şi organiza existenţa aşa cum o înţelege. Şi dacă poporul chinez şi-a făcut alegerea, el îşi urmează drumul pe calea aleasă, trecînd prin revoluţii şi schimbări. Bineînţeles, vor fi greutăţi, erori şi greşeli... Este imposibil să se prevadă totul..." ş.a.m.d. Aici limba de lemn serveşte la a vorbi pentru a nu spune nimic, a păstra echivocul. Găsim un alt exemplu uimitor al acestei arte în conferinţa de presă dată de Gorbaciov la Paris pe 5 iulie. Întrebat despre o reabilitare a lui Soljeniţîn, Gorbaciov răspunde: „Aici totul este concret. Totul se va desfăşura pe un plan concret." Cu aceleaşi tehnici a condus secretarul general Congresul, tulburînd apele cu măiestrie, risipindu-se în variaţii infinite pe tema următoare: „Trebuie să analizăm totul în linişte, cu ponderaţie, să judecăm

raţional şi, pe baza discuţiilor colective, să ajungem la concluzii concertate, să le transformăm în politică şi în activitate practică."

Aceeaşi intemperanţă verbală se regăseşte în majoritatea scrierilor inspirate de glasnost. Un gen nou s-a constituit în presă, care răspunde unor canoane riguroase. Articolul perestroikist tipic începe printr-un imn înălţat glasnostului („Chiar şi acum cîţiva ani, ar fi fost de neconceput să se abordeze acest subiect. [...] Foarte recent încă, părea că problemele [...] erau rezolvate cu succes [...], dar acum problemele anilor staliniști trecuţi vin să bată la uşa noastră şi cer o soluţie. [...] Proiectorul glasnostului ne permite să luminăm ungherele cele mai obscure ale existenţei noastre sociale" etc. ...); apoi vine descrierea vreunei noi plăgi sociale sau a altei „deformări"; după care primim explicaţia: politica stalinistă şi, bineînţeles, „stagnarea" brejnevistă, care, în loc să înfrunte problemele, le refula şi le lăsa să se învenineze; în sfîrşit, se ajunge la peroraţie; cum tolerează cadrele de răspundere această stare de lucruri, datorită cărei indiferenţe criminale nu fac ele nimic? Ei ar trebui totuşi să înţeleagă că timpurile s-au schimbat, că vechile metode de conducere sînt perimate („Se formase un stereotip de gîndire potrivit căruia fenomenele negative urmau să dispară de la sine. [...] Nu se acorda atenţie punctelor nevralgice ale dezvoltării") etc. ... Ziaristica sovietică perestroikistă este după chipul secretarului general: logoreică.

Această mare verbală, în societate şi în Partid, are raţiuni evidente. Glasnostul a ridicat opreliştile, oamenii sînt fericiţi să publice şi să citească ceea ce se spunea altădată în intimitatea bucătăriilor, într-un cerc de prieteni sigur. După lungul mutism forţat al perioadelor precedente, relativa libertate de expresie adusă de glasnost a provocat un fel de beţie, mai ales la început.

Dar, în actuala revărsare verbală, este ceva mai mult decît efectul de decompresiune al unui discurs multă vreme refulat. Acest stil locvace, din care am dat cîteva eşantioane, reflectă anomia profundă ce caracterizează societatea comunistă. De îndată ce se îndepărtează regulile impuse de sus (care acum sînt interiorizate: este puţin probabil ca cenzura să impună planul descris mai sus), textul se prezintă ca o masă informă, fără progresie a raţionamentului, fără argumentaţie, fără adaptare a limbii la obiectul tratat. Docilitatea faţă de dictatul ideologic a înlocuit disciplina materiilor şi a gîndirii, iar, cînd acest dictat slăbeşte, ceea ce este în mod manifest cazul astăzi, discursul se descompune, incapabil de a adera la un subiect sau la un obiect, inapt de precizie.

Vorbăria autorităţilor se explică şi ea. Limba a fost întotdeauna vectorul puterii comuniste în societate. Cînd această putere îşi dezvăluie uzura, nu este nimic uimitor în faptul că verbul invadează totul. Partidul vorbeşte interminabil în speranţa că incantaţiile sale suscită miracolul, îi restaurează influenţa asupra supuşilor săi. Cu cît simte mai mult că lucrurile îi scapă, cu atît el se răspîndeşte în discurs: el produce cuvinte aşa cum imprimă ruble, cu acelaşi rezultat — inflaţia. Vorbăria este fără îndoială stadiul ultim al limbii de lemn, împlinirea sa.

Rămîne să ne interesăm de consecinţele acestei evoluţii. În opoziţie cu ceea ce se crede, vorbăria este rareori inofensivă. Ea poate să distrugă tot atît cît cenzura şi ceea ce nu este spus. Unul dintre eroii cei mai nefaşti din *Demonii* lui Dostoievski, Piotr Stepanovici Verhovenski, îşi exercită acţiunea corupătoare sporovăind prin saloane: toate catastrofele declanşate de el dau naştere unor bîrfe mondene. Demonul-şef este un simplu flecar. Cînd opera sa este desăvîrşită, cînd revoluţia şi-a încheiat cursul, vedem profilerînd o nouă

specie de flecari, cei care populează infernul zinovievean, personaje inepuizabile, care îşi consumă timpul şi disconfortul în lungi discursuri sterile.

Logoreea perestroikistă ţine puţin de Piotr Stepanovici, puţin de personajele lui Zinoviev: ea divulgă în acelaşi timp o voinţă nocivă şi suferinţa sufletelor chinuite. Cînd Gorbaciov întreţine echivocul printr-un val de cuvinte insignifiante, el încearcă să camufleze Partidul, să ascundă unde se găseşte, pentru a dezorienta opoziţia potenţială printr-un adversar invizibil şi intangibil. Societatea nu ştie cum să capete formă în faţa unei puteri care-i ia vorbele din gură şi i le retrimite ca o oglindă. Cînd mass-media intonează interminabila litanie a relelor ce îndurerează URSS-ul, fac un inventar, niciodată complet, al plăgilor ce desfigurează ţara, ia naştere un sentiment de neputinţă vecin cu disperarea. Glasnostul descurajează acţiunea aproape la fel de sigur ca şi teroarea. În acest fel, adevărul, ca altă dată minciuna, poate servi la stabilizarea puterii comuniste — cel puţin provizoriu.

(1990)

N. T. ABRAMOVA, „Filosofskie Voprosî Kibernetiki", in *Voprosî Filosofii*, nr. 3, 1981
ARISTOTE, *Rhétorique*, Paris, Les Belles Lettres, 1967.
SAINT AUGUSTIN, „De mendacio", in *Œuvres*, II, 1937, pp. 234–305.
H. BARBUSSE, *Staline*, Paris, 1935.
Leszek BEDNARCZUK, „Władza nad mową", in *Piśmo*, 2 aprilie 1981, pp. 93–102.
V. BELINSKI, *Socineniia*, Moskva, 1868.
V. BELOV, „Jazîk moi, drug moi", in *Naş Sovremennik*, nr. 7, 1983, pp. 181–187.
E. BENVENISTE, *Problèmes de linguistique générale*, Paris, 1966.
Cornelia BERNING, *Vom „Abstammungsnachweis" zum „Zuchtwart". Vokabular des Nationalsozialismus*, Berlin, 1964.
Alain BESANÇON, *Les Origines intellectuelles du léninisme*, Paris, Calmann-Lévy, 1977.
Alain BESANÇON, „La conviction idéologique", in *Commentaire*, toamna '80, nr. 11.
Alain BESANÇON, *Anatomie d'un spectre*, Paris, Calmann-Lévy, 1981.
Ladislas BOD, „Langage et pouvoir politique: réflexions sur le stalinisme", in *Études*, februarie 1975, pp. 177–213.
W. J. BRAZILL, *The Young Hegelians*, New Haven, London, 1970.
M. BRONSKI, „Totalitarny język kommunizmu", in *Kultura*, 12, 1979, pp. 91–99.
BROSSES (Le Président de), *Traité de la formation mécanique des langues et des principes physiques de l'étymologie*, Paris, 1765.
N. G. CERNÎŞEVSKI, „Kritika filosofskih predubejdeni protiv obscinogo vladeniia", in *Sovremennik*, 1859.
N. G. CERNÎŞEVSKI, *Poln.Sob.Soc.*, Moskva, 1939.
I. CHAFAREVITCH, *Le Phénomène socialiste*, Paris, 1977.

Anna CHMIELEWSKA, „Kampania", in *Zapis* nr. 4, 1977, pp. 78–90.
B. N. CICERIN, *Vospominaniia. Moskva 40-h godov*, Moskva, 1929.
E. B. de CONDILLAC, *Œuvres choisies*, vol. I., *Grammaire*, Paris, 1796.
J. CUNNINGHAM, *The Problem of Style*, New York, 1966.
Camille DESMOULINS, *Le Vieux Cordelier*, Paris, 1936.
N. DOBROLIUBOV, „Literaturnîe meloci proşlogo goda", in *Sovremennik*, nr. 4, 1859.
V. EROFEEV, *Moskva-Petuski*, Paris, 1977.
P. N. FEDOSEEV, „V. I. Lenin i filosofskie problemî sovremennogo estestvoznaniia", in *Voprosî filosofii*, nr. 6, 1981.
FONTANIER, *Les Figures du Discours*, Paris, 1968.
K. W. FRICKE, „Die Sprache des Vierten Reiches", in *Deutsche Rundschau*, Heft 12, decembrie 1952, pp. 1243–1246.
R. GAUDIG, „Die deusche Sprachspaltung", in *Neue Deutsche Hefte*, 55, februarie 1959.
E. GILSON, *Linguistique et philosophie*, Paris, 1969.
Colin H. GOOD, *Die deutsche Sprache und die Kommunistische Ideologie*, Frankfurt, 1975.
Marian GORECKI, „Wzgielku dręczonych wyrazów", in *Wezwanie*, nr. 4, 1982, pp. 28–35.
H. GRUNERT, *Sprache und Politik*, Berlin—New York, 1974.
G. GUILLAUME, *Langage et science du langage*, Paris, 1964.
G. W. F. HEGEL, *Fenomenologia spiritului*, Editura Academiei RPR, Bucureşti, 1965.
M. HELLER, „Język sowieckij a język rosyjski", in *Kultura*, 12, 1979, pp. 99–103.
A. HERZEN, „Bîloe i Dumî", in *Sob. Soc.*, vol. XIII, Petersburg, 1919.
Gayle D. HOLLANDER, *Soviet Political Indoctrination*, New York, 1972.
R. JAKOBSON, *Essai de linguistique générale*, Paris, 1963.
C. JELEN, *Le „PCF" sans peine*, Paris, Fayard, 1981.
Język propagandy, Warszawa, 1978.
M. I. KALININ, *Despre educaţia comunistă*, Ed. Tineretului a C.C. al U.T.C., 1952.
V. KLEMPERER, *Die unbewältige Sprache*, Darmstadt, 1956.
Leszek KOLAKOWSKI, *L'Esprit révolutionnaire*, Bruxelles, Éd. Complexe, 1978.
A. KOYRÉ, *Études sur l'histoire de la pensée philosophique en Russie*, Paris, 1950.
V. P. KRUTOUS, „O «melodramaticeskom»", in *Voprosî filosofii*, nr. 6, 1981.
Dominique LABBÉ, *Le Discours communiste*, Presses de la Fondation nationale des Sciences Politiques, Paris, 1977.

E. LIMONOV, *Le Poète russe préfère les grands nègres*, Paris, 1980.
J. I. LEVIN, „O semiotike iskajeniia istinî", in *Informaţionnîe voprosî semiotiki, lingvistiki i avtomaticeskogo perevoda*, Vîpusk, 4, Moskva, 1974.
Andrzej LUCZAJ, „Zniewolony język", in *Kultura*, 12, 1980, pp. 100–116.
N. J. MARR, *Jazîk i Mîşlenie*, Letchworth Herts, 1977.
MARSAIS (DU), *Traité des Tropes*, Paris, 1977.
L. MARTINEZ, „La Langue de bois soviétique", in *Commentaire*, iarna 1981–1982, vol. 4, nr. 16, pp. 506–515.
K. MARX, F. ENGELS, Opere, vol. 3, *Ideologia germană*, Editura Politică, Bucureşti, 1958.
V. MAXIMOV, *Saga o nosorogah*, Frankfurt/Main, 1981.
V. A. MILIUTIN, *Izbrannîe proizvedeniia*, Moskva, 1946.
H. MOSER, *Sprachliche Folgen der politischen Teilung Deutschlands*, Düsseldorf, 1962.
V. NEKARSOV, *Les Carnets d'un badaud*, Paris, 1976.
E. NEIZVESTNÎI, „Lik-Lico-Licina", in *Kontinent*, nr. 27, 1981, pp. 110–140.
G. ORWELL, *1984*, New York, 1949.
G. ORWELL, *The Collected Essays, Journalism and Letters*, Penguin, 1970.
J. PASQUALINI, *Prisonnier de Mao*, Paris, Gallimard, 1975.
Theodor PELSTER, *Die politische Rede im Westen und Osten Deutschlands*, Düsseldorf, 1966.
S. PIATETSKAIA, *Lire les journaux russes*, Moscou, 1975.
W. PISAREK, *Retoryka Dziennikarska*, Kraków, 1975.
G. PLANTY-BONJOUR, *Hegel et la pensée philosophique en Russie*, La Haye, 1974.
PLATON, *Sofistul*, in *Opere* vol. VI, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1989.
A. PLATONOV, „Sokrovennîi Celovek", in *Tecenie Vremeni*, Moskva, 1971.
A. PLATONOV, *Cevengur*, Paris, 1972.
A. PLATONOV, *La Fouille*, Lausanne, 1974.
A. M. PRIDANCEVA, *Mladşim şkolnikam o konstituţii S.S.S.R.*, Moskva, 1980.
O. REBOUL, *Le Slogan*, Bruxelles, 1975.
O. REBOUL, *Langage et idéologie*, Paris, P.U.F., 1980.
E. G. RIEMSCHNEIDER, *Veränderungen des deutschen Sprachen in der sowjetisch besetzten Zone Deutschlands seit 1945*, Düsseldorf, 1963.
M. ROBESPIERRE, *Œuvres*, Paris, 1866.

Otto B. ROEGELE, „Die Spaltung der Sprache", in *Die politische Meinung*, Heft 36, mai 1959.

V. S. ROGOVIN, „Rost narodnogo blagosostoianiia i problemî soverşenstvovaniia reaspredelitelnîh otnoşenii", in *Voprosî filosofii*, nr. 6, 1981.

L. RJEVSKI, *Jazîk i Totalitarizm*, München, 1951.

A. M. SELIŞCEV, *Jazîk revoliuţionnoi epohi*, Moskva, 1928.

Patrick SERIOT, „L. I. Brežnev et le discours sur la science", in *Essais sur le discours soviétique*, Université de Grenoble III, 1981, pp. 7–63.

Patrick SERIOT, „Langue et idéologie dans le dictionnaire Ožegov", in *L'Enseignement du russe*, nr. 23 (ianuarie 1977).

A. SLEPKOV, „Pedagoghiceskie Besedî", in *Sovremennik*, vol. XCIV, 1863.

A. SOLJENIŢÎN, *Arhipelag Gulag*, Paris, 1980.

I. STALIN, *Marxismul şi problemele lingvisticii*, Bucureşti, E.P.M.R., 1951.

I. STALIN, *Problemele leninismului*, Bucureşti, ELP, 1952.

N. V. STANKEVICI, *Perepiska*, Moskva, 1914.

D. ŞTURMAN. *Miortvîe hvataiut jîvîh. Citaia Lenina, Buharina, Troţkogo*, London, 1982.

L. L. THOMAS, *The Linguistic Theories of N. Marr*, Berkeley, 1957.

V. TROSTINIKOV, „Koneţ epohi samougojdeniia", in *Kontinent*, nr. 25.

Paul VALÉRY, *Cahiers I*, Paris, Gallimard, 1973.

A. G. VIŞNEVSKI, „Demograficeskoe otnoşenie i obşcestvo", in *Voprosî filosofii*, nr. 4, 1981.

VOLTAIRE, *Les plus belles lettres*, Paris, Calmann-Lévy, 1961.

G. WAGNER, „Die Leitartikel der *Pravda*: eine Textwissenschaftliche Analyse", in *Festschrift für Heinz Wissemann*, Frankfurt a. M./Bern, 1977.

A. WALICKI, *A History of Russian Thought from the Enlightenment to Marxism*, Stanford, 1979.

G. WALTER, *La Conjuration du Neuf Thermidor*, Paris, Gallimard, 1974.

A. WAT, „Semantyka języka stalinskiego", in *Aneks*, 21, 1979, pp. 56–70.

A. ZINOVIEV, *Ziiajuşcie Vîsotî*, Lausanne, 1976.

M. ZOŞCENKO, „Aghitator", in *Izbrannoe*, Leningrad, 1978, pp. 84–85.

Cuprins

Limbă, discurs, societate: proba limbii de lemn — studiu introductiv de Sorin Antohi 5

Introducere 33

I
Descrierea limbii de lemn / 37

SINTAXA 41
Substantivarea 41
Absenţa *deicticelor* 43
Construcţiile pasive şi impersonale 44
Comparativele 44
Modul imperativ 45

LEXICUL 47
Maniheismul 48
Metafora organismului 52
Organicism şi voluntarism: încarnarea 59
Reflectarea şi forma 62

STILUL 68
Retorica, Aristotel şi limba de lemn 68
Hiperbolă şi eufemism 75

II
Funcţionarea limbii de lemn / 79

TRATAREA PREALABILĂ A REALITĂŢII 83

ASIMILAREA REALULUI
DE CĂTRE LIMBA DE LEMN 92
Falsa diferenţiere a conţinutului 92
Deturnarea resurselor limbii 96

PARALIZAREA RAŢIUNII
DE CĂTRE LIMBA DE LEMN 106
Dialectica 106
Patosul 109

LIMBĂ NATURALĂ ŞI LIMBĂ DE LEMN 112
Libertate şi constrîngere în limba de lemn
şi în limba naturală 112
Funcţiile limbajului şi realizarea lor 113
Limbă de lemn şi semnificaţie 118

III
Rolul / 123

LIMBA ÎN IDEOLOGIE: MARR ŞI STALIN 126

LIMBĂ DE LEMN ŞI PUTERE 132

LIMBA DE LEMN CA FIGURĂ A TERORII 136

LIMBĂ DE LEMN ŞI SOCIETATE CIVILĂ 140

IV
Omul nou / 143

O PEDAGOGIE A OMULUI NOU 146

DESTABILIZAREA EULUI 149
„Eul" exclus din limbă 149

Dizgraţia memoriei 150
Intenţionalitatea perpetuă 150

SEMNALIZARE ŞI SEMNIFICAŢIE 152
Necesitatea reperării 152
Persistenţa categoriilor de lemn 153
Discursul virtuţii 157
Omul nou: limbaj şi conştiinţă 159
„Conştiinţa lirică" 160
„Conştiinţa vîscoasă" 164
„Conştiinţa parodică" 167

V
Istoria limbii de lemn / 175

ESTE DISCURSUL REVOLUŢIONARILOR FRANCEZI O LIMBĂ DE LEMN? 178

PROTOLIMBA DE LEMN 185

MUTAŢIA DEFINITIVĂ 195

LIMBA DE LEMN ŞI MARXISMUL 206

LIMBA DE LEMN LENINISTĂ 209

DIFUZAREA LIMBII DE LEMN DUPĂ LUAREA PUTERII DE CĂTRE BOLŞEVICI 214

LIMBA DE LEMN PERFECTĂ 218

Un antilimbaj / 221

LOGOREE ŞI LOGOCRAŢIE 227
Limba de lemn la ora perestroikăi 227
Bibliografie 237